
sociologisk forskning

nr 4 2007

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Katarina Sjöberg
Sociologiskforskning@soc.lu.se
Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden
mikael.carleheden@sam.oru.se

Redaktionen

Katarina Sjöberg (red)
Bo Isenberg
Henrik Lundberg
Marcus Persson
David Wästerfors

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet, Box 114
221 00 Lund
tel. 046-2228809
fax. 046-2224794

Tryck: print@soc. vid Sociologiska institutionen

Sättning: RPform, Hallstahammar

Omslag: Malin Wigren
ISSN 0038-0342

Sociologisk forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.
Anvisningar till författare finner du på vår hemsida
www.sociologforbundet.se
Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2007

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

Är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Antoinette Hetzler, Lund, ordförande
Mikael Carleheden, Örebro, vice ordförande
Henrik Loodin, Lund, sekreterare
Erik Wesser, Kalmar, kassör
Ordinarie ledamöter: Ildikò Azstalos Morell, Uppsala, Lisa King, Södertörn, Per-Olof Olofsson, Halmstad, Mattias Strand, Umeå, Malin Wreder, Karlstad.
Suppleanter: Roine Johansson, Östersund, Ulla Björnberg, Göteborg

Innehåll

Revisorn och den institutionaliserade misstron – professionalisering av svensk bolagsrevision	7
<i>Bengt Larsson</i>	
Natthärbärgat som vandrande lösning	31
<i>Bengt Larsson, Marie Nordfeldt</i>	
The Relevance of Qualitative Research	59
<i>Pertti Alasuutari</i>	
Recensioner	65
Replik	78
Svar på replik	83
Sociologförbundet har ordet	85

Att ha och inte ha

Artiklarna i årets sista nummer av *Sociologisk forskning* berör olika aspekter av att handskas med ekonomiska tillgångar.

Först ut är ”Revisorn och den institutionaliserade misstron” med tillit och förtroende som nyckelbegrepp. Mer specifikt är diskussionerna inriktade på frågor som behandlar de sätt tillit och förtroende kan sägas ”binda tid” samt betydelsen av sociala kontrollmekanismer.

Härefter diskuteras hemlösas situation i artikeln ”Natthärbärge som vandrande lösning”. Författarna tar avstamp i att härbärgssystemet sedan slutet av 1980-talet successivt återkommit som ”boendelösning”. I artikeln belyser de återkomsten och expansionen av natthärbärget och visar att det har en hybrid karaktär, det vill säga det fungerar på en och samma gång som akut och permanent lösning. Artikeln visar det motsägelsefulla i att ett system som gång på gång har förkastats av vårdideologiska och etiska skäl ständigt återkommer.

Gäst i detta nummer är Pertti Alasuutari, professor vid universitetet i Tammerfors. Alasuutari fäster blicken vid det ökade intresset för kvantitativa tekniker och metoder inom samhällsvetenskaperna, en utveckling som kräver krafttag från kvalitativt inriktade forskare i utformandet och presentationen av kvalitativt material.

När det gäller recensioner har vi denna gång givit denna avdelning stort utrymme. Jag vill gärna slå ett slag för recensionen av den svenska översättningen av Judith Butlers *Genustrubbel*, ett känt verk inom genusforskningen som ges en inträngande behandling. I föreliggande nummer har vi också avsatt utrymme till replik samt svar på denna replik beträffande ett konferensanförande som publicerades i nummer 2007:2, med titeln ”Sociologi som erotik”.

Under rubriken ”Sociologförbundet har ordet” har förbundets vice ordförande Mikael Carleheden ordet. Han pekar på att dagens forskningspolitiska ansträngningar ofta gäller mångvetenskapliga miljöer och internationalisering och menar att Sociologförbundet i detta sammanhang kan spela en viktig roll för att vidareutveckla organisationsformen och locka betydligt fler svenska sociologer att delta än som nu är fallet.

År 2007 har det inkommit något färre bidrag till tidskriften än föregående år, dock med god kvalitet och stor spridning över landets högskolor och universitet, något vi uppskattar. I denna positiva anda uppmuntrar vi våra läsare och prenumeranter att även fortsättningsvis hålla fanan högt och skicka in era manus till oss.

Sist men inte minst önskar redaktionen en god jul och ett gott nytt år!

Katarina Sjöberg
redaktör

The auditor and the insitutionalization of distrust – the professionalization of external auditing in Sweden

ABSTRACT

This paper addresses professionalization with a focus on trust, rather than on issues of power and competition. It contains a conceptual analysis of trust/confidence, as well as a case study of the professionalization of external auditing in Sweden. The conceptual analysis discusses the “time-binding” aspect of trust/confidence, and the significance of social control mechanisms related to “persons”, “roles”, “values” and “programs” for creating and sustaining trust/confidence. The case study focuses on the role of trust/confidence for the organization and professionalization of external auditing in Sweden, and in particular on the ways in which trust in auditors and auditing have been stabilized. The latter issue is dealt with through a discussion attempting to capture a historic displacement in three dimensions: from reliance on the auditor’s personal reliability, to trust in the professional role; from trust in the individual discretion of certain persons to trust in the regulation of auditing as a standardized program; and finally, from trust in the values represented by individual auditors to trust in the institutionalized professional values.

Keywords

Trust, Confidence, Social Control, Professions, Auditors, Auditing

Bengt Larsson är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. Hans forskningsintresse är främst inom ekonomisk sociologi: regleringar, ekonomisk brottslighet, förtroendefrågor och konsumtion.

Bengt Larsson

Revisorn och den institutionaliserade misstron – professionaliseringen av svensk bolagsrevision

En stående tes i samtida samhällsvetenskap är att förtroendet för experter och professionella blir allt viktigare. Bakom detta påstående finns antaganden om att individer och organisationer har blivit alltmer beroende av experthjälp för att hantera problem i relation till ett komplext samhälle (Giddens 1996: 81ff.; Brint 1994; Coffee 2006). Klienternas och allmänhetens förtroende är avgörande både för klassiska professioner som präster, jurister och läkare och för mer sentida marknads- och välfärdsstatliga professioner så som revisorer, finansanalytiker, PR-konsulter, socionomer, psykologer och lärare. Som yrkeskårer förväntas de ha en hög utbildningsnivå och god etik, och som enskilda yrkesutövare den kompetens och diskretion som klienterna efterfrågar (Fournier 1999; Parsons 1972). Förtroendefrågor diskuteras därför ofta i professionsforskningen, men vanligen utan att läggas i undersökningens fokus och många gånger utan större nyansrikedom.

En svaghet i forskningen om experter och professioner är att förtroende vanligen analyseras som en odifferentierad storhet, utifrån frågan om vilket förtroende allmänheten har för en yrkeskår i stort (t.ex. Holmberg & Weibull 2004: 68–70; Svensson 2002: 89). Undantag finns i studier som faktiskt undersöker olika aspekter av förtroendet för professionella – ett fält som sägs vara under snabb tillväxt framförallt inom medicinsk sociologi (Groenewegen 2006:3; jfr Edwards et al. 2006; Oliver 1997; Svensson 2006). Också teoretiskt betraktas förtroendefrågorna emellanåt lite ensidigt. Det tycks sammanhålla med genomslaget för neoweberianska perspektiv utifrån vilka professionalisering betraktas som ett makt- och konkurrensspel. Förtroendefrågan tenderar då att reduceras till en aspekt av de professionellas ”projekt” syftande till att stärka yrkeskårens arbetsmarknadsposition, inkomst, status och makt (för översikter se Abbott 1988; Saks 1983).

Det finns många yrkeshistoriska studier som beskriver professionalisering i termer av ”natural history” (jfr Wilensky 1964) respektive neoweberianskt. Gemensamt för ansatserna är att de betonar de professionellas strävanden att etablera yrkeskunskapen och verksamhetsområdet institutionellt, att skaffa sig inflytande över yrkesutbildningen och erhålla auktorisation eller legitimering, samt att öka graden av yrkesmässig diskretion och professionell självreglering. Ett gott exempel på forskning inspirerad av dessa ansatser är Wallerstedts historiska arbeten om revisorernas professionalisering i Sverige (Wallerstedt 1999; 2001; 2002; 2005). I dem beskrivs för-

tjänstfullt yrkeskårens organisationsformer och strategiska aktiviteter i relation till statlig reglering. Även om det förekommer att yrkeskårens förtroendeskapande uppgift i stort behandlas (t.ex. Wallerstedt 1999: 145f.), så tenderar studier i denna tradition att nedtona frågan om hur förtroendet skapas till fördel för frågor om ”projektet” professionalisering.

Underskottet på professionsstudier som betonar förtroende snarare än status och konkurrens beror säkerligen på att problematiken anknyter till den kritiserade funktionalistiska professionssociologin. Kanske fanns det ändå något av värde i dess frågeställningar? Jag vill argumentera för att det faktiskt vore värdefullt att beskriva professionaliseringsprocesser med fokus på förtroende. Jag tror inte heller att en sådan ansats behöver utesluta konkretiserande historiska beskrivningar, eller frågor om aktörsstrategier.

Denna artikel syftar till att beskriva professionalisering med utgångspunkt från förtroende. Jag försöker formulera ett övergripande teoretisk perspektiv på förtroende för att sedan tillämpa det på ett specifikt fall: professionaliseringen av den externa bolagsrevisionen i Sverige. De teoretiska avsnitten behandlar förtroendet för professionella, med speciell betoning på förtroende inom det ekonomiska systemet. Mer specifikt syftar de till att besvara frågorna: på vilka sätt kan tillit och förtroende sägas ”binda tid”, och vilken betydelse har sociala kontrollmekanismer för att så ska ske? I de mer empiriskt orienterade avsnitten syftar artikeln till att därutöver besvara frågan om hur framväxten av bolagsrevisionen är relaterad till det moderna samhällets förtroendeproblematik, samt hur förtroendet för revisorerna har stabiliserats över tid i Sverige.

Artikeln disposition är följande: Först ut en bakgrund som beskriver den förtroendeproblematik mot vilken revisionens professionalisering kan förstås. Därefter följer ett teoretiskt avsnitt syftande till att utveckla begrepp för olika former av förtroende och stabiliseringen av dem. Denna begreppsprecisering tillämpas sedan i en fallstudie omkring bolagsrevisionens professionalisering i Sverige, huvudsakligen baserad på sekundärmaterial. Artikeln avslutas av några samlande slutsatser omkring förtroendets betydelse för professionalisering, fortfarande med huvudbetoning på revisorerna i Sverige.

Förtroendets grindvakter – aktiebolag och revision kring 1900

Framväxten av en professionell bolagsrevision under de senaste 150-åren måste förstås mot bakgrund av den kontroll- och förtroendeproblematik som accentuerades i och med etableringen av aktiebolagsformen och en öppen marknad för aktiehandel. Visserligen förekommer revision tidigare, och i relation till andra bolagsformer. Men den professionella bolagsrevisionens institutionalisering är nära relaterad till osäkerheter förbundna med den moderna aktiebolagsformen. Så var t.ex. fallet i Storbritannien. När bolagsrevisionen blev brett etablerad vid mitten av 1800-talet var det i syfte att säkerställa att aktieägare utan insyn i aktiebolagen fick den ekonomiska information de behövde för att ta beslut om investeringar. Detsamma kan sägas om den något se-

nare följande institutionaliseringen och professionaliseringen av revisionen i Sverige, omkring sekelskiftet 1900 (Chandler et al. 1993; Diamant 2004: 34).

I Sverige, likt i många länder, etablerades aktiebolaget som form under 1800 talet. Genom 1848 och 1895 års aktiebolagslagstiftning regelfästes ett ramverk för en vidare användning av aktiebolag än tidigare. Det medförde ett ägande med frihet från ansvar för bolagets åtaganden, samt minoritetsägande utan direkt insyn eller kontroll. Som en följd ökade ägarspridningen fram emot slutet av 1800-talet, och med den aktiehandeln och antalet aktiebolag. Den aktieägande allmänheten var visserligen liten, men aktiebolagsformen innebar ett lösgörande av banden mellan familjer och företag, mellan ägande och företagande. Därmed ökade också behovet av att etablera ett mer opersonligt förtroende på marknaden (Arlebäck 1995: 34f.; 84ff.; Broberg 2006: 51ff.; 269ff.).

Med aktiebolagets institutionalisering följde en professionalisering av den finansiella sektorn. Affärsbanker, fondmäklare och bankirer blev fler och Stockholmsbörsen fick kraftigt ökad omsättning (Broberg 2006: 269–277). Minoritetsägarnas informationsbehov drev, tillsammans med det stora antalet förskingringar och bedrägerier under slutet av 1800-talet, fram en professionalisering också av räkenskapsgranskningen (Sjöström 1994: 29f.). Antalet yrkesverksamma revisorer ökade visserligen mycket långsamt under 1900-talets första hälft, men formmässigt inleddes en tydlig professionalisering: Först ett lagstadgat krav om extern revision från 1895, därefter etablerandet av professionella organisationer, Svenska Revisorsamfundet 1899 samt Föreningen Auktoriserade Revisorer 1923. En första auktorisation inrättades i privat regi, genom Stockholms handelskammare från 1912 och samma år examinerades den första kullen av revisorer utbildade vid Stockholms handelshögskola (Wallerstedt 2002; 2005).

På ett abstrakt plan är parallellen tydlig till Zuckers (1986) beskrivning av den amerikanska ekonomins omvandling vid ingången till 1900-talet. Samtidigt som marknaden anonymiseras etableras institutioner i syfte att ersätta personlig tillit med ett abstrakt system av opersonligt förtroende. Fyra organisatoriska strukturer var enligt Zucker centrala för möjligheten att ersätta äldre och mer avgränsade ekonomiska gemenskapers familjaritet och värdegemenskap med en opersonlig tillit som förmådde integrera människor på en alltmer anonym marknad: Formella regleringar och lagstiftning; byråkratiska organisationer med precisa rolldefinitioner (t.ex. stora aktiebolag); en expanderande finansiell intermediär sektor; samt professionella kontrollanter i form av revisorer och affärsjurister.

Bolagsrevisionen kan mot denna bakgrundsteckning ses som ett kontrollprogram instiftat i syfte att kompensera det kontrollunderskott som aktiebolagsformen medförde, inte minst för minoritetsägare, vilka mer är investerare än aktiva ägare. Med aktiebolaget skapades en efterfrågan och en marknad för förtroende, vilket var en viktig drivkraft bakom framväxten av en kår av yrkesverksamma revisorer. Efterhand formuleras också krav på den politiska arenan om en starkare reglerad revision, med utgångspunkt i statens och allmänhetens intresse av ett stabilt och sunt näringsliv (Sjöström 1994: 29ff.; Wallerstedt 2002; 2005).

Liksom vid förra sekelskiftet är revisionens mål i vår tid att säkerställa trovärdigheten i den ekonomiska informationen och tilltron till styrelse och VD. Men idag erkänns en bredare krets av aktörer som beroende av korrekt information. Vid sidan av ägare, företagsledning och styrelse anges också kreditgivare, leverantörer, kunder, anställda samt stat och kommun som berörda intressenter (FAR 2003: 14ff.). Revisorerna tar alltså plats som en oberoende part som kan stärka aktieägarnas, marknadsaktörernas och det omgivande samhällets förtroende för företagens ekonomiska information och ledning. Det ligger i deras uppgift att reducera aktörernas osäkerhet genom att sprida tillit, eller om så är skäligt misstro, till företagens finansiella information (Coffee 2006: 2; Pixley 1999: 559f.).

Den utveckling som här skisseras kan också formuleras mer abstrakt som en "institutionalisering av misstro" i syfte att skapa förtroende (Braithwaite 1998; Shapiro 1987). Med detta införande av en kontrollerande intermediär uppstår dock nya frågor, som också har aktualiserats på senare tid med anledning av internationella redovisningsskandaler: Hur kan vi lita på revisorerna? Vem kontrollerar kontrollanterna? Detta tillits- och kontrollproblem på "andra nivå" är, enligt Shapiro (1987), grunden till den tillväxt i kontrollmekanismer som präglar moderna samhällen. Problemet behöver undersökas närmare. För att göra det tycks dock frågan om *hur* revisorerna kontrolleras och *hur* förtroendet för dem stabiliseras mer avgörande än den om *vem* som kontrollerar dem. I det följande ska jag göra ett försök att utveckla en begreppsapparat som möjliggör en beskrivning av olika, efterhand överlagrade, förtroendeskapande förväntningar och kontrollmekanismer.

Förtroendets funktion och stabilisering

Tillit och förtroende betraktas ofta som en förutsättning för systemmässig funktionsduglighet i samhällsliv och ekonomi.¹ Det blir som allra tydligast i formuleringar omkring tillit som "socialt kapital" (Fukuyma 1995; Portes 1998; Putnam 1996). Värdet av förtroende och tillit för ekonomins aktörer och systemprocesser har formulerats i termer av minskade transaktionskostnader, ökad integration, samt stabilisering av penningmediets koordinerande kapacitet. Den "komplexitetsreduktion" som tillit och förtroende erbjuder sägs därtill mobilisera handling och frigöra kreativitet och entreprenörskap (Barber 1983: 19–22; Luhmann 1979: 15; Nooteboom 2002: 102f.; Sztompka 1999: 103f.).

Frågan om vad tillit och förtroendet egentligen består av har besvarats på många

¹ Trots möjligheten att analytiskt särskilja tillit och förtroende (t.ex. Seligman 1997: 16ff.), väljer jag här att betrakta dem som synonyma. Ofta betraktas de som begreppsligt överlappande både i vardagsspråk och inom sociologin, t.ex. av Giddens: "Tillit kan definieras som *förtroende* för en persons eller ett systems pålitlighet med hänsyn till en given mängd händelser eller resultat av händelser, där detta förtroende uttrycker en förtröstan om personens redlighet eller kärlek eller om vissa abstrakta principers riktighet" (Giddens 1996: 40 [min kursiv]).

sätt. I sociologin dominerar tankegången att tillit/förtroende är en relationell förväntan av kognitivt, normativt eller emotionellt slag, vilken möjliggör interaktion trots ett osäkert utfall. Denna förväntan kan baseras på erfarenheter av tidigare interaktion, på föreställningar om vad motparten moraliskt sett borde göra, eller på aktörens känslomässiga uppskattning av motparten (Barber 1983: 8f.; Giddens 1996: 33ff.; Lane 1998: 4ff.; Luhmann 1979: 6f.; Lewis & Weigert 1985; Sztompka 1999: 25ff.). Att visa tillit är alltså att aktivt föregripa ett framtida utfall trots en grundläggande osäkerhet. Det är ett sätt att hantera andra aktörers frihet. Den litande aktören ger genom sin förtroendefulla hållning en annan aktör makt över honom eller henne (Giddens 1996: 39; Luhmann 1979: 39ff.; Seligman 1997: 62f.).

Det finns en mängd idéer om vad tillit/förtroende mellan ekonomiska aktörer baseras på. Utan anspråk på att vara fullständigt uttömmande kan en lista omfatta följande förslag.

Tillit/förtroende baseras på:

1. En förnuftsmässig kalkyl av möjliga vinster och kostnader av att lita på någon (Gambetta 1988; jfr Lane 1998: 5).
2. Familjaritet, vänskap och kännedom om utfall av tidigare interaktion eller om den andres renommé (Zucker 1986: 60f.).
3. Andra personers uppträdande, karaktär eller status, med avseende på social bakgrund, kön eller aktörens förmåga, välvilja, integritet och normalitet (Misztal 2001; Mayer et al. 1995; Sztompka 1999: 70–83; Zucker 1986: 62f.).
4. Personliga relationer och nätverk innefattande andra ekonomiska aktörer (Granovetter 1985: 490).
5. Förekomsten av en kollektiv kultur eller delade normer inom en ekonomisk, social eller kulturell gemenskap (Fukuyama 1995:26; Sztompka 1999: 96ff.).
6. Förekomsten av institutionella strukturer så som formella organisationer, lagstiftning och reglering samt kontroll och sanktionsmedel knutna till dessa (Braithwaite 1998; Shapiro 1987; Zucker 1986: 63f.).²

Rent intuitivt tycks detta vara självklara grunder för tillit. Saken kan emellertid explicitgöras i termer av att alla dessa grunder innefattar strukturer som ”binder tid”. De stabiliserar med andra ord individers handlingar och organisationers verksamheter över tid, och reducerar den osäkerhet som omger utfallet. Resonemanget kan knytas till allmänsociologiska tankar om strukturbegreppet. Giddens har hävdad att sociologins grundfråga om samhällets ordning bör omformuleras till att gälla hur sociala system binder tid och rum (Giddens 1996: 23). Hos Luhmann (1995: 282) finns en närliggande tanke om att strukturbegreppet primärt bör avse en *temporal* ordning av element. Dessa synsätt möjliggör frågan om vilka tidsbindande strukturer som stabiliserar tillit och förtroende mellan aktörer, organisationer och system.

² Jag väljer här bort att diskutera teorier enligt vilka förmåga till tillit betraktas som ett personligt karaktärdrag hos den litande, snarare än som en relationell förväntan riktad mot en konkret motpart.

Personlig och opersonlig tillit

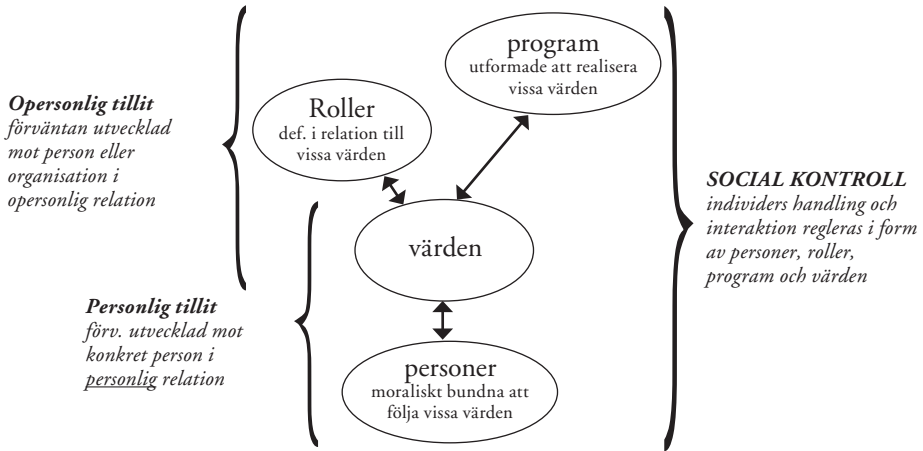
Enligt Giddens (1996: 81ff.) upprätthålls människors tillit främst av vardagens rutinisering och den "tact" vi upplever i samspelet med okända. Han talar visserligen om tillit till abstrakta system, men även då hävdas vikten av konkreta möten med professionella, experter och andra representanter för dessa system. Det är de mer eller mindre rutiniserade mötena ansikte-mot-ansikte som är avgörande för att tillit och förtroende ska uppstå (jfr Misztal 2001). Även förtroendet för professionella yrkesgrupper baseras, enligt detta synsätt, på de enskilda professionellas uppträdande i konkreta personliga relationer med klienter och inför allmänheten, om än mot bakgrund av att deras kunskapsbas är erkänd och legitim.

I kontrast mot denna betoning av personlig tillit etablerad genom samspel och personliga nätverk, hävdar Pixley (1999) och Shapiro (1987) vikten av opersonlig tillit. Dess betydelse är stor för alla de indirekta, formella, professionella och opersonliga relationer som präglar moderna ekonomiska system. Den opersonliga formen av förtroende baseras huvudsakligen på procedurala normer samt formella rolldefinitioner och organisationer. För att få begrepp om stabiliseringen av denna tillit tycks det mer fruktbart att använda Luhmanns teorier om vilka strukturer som binder tid.

Luhmann menar att förväntningar som ska stabiliseras över tid måste relateras till något som inte själv är en händelse (Luhmann 1995:278ff.). Han urskiljer fyra sådana strukturer ("identiteter") till vilka förväntningar kan knytas: personer, roller, program och värden. Med hjälp av dessa begrepp kan den vanligt förekommande distinktionen mellan personlig och opersonlig tillit formuleras på följande sätt:³ *Personlig tillit/förtroende* betecknar förväntningar på individens person och de värden han/hon bekänner sig till. *Opersonlig tillit/förtroende* betecknar de förväntningar som knyts till de formella roller och program och de värden som en organisation eller institution baseras på.

Detta är självklart ingen unik tanke. Den ansluter till teorier enligt vilka personlig tillit är en aktiv risktagande förväntan på individers förmåga och välvilja, medan opersonlig tillit/förtroende åsyftar en förväntan om att institutioner och organisationer producerar förutsägbara resultat på grund av institutionaliserade rutiner, roller och rollförväntningar (t.ex. Nussli 2002; Pixley 1999; Seligman 1997; Shapiro 1987; Sztompka 1999; Zucker 1986: 60f.). Att värden spelar en central roll i båda formerna av tillit sammanhänger med att tillit kan bygga på två olika former av värdegemenskap: En består av en delad livsvärlds självklara värdegemenskap, uttryckt genom personlig om än delad moral; den andra består av en formellt organiserad värdegemenskap, gestaltad i form av exempelvis professionell etik.

³ Här kan noteras att Luhmann inte själv preciserar tillit med hjälp av dessa fyra tidsbindande "identiteter" (Luhmann 1979/1962). De är i stället hämtade ur Luhmanns allmänna sociologi (Luhmann 1995). Däremot finns vissa närliggande formuleringar i arbetena om förtroende/tillit, såsom att personlig tillit är relaterat till förväntningar på andra att följa sin personlighet (Luhmann 1979: 39); att vissa roller är speciellt osäkerhetsabsorberande (s24), och att systemtillit innefattar tillit i de interna kontrollerna av systemets funktion (s57f.).

Figur 1. Tillit, social kontroll och fyra tidsbindande strukturer ("identiteter")

Som betonats ovan är tillitsfulla förväntningar osäkra, oavsett om de stabiliseras av tidsbindande strukturer. Men förväntningarna är varken ogrundade eller präglade av "blind tro". I den mån de fyra strukturerna verkligen binder tid, beror det nämligen på att de reglerar och stabiliserar individers handlingar och interaktioner över tid. Att så sker säkerställs dels genom aktörernas identifiering med sin person, roll och vissa bestämda värden, dels genom den sociala kontroll som riktas mot dessa strukturer. Den sociala kontrollen är så att säga tillitsens andra sida (se figur 1).

Denna direkta koppling mellan tillit och kontroll är förhållandevis outtalad i många teorier. Undantag finns dock, till exempel Misztals (2001) diskussion om närheten mellan tillit och normalisering och Braithwaites (1998) respektive Shapiros (1987) analys av behovet att institutionalisera misstro i syfte att skapa tillit/förtroende i abstrakta interaktionssammanhang.

Förtroende för professionella personer, värden, roller och program

Likt tillit kan kontroll vara av mer eller mindre personligt slag. Shapiro (1987) menar att alltför stor vikt har lagts vid den informella sociala kontrollens tillitsskapande funktion, t.ex. i Granovetters (1985) och Putnams (1996) teorier om tillit baserad på personliga nätverk. Shapiro påpekar att ekonomiska relationer ofta är tillfälliga och kortsiktiga, och att vi därför behöver formella kontrollsystem som tar vid när den informella kontrollen och personliga tilliten inte räcker till. Likt Braithwaite (1998), talar hon om behovet av att institutionalisera misstro i syfte att upprätthålla förtroende. Braithwaite betonar i sin tur att kontrollen inte bör vara strikt hierarkisk, utan bäst utövas i ett system av fristående men ömsesidigt kontrollerande "guardians" och "communities of dialogue". Professioner kan sägas utgöra sådana kontrollerande gemenskaper som samtidigt är externt kontrollerade och kontrollerar sig själv internt, och som också utövar kontroll gentemot andra aktörer (Coffee 2006; Fournier 1999).

Att professionella kontrolleras med hjälp av förväntningskomplex knutna till ovan nämnda tidsbindande strukturer – personer, roller, program och värden – är uppenbart. Vad gäller *personernas* status och karaktär, var det speciellt betonat i de äldre professionerna. Att vara professionell var att ha ett ”gentlemannamässigt” agerande utan hänsyn till profit eller egenintresse (Elliott 1972: 48ff.). Enligt McMillan (2004) så förekom i de förväntningar som restes på revisorer omkring sekelskiftet 1900 i USA och Storbritannien ett tydligt gentlemannaideal. Så var fallet även i Sverige, vilket jag får anledning att återkomma till längre fram. Att starka förväntningar fortfarande knyts till revisorernas person framgår av flera studier. Hanlon (1994: 107ff.) visar hur revisorer socialiseras och selekteras genom utbildningen och den kollegiala kontrollen av karriärväg. Till dessa processer kan läggas de förhållandevis stabila förväntningar från såväl kolleger som allmänhet som rör revisorers karaktärsegenskaper och värderingar, så som att de är försiktiga, noggranna, korrekta, pålitliga och hårt arbetande personer med stor integritet och social kompetens (Grey 1998; Roslender 1992: 38–40; 189ff.)

Att professionella förhåller sig till vissa professionella värden, både som individer och kollektiv, är knappast ett överraskande påstående. De socialiseras genom utbildningen in i den institutionaliserade professionella etiken. Grundläggande för den professionella etiken är att vissa altruistiska eller universella värden, till exempel hälsa, rättvisa eller sanning, hålls före krasst ekonomiska värden. Detta är något som kommer till uttryck i formuleringar som att professionerna primärt står i allmänhetens tjänst och upprätthåller altruistiska värden. De ska dock inte tolkas som naivt antagande att professionella är mer godhjärtade än andra, utan snarare att de omgärdas av regleringar och förväntningar som ger ett egenintresse i att hålla ickeekonomiska värden och klientens intresse högt, både som enskilda yrkesutövare och som yrkeskår (Brint 1994:81–85; Freidson 2001: 122f.; Parsons 1954a).

Också revisorer har gemensamma värden som ligger till grund för den professionella etiken och de praktiska riktlinjerna. Revisionens mål är att ge en revisionsberättelse i vilken revisorn uttalar sig om huruvida årsredovisningen har upprättats lagenligt och ger en rättvisande bild av företagets resultat och ställning (RS 200 i FAR 2003: 609). Som grund för revisorns yrkesetiska regler ligger värden som oberoende, tystnadsplikt och kompetens, vilka har setts som grundläggande för stabiliseringen av förtroendet för professionen. Detta framgår mycket klart av den illustration Föreningen Auktoriserade Revisorer använde i tidigare upplagor av *FARs Revisionsbok* (se fig 2).⁴

Dessa värden är också grunden för den *roll* som professionen utgör för den enskilde, vilken preciseras genom rättslig och etisk reglering, samt av omgivningens förväntningar. Den professionella rollen är som Parsons (1954b) noterar koncentrerad kring formell utbildning och de till auktorisationen knutna teoretiska, tekniska och praktiska färdigheterna å ena sidan, och å andra sidan till det rättsligt och professio-

⁴ Föreningen Auktoriserade Revisorer har under senare genomgått namnbyte till FAR för att efter sammanslagning under 2006 med Revisorssamfundet SRS byta till FAR SRS.

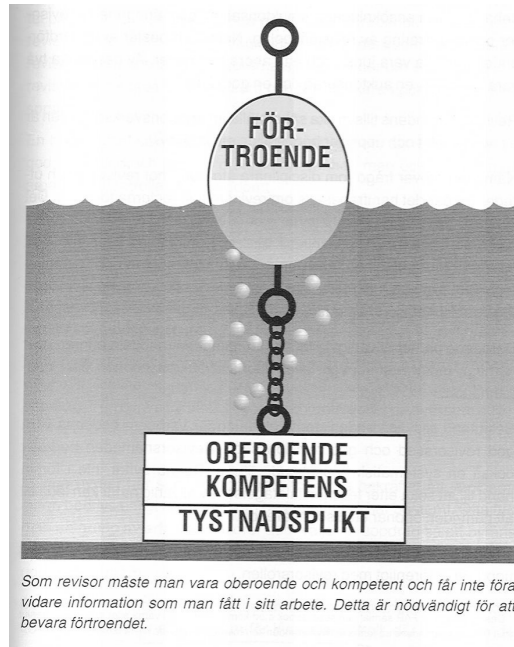

Fig 2. Förtroendets förankring enligt Föreningen Auktoriserade Revisorer (FAR 2000:91)

nellt reglerade oberoendet från staten och klienten. Också tystnadsplikt ingår ofta som en aspekt av rolldefinitionen, i syfte att möjliggöra att tillitsfulla förväntningar kan förankras i den.

Yrkesutövningens kärna i professioner utgörs visserligen inte av fasta rutiner, utan av en diskretionär tillämpning av generella kunskaper på unika fall. Det förhindrar emellertid inte att deras verksamhet infogas i mer standardiserade och övergripande *program*, för vilka det är av största vikt att omgivningen hyser förtroende. Den medicinska operationen, rättegången och externrevisionen är exempel på sådana program som omger professionell praktik. Den som tvivlar på relevansen av att tala om ”program” behöver bara ta en snabb titt på föreskrifterna för granskningen i Revisionsstandard i Sverige för att få bekräftat graden av ”programmering” av revisionsprocessen. Där föreskrivs allt från revisionens mål och generella principer, ned till formuleringar om att dokumentation ska upprättas i form av ”arbetspapper som är tillräckligt fullständiga och detaljerade för att ge en övergripande förståelse av den revision som gjorts” (FAR 2003: 636). Detaljnivån kan illustreras av att enbart den lista som specificerar innehållet i sådana arbetspapper innefattar 19 punkter.

Till den programmering som finns i regelverk och standarder kan dessutom läggas byråernas manualer samt datorprogram som leder revisorn steg för steg genom en revision (Westerdahl 2005), samt de metaprogram som stabiliserar de professionellas verksamhet i stort, så som system för kvalitetskontroll, professionsinterna kontroll-

och disciplinåtgärder samt tillsynsmyndighetens externa kontroll (jfr Freidson 2001: 216f.). Den enskildes inträde och auktorisering präglas i alla professioner av lång utbildning kompletterad med yrkespraktik, vilket är ett uppenbart exempel på ett meta-program till vilka de förtroendefulla förväntningarna på de professionella knyts.

Revisionens förtroendestabilisering i historisk belysning

Ovan har jag beskrivit hur revisorer, likt professionella i allmänhet, omges av ett omfattande komplex av rolldefinitioner, program och värden. De senare utgör en institutionalisering av misstro, i syfte att skapa förtroende för en yrkesutövning som förväntas hålla en jämn och hög kvalitet, relativt oberoende av yrkesutövarens person. Visserligen finns det speciellt erkända revisorer och också starka inslag personlig tillit mellan företagsrepresentanter och den enskilde revisorn (Larsson 2007). Men framväxten av mekanismer för att stabilisera ett mer opersonligt förtroende tycks ofrånkomlig mot bakgrund av revisionens expansion under 1900-talet. Vid 1930-talets början fanns i Sverige ett sjuttiofem auktoriserade revisorer, vid sekelskiftet 2000 över fyra tusen. Detta samtidigt som företagsägandet sprids på allt fler händer genom expansionen av det finansiella ägandet och den utbredda "aktiefiering" av allmänhetens sparande.

För att underbygga detta påstående ska jag återvända till det historiska perspektivet på revisorernas professionalisering. Men där den inledande historiken handlade om varför revisionen efterfrågades, är frågan nu hur förtroendet för revisorerna har stabiliserats. Vilken betydelse har tillmätts förväntningar och kontroller riktade mot personer, roller, program och värden? Tematiskt presenterar den följande beskrivningen en tyngdpunktsförskjutning i tre dimensioner: från en betoning av revisorns personliga pålitlighet över mot ett mer abstrakt förtroende för revisorns professionella roll; från en tilltro ställd till revisorns individuella omdöme mot en reglering av revisionen som en uppsättning standardiserade program; och slutligen, från förväntningar ställda till de personligt omfattade värden som enskilda revisorer representerat mot ett förtroende stabiliserat i form av institutionaliserade professionella värden.

Från person till roll

1800-talets revisorer var huvudsakligen namnkunniga personer med stort anseende, för vilka ägarna och ledningen kände förtroende. Revisorn hade ett hedersuppdrag med liten ekonomisk ersättning, och revisionens utförande var förhållandevis ospecificerad, utan fasta regler och rutiner. Någon formaliserad revisorsroll existerade inte ännu. Det var främst revisorns personliga omdöme, karaktär och trovärdighet som gav revisionen den förtroendestärkande effekten. Den osäkerhet som rådde på aktiemarknaden överbyggades därmed med tillit till revisorns person och de värden han omfattade (Jönsson 1991: 527f.; Sjöström 1994: 29f.).

Omkring 1900 påbörjades regleringen av en formell revisorsroll i Sverige. Detta mot bakgrund av en riksdagsdebatt om aktiebolagslagstiftning och revision. Lagstiftningen ansågs ålderdomlig och revisionen alltför lättvindig, och valet av revisor ba-

serat på anseende snarare än kompetens (Sjöström 1994: 30–45; Wallerstedt 2005). Av kritiken framkom att ägarnas förtroende för revisorn som person inte räckte för att skapa ett allmänt förtroende för marknaden. För att etablera det behövdes en tydligare definierad roll att knyta förväntningarna till. Detta var också något som kom att utvecklas stegvis, både genom lagstiftning och genom en privat auktorisation initierad av yrkesutövarna och näringslivet.

Med 1895 års aktiebolagslag stadgades för första gången att aktiebolagens redovisning och förvaltning årligen skulle granskas av revisor tillsatt av aktieägarna, för en period om högst två år. En första precisering av revisorn roll gjordes också, i form av att vissa kontrollbefogenheter gentemot bolaget fastslogs: Revisorn skulle ha tillgång till räkenskaperna och möjlighet att kalla in extra stämma. Med detta följde en skadeståndsskyldighet om revisorn agerade vårdslöst eller missbrukade sitt uppdrag. Inga närmare krav på revisorns kompetens, utbildning eller oberoende restes (Diamant 2004: 35f.; Wallerstedt 2001).

Dessa åtgärder var fortfarande otillräckliga för att säkra förtroendet från alla parter. Krav på ytterligare reglering följde i riksdag och debatt. Dels efterfrågades inrättandet av en statlig kår av revisorer, i syfte att skapa ett tydligare oberoende mot företagen. Dels efterfrågades högre utbildningskrav, kompetensprövning samt tystnadsplikt. Att reglering behövdes fastslogs officiellt genom en lagöversikt i syfte att skydda aktieägarna från missbruk och inkompetens från ledning och styrelse, och allmänheten från osund företagsverksamhet mer generellt (Jönsson 1991: 528). Dessa krav om utbildning, kompetensprövning, tystnadsplikt och statlig tillsättning uppfylldes emellertid inte genom 1910 års lagstiftning. Däremot fastslogs tydligare än tidigare att revisionen skulle utföras av en från företaget oberoende person.

Mot bakgrund av den framväxande lagstiftningen togs av näringslivet och yrkeskåren i vardande initiativ till att precisera revisorn roll och kompetenser. Redan 1899 hade Svenska Revisorssamfundet bildats, med ambition att få till stånd en statlig yrkeslegitimation med utbildnings- och erfarenhetskrav. Målet var, med andra ord, att stärka den förtroendeskapande opersonliga rolldefinitionen. Därigenom skulle revisorerna kunna möta det kontrollbehov som antogs finnas på marknaden. Detta antagande till trots förblev den faktiska efterfrågan på professionella revisorer låg under 1900-talets tre första decennier (Wallerstedt 2005).

Det var emellertid inte staten utan näringslivet som skapade en auktorisation av revisorer, i Stockholms handelskammars regi från och med 1912. Den privata auktorisationen krävde utbildning från Handelshögskolan i Stockholm, och fastslog revisorns oberoende från statlig och privat tjänst, samt från intressen i det granskade företaget. Revisorn fick dessutom avge försäkran om att iaktta tystnadsplikt (Sjöström 45–55; jfr Wallerstedt 2001). Auktorisationen innebar alltså en precisering av revisorns roll. Dessutom medförde den att ett metaprogram för första gången institutionaliserades, vilket fastslog utbildningskrav och en professionell ordning med därtill hörande tillsyn. Det senare skedde i Handelskammarens regi, med uppgift att pröva klagomål och utdela varningar. Från 1919 sköttes auktorisationen av den nybildade Centrala revisorsnämnden, vilken representerade landets alla handelskamrar.

Som en följd av auktorisationen skapades 1923 Föreningen Auktoriserade Revisorer FAR, i syfte att organisera de revisorer som var auktoriserade enligt den nya ordningen. Till en början fanns en motsättning mellan FAR och den äldre organisationen SRS, vilken vidmakthöll sitt önskemål om statlig auktorisation. 1930 närmade sig dock organisationerna varandra genom en kompromiss i auktorisationsfrågan. Det möjliggjorde en lägre auktorisationsgrad, ”godkänd granskningsman” vilket öppnade för auktorisation av SRS medlemmar utan examen från handelshögskolan. Därefter inleddes också ett förfarande med formell kunskapskontroll i form av en examination inför auktorisation (Wallerstedt 2002: 252f.; 2005).

Genomslaget av Kreugerkraschen 1932 blev kraftigt för revisorskåren. Både politisk debatt och en parlamentarisk utredning krävde högre kompetenskrav på revisorer, tydligare regler för revision, och att tillsättningen av revisorer borde ligga i offentlig regi. Krisen föranledde Revisorsnämnden att snabbt skärpa kravet på praktiktid från tre till fem år. På lagstiftningsområdet dröjde det dock till 1944 innan åtgärderna kom, och då endast i mindre skala. Titeln ”auktoriserad revisor” lagfästes, men i övrigt ändrades yrkesrollen endast marginellt. Jävsreglerna utökades för att tydliggöra oberoendet och ett krav infördes om att revisorn skulle ha den kompetens som ”erfordrades” i fråga om bokföring, ekonomi och företagets verksamhet (Sjöström 1994: 79–92; Wallerstedt 2005).

Under 1960-talet blossade åter debatten om revisorernas oberoende, auktorisation och kontrollfunktion upp. En utredning tillsattes i syfte att utreda om ett statligt ansvar för auktorisationen kunde stärka revisorernas oberoende (Ds H 1971: 3). Resultatet blev att statliga Kommerskollegium 1973 övertog auktorisationen – fram till 1995 då den övertogs av nuvarande tillsynsorgan, Revisorsnämnden. I samband med att auktorisationen förstатligades preciserades utbildningskraven till att omfatta ekonomexamen vid svenskt universitet eller högskola samt fem års praktik, varav minst tre hos auktoriserad revisor (Sjöström 1994: 107ff.).

Vid mitten av 1970-talet utvecklade FAR mer preciserade etiska regler (”god revisorssed”) som vägledning för revisorerna i deras yrkesroll. Reglerna bestod i huvudsak fram till införande nya omfattande regler 2003, FAR:s yrkesetiska regler, vilka beskrevs kortfattat ovan. Dessa har utvecklats i relation till de internationella rekommendationer som utges av International Federation of Accountants (IFAC), vilket innebär att de anpassats till en framväxande internationell harmonisering av regelverken (Wallerstedt 2005: 36–42). Också andra preciseringar av revisorsrollen har gjorts under senare decennier. Ett exempel är den skärpning av de teoretiska kunskapskraven för auktorisation som gjordes 1995, vilket innebär förkunskapskrav om 160 poäng med precisa ämneskrav. Ett annat exempel är införandet av en anmälningsskyldighet vid misstanke om ekobrott begånget av VD eller styrelseledamot i det reviderade bolaget (Larsson 2005a). Ett tredje exempel är det lagstadgade kravet från 2001 att revisorer själva ska granska sitt oberoende till bolaget med hjälp av den s.k. analysmodellen (FAR 2003: 86f.).

Från personligt omdöme till standardiserat program

Utvecklingen av en formell revisorsroll åtföljdes av att revisionens själva utförande kom att fastställas allt mer, som *program*. Även på detta område skedde en stegvis överlagring. Före sekelskiftet 1900 var genomförandet av revisionen en sak för den enskilde revisorn. De enda formella kraven var att både räkenskaper och förvaltning skulle granskas, och att skriftlig redogörelse skulle lämnas. En första vägledning för revisorer publicerades 1902 av Revisorsamfundet. 1910 följde *Handledning för revisorer* utvecklad av Sveriges Industriförbund i samarbete med revisorn Oskar Sillén. Den professionella organisationen FAR som etablerades 1923, kom strax därpå att inleda sin utgivning av skrifter med anvisningar och rekommendationer på revisionsområdet (Sjöström 1994: 45–60).

Dessa initiativ från näringsliv och profession kom vid mitten av 1900-talet att kompletteras av en rättslig detaljreglering av revisionens utförande. Den utlösande faktorn var Kreugerkraschen. I förarbeten till 1944 års lagstiftning preciserade både revisorns uppgifter och revisionens utförande. Till uppgifterna hörde att granska årsredovisningen, böcker och andra räkenskaper, att ta del av styrelse- och bolagsstämmoprotokoll, att kontrollera kassa och andra tillgångar, samt att se över bolagets organisation av och kontroll över bokföring och medelsförvaltning. I fråga om utförandet fastställdes att verifikationer och kvitton skulle jämföras med bokföringen, att obetalda fordringar skulle uppmärksammas, att bolagets kassa och värdehandlingar skulle inventeras, etc. Också för revisionsberättelsens utformning infördes nu mer precisa krav än tidigare (Sjöström 1994: 79–92; Wallerstedt 1988: 243ff.).

Denna detaljreglering måste förstås mot bakgrund av den breda definition av revisionens syfte som nu hade etablerats. I förarbetena till 1944 års aktiebolagslag fastslogs att revisorn hade ansvar inte bara gentemot företaget, dess ägare och borgenärer, utan även mot tredje man och det allmänna (Sjöström 1994: 79ff.). Revisorns förtroendestärkande kontroll var inte längre en ersättning för personlig tillit mellan aktieägare och ledning, utan syftade också till att skapa ett vidare förtroende för aktiebolagen och marknaden generellt. På 1960- och 1970-talen accentuerades dessa krav om att revisorn skulle företräda också allmänhetens, de anställdas och statens intressen. Ett exempel kan ges från Samarbetsutredningen, som från förarbetena till 1944 års lagstiftning lånade ett förslag om statligt utsedda revisorer för att bevaka borgenärens och allmänhetens intresse:

Garantier för att revisionen av företagen sker på ett effektivt och oväldigt sätt kan aldrig sägas vara enbart ett ägarnas intresse. Med det synsätt på de större företagen som utredningen tidigare har redovisat – dvs att sådana företag i viss mån kan likställas med samhällsinstitutioner – måste intresset av en betryggande kontroll omfattas av fler än företagens ägare (SOU 1970:41: 95f.).

Detta är den bakgrund mot vilken också den stegvisa utökningen av revisionsplikten till måste förstås, vilken ledde fram till att alla aktiebolag under 1980-talet kom att underkastas obligatorisk revision av auktoriserad eller godkänd revisor.

Fram emot mitten av 1970-talet skedde ett nytt lappkast vad gäller professionell och statlig reglering: auktorisationen förstatligades 1973, och 1975 togs ovan nämnda detaljreglering av revisionen bort ur lagstiftningen. Det innebar ett steg över till praxisgrundad självreglering. Den tidigare specificeringen av revisionens uppgift, utförande och avrapportering ersattes i lagstiftningen av kravet att revisionen skulle utföras i enlighet med ”god revisionsred”. Revisorn hade alltså att följa de praktiska vägledande regler som professionen själv hade utvecklat (Sjöström 1994: 130–135).

Ur professionsteoretiskt perspektiv är förändringen begriplig, med tanke på utvecklingen av revisorns professionella roll och av revisionen som ett institutionaliserat program. Den s.k. Fondbörsutredningen beskrev läget vid ingången av 1970-talet på ett sätt som låter oss förstå bakgrunden till avregleringen. Enligt utredningen var nämligen det ”närmast unikt goda” informationsinnehåll som svenska företags årsredovisningar hade till del ett resultat av det ansvar som revisorerna visade inför den växande allmänhet som befolkade aktiemarknaden. Framförallt sades de av professionen utvecklade rekommendationerna för revision och redovisning ha haft stor betydelse (SOU 1971:9: 35–39, 110–112).

En annan förutsättning för avregleringen var 1973 års förstatligande av auktorisation och tillsyn. Den utgjorde en symbolisk manifestation av revisionens samhälls-ekonomiska betydelse och statens intresse av en fungerande aktiemarknad baserad på en sund bolagsredovisning. Temat fanns etablerat redan inför 1944 års lagstiftning, men låg nu till grund för en starkt politiserad konflikt under 1970-talet (Jönsson 1991; Sjöström 1994: 108f.). Frågan gällde om oberoendet från företagen eller från staten var viktigast för revisorernas förtroendestärkande roll. Och i förlängningen: om den traditionella revisionen skulle värnas eller om revisorerna borde ges nya kontrolluppgifter i statens, allmänhetens och de anställdas intressen. Konflikten gällde ytterst vems förtroende som skulle stärkas, marknadsaktörernas eller allmänhetens och statens (Larsson 2005b).

En tredje förutsättning för avregleringen var den allt starkare internationalisering av standarder och riktlinjer som skedde under andra hälften av 1900-talet. För svenskt vidkommande aktualiserades harmoniseringen av att de stora svenska revisionsbolagen på 1960-talet skrev kontrakt med internationella partners (Wallerstedt 2001: 859; 2005: 40). Från mitten av 1960-talet började FAR, delvis som en följd av det, att ge ut rekommendationer med avseende på revisionens genomförande.⁵ Vid mitten av 1970-talet följdes de upp av etiska regler, vilka ytterligare stärkte länken till de internationella rekommendationerna (Jönsson 1994: 345; Wallerstedt 2001).

⁵ Innehållet i de tidiga svenska standarderna visar enligt Wallerstedt (2005:36), att ”metodutvecklingen inom revisionsyrket vid slutet av 1960-talet fortfarande var jungfrulig mark”. Under 1960 och 1970-talen kom revisionsmetodikerna att utvecklas i en mer systemorienterad riktning internationellt, vilket innebar att större vikt lades vid att följa upp och granska företagens interna kontrollsystem vid sidan av verifikationerna. Under 1980-talet kombinerades detta med alltmer av riskanalys i revisionen, i syfte att speciellt granska områden där risken för väsentliga fel kunde anses vara störst (Diamant 2004: 39f.).

Också de samtida yrkesetiska reglerna och vägledningarna i Revisionsstandard i Sverige (RS), från 2004, har en hög grad av överensstämmelse med internationella standarder (Wallerstedt 2005: 36). Vad gäller detaljnivån i Revisionsstandard i Sverige (RS) gavs något exempel ovan. Men det kan vara på sin plats att ytterligare illustrera den långsiktiga förskjutningen från personligt omdöme till formellt reglerat program. Med 2002 års revisorslag ändrades regleringen med avseende på hur revisorns oberoende säkras. Förbuden mot olika specifika former av inblandning eller intressesammanblandning med klienten ersattes av processuell analysmodell. Revisorn ska nu bedöma de aktuella omständigheterna i varje uppdrag enligt ett på förhand givet flödesschema, vilket dokumenteras i ett formulär eller på datorprogram (FAR 2003: 558ff.).

På kort sikt kan det tyckas handla om ännu en avreglering. Men på längre sikt går det att se en förskjutning från personligt omdöme, via lagstadgade förbudslistor, till ett formaliserat program för självgranskning. En ytterligare illustration av denna förskjutning från personligt omdöme mot standardiserat program, är de manualer och stödjande datorprogram vid revisionsbyråerna som leder revisorn genom revisionsprocessen, och låter honom/henne bocka av de föreskrivna kontrollåtgärderna (Westerdahl 2005). Till detta ska förstås läggas de metaprogram som iscensätts av ett relativt oberoende organ går in och granskar, kontrollerar och kvalitetssäkrar både revisionsprocessen och utbildningsgången till revisor.

Från personliga till professionella värden

Jag har ovan beskrivit hur 1975-års avreglering skedde mot bakgrund av att revisionen var på väg att institutionaliseras som program. Nära sammanbunden med denna process är institutionaliseringen av de professionella värden som revisorns roll och revisionen bygger på. Enligt professionen vilar förtroendet på några grundläggande värden: kompetens, tystnadsplikt och oberoende. Dessa kärnvärden inbegriper en mängd olika aspekter vilka allt eftersom har kommit att definieras och specificeras i form etiska regler och kontrollprogram riktade mot kvalitet och etisk följsamhet (FAR 2000: 76ff.; 2003: 440ff.).

Dessa värden är emellertid inget nytt påfund, som uppstått genom yttre regleringar eller som följd av yrkets professionalisering. De förekom redan i de tillitsfulla förväntningar som knöts till äldre tiders revisorer utan auktorisation: som något de som *personer* förväntades företräda. Uppfattningen att professionen länge bars upp av framstående personligheter, med speciell omdömesgillhet och karaktärsfasthet, är ett återkommande inslag i historiska beskrivningar (Jönsson 2005: 148; Wallerstedt 1988: 247f.). Vi ser till exempel en sammansmältning av dessa värden och personliga karaktärsdrag i beskrivningen av revisionens centralgestalt under seklets första hälft, tillika professor vid Handelshögskolan i Stockholm, Oskar Sillén. Enligt omgivningens besatt han just sådana karaktärsdrag som etablerats som typiska för vad man ska kunna förvänta sig av en revisor:

”Vad man minns av honom och vad man tagit intryck av är först och främst hans kompetens, kunskap, noggrannhet, integritet och omsorgsfullhet” (A. Holmen citerad i Wallerstedt 1988: 248).

Även om ingen exakt tidpunkt kan fastställas, så har professionaliseringen av revisionen medfört att det som betraktades som karaktärsdrag och personligt omfattande värden har institutionaliserats. Det innebär att klienter, marknad och allmänhet ska kunna hysa förtroendefulla förväntningar om att alla revisorer erkänner och uppfyller dem. För det ska utbildningen och socialisationen in i praktisk yrkesverksamhet svara, tillsammans med professionens interna sociala kontroll (informell såväl som formaliserad i disciplinnämnd och kvalitetskontroller) och den externa auktorisationen och tillsynen. I en av FAR:s beskrivningar hävdas att: ”För de flesta professionella revisorer sitter oberoendet i ryggmärgen” (FAR 2000: 84). Som bekant kompletteras dock denna införlivade hållning med extern reglering, tillsyn och den ovan nämnda ”analysmodellen”.

Oberoende, tystnadsplikt och kompetens har länge framhållits som inte bara individuella utan också professionella värden, inte minst i ”god revisorssed” och i lagstiftningen, vilket efterhand har lett fram till en precisering av dessa värden i relation till internationella rekommendationer. Det handlar inte längre om värden som föreskriver hur revisorerna ska vara, t.ex. ”oberoende”, utan hur uppdraget ska utföras: med *opartiskhet*, *självständighet*, *integritet* (definierat som något som innebär hederlighet och sanningsenlighet) samt med *objektivitet* (vars innebörd omfattar att vara rättvis, intellektuellt hederlig och fri från intressen som kan komma i konflikt med klientens intressen) (SOU 1999:43: 133ff., FAR 2003: 440ff.; jfr Diamant 2004). I viss mån sammansmälter de professionella värdena därmed med programmeringen av yrkesutövandet. Allra tydligast har så skett i den ovan beskrivna analysmodellen som omvandlar ett värde till ett program för att upprätthålla detta värde.

Denna utveckling har kritiserats i Sverige, såväl som internationellt, för att ersätta revisorns personliga autonomi, omdöme och diskretionära beslutsförmåga med mekanisk objektivitet, byråkratiska standarder och ett allt starkare inslag av avkastningsorientering, anbudskonkurrens och konsultkultur (Jönsson 2005; Porter 1995: 90). Frågan är som mest omdiskuterad i samband med den återkommande debatten om revisorernas oberoende från de klienter de granskar. Det handlar om i vilken utsträckning samtidens kommersialiserade, professionaliserade, och möjligen alltför programmerade revision, uppmuntrar och belönar eller ens ger tillräckligt utrymme för karaktärsstarka individer. De frågor som följer av denna kritik är om det finns tillräckligt många av dessa karaktärsstarka personer; om de kan selekteras eller fostras fram genom den professionella utbildningen; och om vilka institutionella ramverk som skapar förutsättningar för eller som förhindrar sådana karaktärsdrag att ligga till grund för yrkesutövningen (jfr Wallerstedt 2005:43).

Under rubriken ”Våga vara revisor – revisorsrollen och individen”, hävdar den auktoriserade revisorn, tidigare ordförande i Redovisningsrådet och professorn i företags ekonomi Sven-Erik Johansson, att det som en gång var en profession för starka per-

sonligheter har blivit en profession för projektledare av revision. Han hänvisar till en artikel i vilken en annan auktoritet på revisionsområdet, Ulf Gometz, f.d. ordförande i FAR, auktoriserad revisor och professor i revisionsrätt, beskriver problematiken:

”När jag började som revisor, var revisionen dålig ur teknisk synvinkel. Vad som däremot fanns var respekt, auktoritet och integritet hos revisorerna... Det som saknas i dagens revision är inte nya RS-regler utan personer med den självkänsla, auktoritet och integritet som gör att han/hon kan sitta mitt emot Barnevik/Ramqvist, och vad de nu heter, utan att ett ögonblick tvivla på att man är jämbördig – minst” (Gometz citerad i Johansson 2005: 133).

Problemet är, enligt denna kritik, att regelverk och instruktioner inte kan ersätta revisorns personliga kvaliteter: omdöme, erfarenhet och integritet. Möjligen kan detta slags kritik sägas romantisera gångna tiders förhållningssätt. Men utan tvekan gestaltar den också en faktisk omvandlingsprocess och en i forskningen ibland förbisedd aspekt av vad professionalisering innebär: inte bara konkurrens om yrkesmonopol, utan ett kontinuerligt arbete med att stabilisera förtroende.

Slutsatser

I denna artikel har jag betonat möjligheten att beskriva och analysera professionalisering med utgångspunkt från förtroende snarare än utifrån frågor om makt och konkurrens. En förutsättning är att vi går bortom beskrivningarna av tillit/förtroende som en odifferentierad storhet vilken mäts yrkesgrupp för yrkesgrupp. Det är möjligt endast om vi tar på allvar de nyansrika begrepp för tillit och förtroende som har utvecklats i sociologisk teori. Genom att uppmärksamma tillitens olika dimensioner och dess tidsbindande aspekter, kan analytiska begrepp preciseras med vars hjälp det går att beskriva variationer och förskjutningar i hur förtroendet för en profession upprätthålls och stabiliseras. Jag har försökt illustrera denna ansats genom att tillämpa den på professionaliseringen av den externa bolagsrevisionen i Sverige.

Den konkretiserande historiska analysen syftade till att besvara två övergripande frågor. Vilken roll har förtroendefrågan spelat för framväxten av bolagsrevisionen i Sverige? Hur har förtroendet för revisorerna stabiliserats över tid? Den första frågan besvarades genom en översiktlig beskrivning av den politiska och ekonomiska efterfrågan på förtroendeöverbyggande kontrollmekanismer i samband med aktiebolagsformens etablering. Betoningen i framställningen låg på aktiebolagsformens konsekvenser, i betydelsen avpersonifiering av relationen mellan företagsledning och (minoritets-) ägare.

Den andra frågan kunde besvaras först efter en begreppslig precisering av hur tillit/förtroende binder tid, och betydelsen av sociala kontrollmekanismer för stabiliseringen av tillit/förtroende. Analytiskt särskildes fyra tidsbindande strukturer (”identiteter”) i relation till vilka förtroende knyts och social kontroll riktas: personer, roller, program och värden. Utifrån denna begreppsliga distinktion beskrevs sedan stabili-

seringen av förtroendet för revisorerna som en historisk tyngdpunktsförskjutning i tre dimensioner under 1900-talet: från en betoning av revisorns personliga pålitlighet över mot ett mer abstrakt förtroende för revisorns professionella roll; från en tilltro ställd till revisorns individuella omdöme mot en reglering av revisionen som ett standardiserat program; samt från förväntningar ställda till de personligt omfattade värden som enskilda revisorer representerade mot ett förtroende stabiliserat genom institutionalisering av professionella värden. Självklart är revisorsrollen, revisionsprogrammet och de professionella värdena tätt sammanflätade, men denna analytiska distinktion ger ändå en möjlighet att empiriskt följa förskjutningen från en äldre mer personlig tillit till ett mer opersonligt förtroende.

Många har kritiserat det sätt på vilket revisionen har utvecklats. En del av kritiken rör just att den enskilde revisorns omdöme och diskretionära beslutsförmåga har kommit att nedvärderas till förmån för standardiserade och mekaniskt objektiva metoder (t.ex. Porter 1995: 6f.). Synpunkten stämmer väl med återkommande varningar i Svenska sammanhang för att de karaktärsstarka personligheterna har fått ge vika för affärsorienterade och standardföljande revisorer. Samtidigt tycks utvecklingen av en formell roll, knuten till utövandet av ett standardiserat program och med en tydlig förankring i vissa institutionaliserade värden närmast oundviklig, givet behovet att etablera ett abstrakt förtroende för en hel yrkeskår. Detta på grund av en marknadssituation där de flesta av revisionens intressenter inte har möjlighet att utveckla en personlig tillit grundad i kännedom om den enskilde yrkesutövaren, och där det abstrakta marknadsförtroendet blir allt viktigare.

Grundproblemet sammanhänger med att det har blivit allt fler passiva ägare och andra intressenter som måste lita på allt fler revisorer och revisioner. Saken har en viss parallellitet med Webers begrepp om karismans rutinisering och förtingligande. Weber beskrev en utveckling genom vilken den kultiverade personligheten ersätts av specialisten eller experten och de personliga kvalifikationerna avpersonifieras och institutionaliseras i form av specialistutbildning och regler för utseende av efterträdare (Weber 1987: 94f.; 193ff.). För revisorerna handlar det om hur man kan skapa en profession att lita på när urvalet inte längre sker bland kända personer av speciell karaktärsfasthet. I detta sammanhang finns anledning att också framhålla Shapiros (1987) diskussion om "proceduralismens paradox", nämligen att de procedurer, regler och aktörer som ska säkra förtroende innebär en förtroendeproblematik på en andra nivå, med krav om nya procedurer, regler och väktare för att "granska granskarna". Följaktligen skapas allt fler lager av institutionaliserad misstro i syfte att upprätthålla förtroende. Att personlig tillit utvecklad i sociala nätverk också förekommer i vår tids ekonomi är förstås inget uppseendeväckande påstående (Granovetter 1985). Men det tycks inte rimligt att förvänta sig att förtroendeproblematiken i revisorernas fall kan lösas vare sig genom personliga band eller starka personligheter.

Jag menar att detta fall återspeglar en omvandlingsprocess med bred samhällsgiltighet. Samtidigt kan noteras att relevansen av detta förtroendeperspektiv på professionalisering är som allra störst när det gäller en profession som revisorerna, för vilken förtroende utgör en del av den tjänst de producerar. Inga professioner torde dock vara

helt oberörda av förtroendefrågan, eller av den institutionalisering av misstro som formaliseringen av professionella roller, program och värden utgör. Till exempel diskuteras i forskningen omkring förtroende för sjukvården en utveckling som har drag liknande den ovan beskrivna med inslag av standardisering, kommersialisering, internationalisering och externa regleringsmekanismer (Groenewegen 2006).

Slutligen kan påpekas att det utifrån denna artikels perspektiv blir svårt att upprätthålla idén om en stark motsättning mellan "naiva" och "cyniska" perspektiv på professionalisering. Förtroende kan varken betraktas som något som professionella erhåller på grund av sin altruistiska omsorg om klienten och samhällets bästa, eller som något professionen strategiskt söker etablera som ett led i ett professionellt projekt syftande till yrkesmonopol och status. Inte heller är förtroendet på ett enkelt sätt förbundet med professionens "autonomi", i betydelsen oberoende av extern reglering och kontroll. Som den historiska beskrivningen av revisorernas professionalisering visar resulterar tvärtom "projektet förtroende" i en komplicerad struktur av roll-, värde- och programdefinitioner i lagstiftning, i etiska och praktiska riktlinjer, i utbildning och kvalitetskontroller samt i standarder och stödjande programvara för yrkesutövning. Förtroendet för professionella skapas och underhålls, kort sagt, genom en kontinuerlig "institutionalisering av misstro".

Referenser

- Abbott, A. (1988) *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Arlebäck, S-O. (1995) *Från ägarmakt under ansvar till företagsledarmakt upa*. Lund: Lund University Press.
- Barber, B. (1983) *The Logic and Limits of Trust*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Braithwaite, J. (1998) "Institutionalizing Distrust, Enculturating Trust", i Braithwaite, V. & Levi, M. (eds.) *Trust and Governance*. New York: Russell Sage Foundation.
- Brint, S. (1994) *In an Age of Experts. The Changing Role of Professionals in Politics and Public Life*. Princeton: Princeton University Press.
- Broberg, O. (2006) *Konsten att skapa pengar. Aktiebolagens genombrott och finansiell modernisering kring sekelskiftet 1900*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Chandler, R. A., Edwards, J. R., Andersson, M. (1993) "Changing Perceptions of the Role of the Auditor, 1840–1940", *Accounting and Business research* 23 (92): 443–459.
- Coffee, J. C. (2006) *Gatekeepers: The Professions and Corporate Governance*. Oxford: Oxford U.P.
- Diamant, A. (2004) *Revisors oberoende: Om den svenska oberoenderegleringens utveckling, dess funktion och konstruktion*. Uppsala: Iustus.
- DS H 1971:3 *Formerna för auktorisation av revisorer m.m.* Stockholm: Handelsdepartementet.
- Edwards, R. Alexander, C. and Temple, B. (2006) "Interpreting Trust: Abstract and

- Personal Trust for People Who Need Interpreters to Access Services”, *Sociological Research Online*, 11 (1).
- Elliott, P. (1972) *The Sociology of the Professions*. London: Macmillan.
- FAR (2000) *FARs revisionsbok 2000*. Stockholm: Föreningen Auktoriserade Revisorer.
- FAR (2003) *FARs revisionsbok 2004*. Stockholm: FAR.
- Freidson, E. (2001) *Professionalism. The Third Logic*. Cambridge: Polity.
- Fournier, V. (1999) ”The Appeal to ‘Professionalism’ as a Disciplinary Mechanism”, *The Sociological Review*, 47 (2): 280–307.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Gambetta, D. (1988) ”Can We Trust Trust?”, i Gambetta, D. (ed.). *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Blackwell.
- Giddens, A. (1996) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- Granovetter, M. (1985) ”Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”, *American Journal of Sociology*, 3: 481–510.
- Grey, C. (1998) ”On Being a Professional in a ‘Big Six’ firm”, *Accounting, Organizations and Society*, 23(5/6): 569–587.
- Groenewegen, P. P. (2006) ”Trust and the Sociology of the Professions”, *European Journal of Public Health*, 16 (1): 3–4.
- Hanlon, G. (1994) *The Commercialisation of Accountancy*. London: St Martin’s press.
- Holmberg, S. & Weibull, L. (2004). ”Samlande institutionsförtroende”, i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.). *Ju mer vi är tillsammans. Tjugosju kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet.
- Johansson, S-E. (2005) ”Våga vara revisor – revisorsrollen och individen”, I Johansson, S-E. Häckner, E. & Wallerstedt, E. (red.) *Uppdrag revision. Revisorsprofessionen I takt med förväntningarna?* Stockholm: SNS
- Jönsson, S. (1991) ”Role Making for Accounting while the State is Watching”, *Accounting, Organizations and Society* 16 (5/6): 521–546.
- Jönsson, S. (1994) ”Changing Accounting Regulatory Structures in the Context of a Strong State”, *Critical Perspectives on Accounting* 5: 341–360.
- Jönsson, S. (2005) ”Revisorsrollen nedgång – och fall?” I Johansson, S-E. Häckner, E. & Wallerstedt, E. (red.) *Uppdrag revision. Revisorsprofessionen I takt med förväntningarna?*. Stockholm: SNS
- Lane, C. (1998) ”Introduction: theories and issues in the study of trust”, i Lane, C. and Bachmann, R. (eds.) *Trust Within and Between Organizations*. Oxford: Oxford U.P..
- Larsson, B. (2005a) ”Patrolling the Corporation – the Auditors’ Duty to Report Crime in Sweden”, *International Journal of the Sociology of Law*, 33 (1): 50–67.
- Larsson, B. (2005b) ”Auditor Regulation and Economic Crime Policy in Sweden, 1965–2000”, *Accounting, Organizations and Society*, 30 (2): 127–144.
- Larsson, B. (2007) ”Unpacking Professional Trust – Dimensions of Trust in Swedish Auditors’ Client Relations”, *Sociological Research Online*, 12 (2).

- Lewis, J. D. & Weigert, A. (1985) "Trust as a Social Reality", *Social Forces*, 63 (4): 967–985.
- Luhmann, N. (1979) *Trust and Power*. Chichester/New York: John Wiley & Sons.
- Luhmann, N. (1995) *Social Systems*. Stanford: Stanford U.P.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., and Schoorman, F. D. (1995) "An Integrative Model of Organizational Trust", *Academy of Management Review*, 20 (3): 709–734.
- McMillan, K. P. (2004) "Trust and the Virtues: a Solution to the Accounting Scandals", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(6–7), 943–953.
- Misztal, B. A. (2001) "Normality and Trust in Goffman's Theory of Interaction Order", *Sociological Theory* 19 (3): 312–324.
- Nooteboom, B. (2002) *Trust: Forms, Foundations, Functions, Failures and Figures*. Cheltenham: Edward Elger.
- Nuissl, H. (2002) "Bausteine des Vertrauens: eine Begriffsanalyse", *Berliner Journal für Soziologie*, 12 (1): 87–108.
- Oliver, A. L. (1997) "On the Nexus of Organizations and Professions: Networking Through Trust", *Sociological Inquiry*, 66, 2: 227–245.
- Parsons, T. (1954a) "The Professions and Social Structure", *Essays in Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Parsons, T. (1954b) "A Sociologist Looks at the Legal Profession", *Essays in Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Parsons, T. (1972/1969) "Research With Human Subjects and the 'Professional Complex'", in Freund, P. A. (ed) *Experimentation with Human Subjects*. London: George Allen Unwin.
- Pixley, J. (1999) "Impersonal Trust in Global Mediating Organizations", *Sociological Perspectives* 42 (4): 647–671.
- Porter, T. M. (1995) *Trust in Numbers*. Princeton: Princeton University Press.
- Portes, A. (1998) "Social Capital: Its Origin and Applications in Modern Sociology", *Annual Review of Sociology*, 24: 1–24.
- Putnam, R. D. (1996). *Den fungerande demokratin*. Stockholm: SNS Förlag.
- Roslender, R. (1992) *Sociological Perspectives on Modern Accountancy*. London: Routledge.
- Saks, M. (1983) "Removing the Blinkers? A Critique of Recent Contributions to the Sociology of Professions", *Sociological Review*, 31 (1):1–21.
- Seligman, A. B. (1997) *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton U.P.
- Shapiro, S. P. (1987) "The Social Control of Impersonal Trust" *American Journal of Sociology*, 93 (3): 623–658.
- Sjöström, C. (1994) *Revision och lagreglering*. Linköping: Linköpings universitet.
- SOU 1970:41 *Företag och samhälle 1*. Stockholm: Esselte tryck/Industridepartementet.
- SOU 1971:9. *Större företags offentliga redovisning*. Stockholm: K L Beckmans tryckerier/Finansdep.
- SOU 1999:43. *Oberoende, ägande och tillsyn i revisionsverksamheten*. Stockholm: Norstedts.

- Svensson, L. G. (2002) *Professionella villkor och värderingar*. Göteborg: Sociologiska institutionen.
- Svensson, L. G. (2006) "New Professionalism, Trust and Confidence", *Current Sociology*, 54 (4): 579–593.
- Sztompka, P. (1999) *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Wallerstedt, E. (1988) *Oskar Sillén – Professor och praktiker*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wallerstedt, E. (1999) "Regulation as a Response to Critical Events. A Century of Struggle for the Swedish Auditing Profession", i Morgan, G. & Engwall, L. (red.) *Regulation and Organizations. International Perspectives*. London Routledge.
- Wallerstedt, E. (2001) "The Emergence of the Big Five in Sweden". *The European Accounting Review* 10 (4): 843–867.
- Wallerstedt, E. (2002) "From Accounting to Professional Services: the Emergence of a Swedish Auditing Field", i Sahlin-Andersson, K. & Engwall, L. (eds.) *The Expansion of Management Knowledge: Carriers, Flows, and Sources*. Stanford: Stanford U.P.
- Wallerstedt, E. (2005) "Kriser och konsolidiering: revisionsbranschen i Sverige under hundra år", i Johansson, S-E., Häckner, E. & Wallerstedt, E. (red.) *Uppdrag Revision. Revisorsprofessionen i takt med förväntningarna?* Stockholm: SNS.
- Weber, M. (1987) *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder 3*. Lund: Argos.
- Westerdahl, S. (2005) "Vad har de för sig? – om revisorers vardag och vad den betyder för etik och lärande", i Johansson, S-E. Häckner, E. & Wallerstedt, E. (red.) *Uppdrag revision. Revisorsprofessionen I takt med förväntningarna?* Stockholm: SNS
- Wilensky, H. I. (1964). "The Professionalization of Everyone?", *The American Journal of Sociology*, 70 (2): 137–158.
- Zucker, L. G. (1986) "Production of Trust: Institutional Sources of Economic Structure, 1840–1920", *Research in Organizational Behavior*, 8: 53–111.

ABSTRACT

The shelter as a recurrent solution to homelessness

During most of the 20th century shelters for the homeless has been criticized as being of too low standard and an unworthy way of living in a welfare society. During the 1960s and 1970s most shelters in Sweden were shut down and replaced with other forms of housing for the homeless. Since the late 1980s and early 1990s the issue of homelessness has returned to the political agenda as an existing social problem in Sweden. In this period we have also experienced a return of the shelters. These newly opened shelters are in many ways based on the same ideas like the old shelters described in stories of poverty and deprivation from the 19th century.

In our article we raise the question how a system that has been rejected and condemned from both ethical and ideological standpoints as an unworthy way of living can be “remodernized” and considered again as a (temporary) solution to homelessness. We examine how shelters are justified in the 21st century and what functions they fill. We also discuss the fact that the shelters are almost exclusively run by (religious) voluntary organizations.

Key words

Shelters, homelessness, voluntary organizations, recurrent solutions.

Marcus Knutagård är doktorand i socialt arbete och verksam vid Socialhögskolan, Lunds universitet.

Marie Nordfeldt är fil. dr i kulturgeografi och verksam vid Ersta Sköndal högskola, Stockholm.

Marcus Knutagård, Marie Nordfeldt

Natthärbärgen som vandrande lösning

Jag gick in sist, föstes in i ett stort fängelseliknande duschrum, fick tvål, handduk, avlusningsmedel och blev tillsagd att klä av mig och duscha. Jag var enormt tacksam för duschen och när jag var klar kände jag mig som en människa igen. Sedan fick jag ett handskrivet kvitto och skickades en trappa upp där man gav mig underkläder, en skjorta, långbyxor, strumpor och äntligen – ett par skor. Begagnade, oxfordbruna loafers för att vara exakt. Så tilldelades jag ett sängnummer och blev tillsagd att vara inne klockan nio, annars skulle någon annan få min säng. ”Och kom ihåg en sak”, tillade man. ”Om du går ut, får du inte komma tillbaka in förrän efter en timme. Detsamma gäller när du har kommit in. Då får du inte gå ut igen på en timme. Har du förstått?” Jag förstod. (Stringer 2000:37–38)

På jakt efter ett par nya skor hamnar författaren Lee Stringer i en situation där han får uppleva ett natthärbärke i New York. Stringers berättelse bekräftar många andra människors upplevelser av olika institutioner, med dess avklädningsritualer och regelsystem (Goffman 1991, Stark 1994, Markström 2003). David Wagner (2005) menar att situationen för fattiga människor idag har förvärrats så mycket att dagens härbärgen bör ses som dåtidens fattighus.

Härbärgen, eller härbärgesliknande boenden, finns idag i nära hälften av Sveriges kommuner (SOU 2001:95). Från att ha ansetts som en ovärdig boendeform som inte skulle finnas i ett välfärdssamhälle och trots att det fortfarande betraktas som en dålig lösning av olika aktörer – stat, kommun, frivilliga organisationer¹ samt dem som är hänvisade att bo där – har härbärgessystemet sedan slutet av 1980-talet successivt återkommit som ”boendelösning”.

Benämningarna av de olika boendeformerna varierar mellan olika kommuner. Ut-

¹ I denna artikel används den definition av begreppet frivilliga organisationer som anges i SOU 1993:82. ”Frivilliga organisationer kan beskrivas som sammanslutningar bildade utifrån människors gemensamma idéer eller intressen. De har en viss offentlig karaktär och någon slags organisatorisk form samt kan bildas och upplösas utan beslut från myndighet. Organisationerna förutsätter frivillig anslutning och någon form av personligt medlemskap, men syftar inte till privat ekonomisk vinst. Till frivilligsektorn räknar vi förutom frivilligorganisationer även frivilliga arbetsinsatser inom den offentliga sektorn” (s. 15). För denna artikels vidkommande är det av särskild vikt att betona religiösa samfundsinkludering i definitionen av frivilliga organisationer. Detta gäller även Svenska kyrkan sedan den skiljdes från staten (Wijkström & Lundström 2002:95).

trycket ”härbärke” har en viss negativ klang som därför undviks i vissa kommuner. Men boendena som ibland benämns härbärke och i andra fall exempelvis ”akutboende” eller boende med ”vandrarhemskaraktär” uppfyller många av de kriterier som varit kännetecknande för härbärgessystemet, det vill säga enkel standard och tillfällighet i boendet. Härbärgena har haft en kontrollerande och förvarande funktion och rört sig mellan den organiserade fattigvården och det informella hjälpsystemet bestående av familj och vänner (Hopper 1990:14).

I denna artikel skall vi belysa återkomsten och expansionen av natthärbärg som lösning på hemlösheten med fokus på två aspekter som präglar natthärbärget. För det första: den hybrida karaktär som genom historiens gång har kännetecknat härbärgets som företeelse (Hopper 1990), av att på en och samma gång vara en akut och en permanent lösning för såväl enskilda individer som i arbetet mot hemlöshet på kommunal nivå. För det andra: det motsägelsefulla i att ett system som gång på gång har förkastats och dömts ut av vårdideologiska och etiska skäl ständigt återkommer och tas i bruk igen. Centrala frågor som vi avser att dryfta i samband med denna andra fråga är vilka framlagda motiv (Mills 1940:906) som kommer till uttryck för att härbärgen etableras och drivs på 2000-talet samt varför härbärgena framför allt drivs av frivilliga organisationer, som för övrigt endast har en nischställning i förhållande till social service.

Empiriskt underlag

Hur kan man undersöka hur lösningar återanvänds trots att de tidigare dömts ut? Vi har valt att dels studera hur man behandlar frågan inom forskningen, framför allt genom beskrivningar av härbärgets historik samt diskussioner av härbärgets funktioner, dels hur man i ett antal kommuner utifrån ett mer institutionellt perspektiv motiverar detta val. De kommuner som ingår i studien är Stockholm och Malmö samt två mellanstora kommuner (Eskilstuna och Kristianstad). Empirin baseras på hur företrädare för natthärbärgena själva motiverar eller tolkar motiven till denna verksamhet som lösningsstrategi. Talet om natthärbärget och dess inramning i den omgivande kontexten är därmed centralt i studien (Hydén 1995:195). Något som förvånade var hur lika dessa berättelser var oavsett vilken kommun som kom till tals.²

I undersökningskommunerna förekommer det natthärbärgen som på många sätt liknar varandra i sin utformning. Samtliga härbärgen i studien drivs av socialt inriktade frivilligorganisationer och finansieras till olika grad genom bidrag från respektive kommunal förvaltning, eller genom att kommunen har upphandlat platserna.

Dagens ”moderna” härbärgen kan se olika ut. De härbärgen som ingått i studien kan inte betraktas som representativa för härbärgen i svenska kommuner, men de är troligtvis inte heller atypiska. Härbärgena i studien har vissa gemensamma karak-

² Studien genomfördes under 2004 och ingår som en delstudie i projektet Bostadslöshetspolitik i retorik och praktik – en studie av lokala välfärdsmodeller. Projektet finansierades av Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap (FAS) under perioden 2003–2005.

tärstika och det som är slående är att dessa bestått över tid, exempelvis den fysiska utformningen av spartansk inredning och boende i sovsalar. Det finns också strikta ordningsregler och tydliga kontrollmekanismer. Härbärgena är främst avsedda för män, vilket också går i linje med härbärgenas historik av att tillhandahålla tillfällig logi till bland annat manliga tillfällighetsarbetare. Härbärgen för kvinnor eller par är mer ovanligt. På de härbärgen i studien som även tar emot kvinnor finns det en tydlig rumslig uppdelning mellan män och kvinnor.³

Tabell 1. Översikt av natthärbärgena i studien (år 2004).

	Stockholm	Malmö	Eskilstuna	Kristianstad
Verksamhet	<i>Frälsningsarméns natthärbärke</i>	<i>Stadsmissionens nattjour</i>	<i>Fors församlings natthärbärke</i>	<i>Trefaldighetskyrkans härbärke</i>
Antal platser	24 (enbart män)	24 (18 män/6 kv)	10 (8 män/2 kv)	12 (män eller kv)
Lokalisering	Närförort (Midsommarkransen)	Centralt	Centralt	5 km utanför centrum
Personal	Anställda/17 samt 2–3 frivilliga	Anställda/9	Anställda/3 samt 20-tal frivilliga	Anställda/2 samt 20-tal frivilliga
Sovsal/ Enkelrum	9 bäddar/rum	4 bäddar/rum	2 bäddar/rum (moduler)	4 bäddar/rum
Öppettider	Alla dagar året runt, 16.00–10.00	Alla dagar året runt 21.15–07.00	September – maj 19.00–07.30	September – maj 19.00–07.30
Målgruppens karaktäristika beskrivs som:	De mest illa dära (missbruk, psykisk sjukdom samt kriminalitet)	De mest utsatta (missbruk, psykisk sjukdom samt kriminalitet)	Missbrukare och ”dubbeldiagnoser”	De sämst ställda (missbruk, psykisk sjukdom samt kriminalitet)
Övrig verksamhet	Kläder, hjälp att kontakta socialtjänsten.	Kafé, second hand butik, öppen verksamhet, Stadsmissionshälsan	Samarbete med diakoni	Kafé samt second hand butik

³ På härbärgen som riktar sig mot hemlösa kvinnor ges den fysiska miljön en annan betydelse, dessa institutioner har inte sovsalar men en mer ”hemlik” inredning (jfr Thörn 2004:135f., Strömberg 1998).

Det empiriska materialet består av intervjuer med föreståndarna för natthärbärgena, en gruppintervju med representanter för olika härbärgen i Stockholm samt dokumentation och verksamhetsberättelser för de fyra natthärbärgena.⁴

Härbärgets hybrida karaktär – en historisk utgångspunkt

Benämningar på övernattningsställen för hemlösa har historiskt förändrats över tid: asyler, upptagningshärbärgen, natthärbärgen och ungarshotell (jfr Cresswell 2001). Idag är gränserna vaga mot boendeformer som benämns jour-, akut- eller korttidsboende.⁵

Enligt Svenska Akademiens ordbok har härbärgssystemet gamla anor och knöts ursprungligen inte till hemlösa. Snarare kan det liknas vid ett vandrarhem som gav sovplats åt en rörlig befolkning (jfr Wagner 2005). Befolkningsstillväxt och inflyttning till städerna på 1800-talet innebar en tilltagande bostadsbrist och ökade sociala problem. Tillfälliga logiinrättningar började därför anordnas för husvilla, arbetslösa och tillfällighetsarbetare. I samband med tillkomsten av 1885 års lösdriverilagstiftning föreslogs att fattigvårdsnämnden borde öppna härbärgen för dem som tillbringade natten på allmänna platser. De hemlösa skulle således i första hand behandlas av fattigvården och inte längre enligt lösdriverilagstiftningen. Det var inte längre lika självklart som tidigare att fattiga och hemlösa människor skulle ses som ett polisiärt

⁴ Intervjuerna med härbärgesföreståndarna genomfördes under perioden juni till och med september 2004. Material från intervjuer med samma personer och som genomförts i samband med projektet Bostadslöshetspolitik i retorik och praktik – en studie av lokala välfärdsmodeller under hösten 2003 har också använts som empiriskt underlag för denna studie, samt (25) intervjuer med kommunala tjänstemän med ansvar för bostadslöshetsfrågor och politiker i respektive kommunfullmäktige. Samtliga intervjuer har skrivits ut i sin helhet. De har tagit mellan en och två timmar att genomföra. De intervjuade har godkänt sin medverkan, men inte tagit del av intervjuuskripten. När citat framkommer i texten används HBF (Härbärgesföreståndare) samt en efterföljande siffra för att ange vilken intervju det är fråga om. Vid analysen av intervjuuskripterna har dessa lästs igenom och analyserats av de medverkande forskarna i studien. Resultaten av denna första bearbetning har sedan diskuterats vid gemensamma analystillfällen där materialet återigen har analyserats. De tolkningar som de olika forskarna i projektet har gjort har därefter sammanställts till en gemensam analys. Fördelen med detta förfaringssätt är att de gemensamma mönster som framkommer av materialet tydliggörs. Ett problem med detta arbetssätt är att sidospår eller mindre tydliga mönster tenderar att döljas av de mer robusta resultat som framträder. Respektive härbärke har besökts vid två tillfällen. Tidigare utkast av artikeln har presenterats vid det Nordiska forskarnätverket för bostadslöshetsforskning i Oslo (22–24 oktober 2004) samt vid forskningsseminarium i Växjö (1 juni 2005).

⁵ Även i USA finns många benämningar på tillfälliga boenden av härbärgestyp. SRO, single-room occupancy hotel, är en vanlig benämning för en typ av hotellboende som den enskilde kan hyra en vecka i taget i de så kallade Skid rows i storstäderna (d'Eramo 2004:214). Skid row (skid= broms, bromsa, sladda; row=road) var ursprungligen en beteckning på timmerrännor och upplag där de säsongsanställda timmerhuggarna brukade övernatta. I dag används begreppet för de tillhåll och områden där den hemlösa populationen vistas och övernattar och för enklare logier (se t.ex. Bahr 1973, Barak 1991, d'Eramo 2004, Hoch & Slayton 1989).

eller fångvårdsproblem, utan istället som en fattigvårdsfråga (Lindhagen 1901, Thulin 1919/20, Ström-Billing 1991, Thörn 1997). Ofta startade härbärgen på privata initiativ, till exempel "Herberget för husvilla män vid David Bagares gata" i Stockholm (Lindhagen 1901, Sundberg 1911). Frivilliga organisationer – ofta med kristen grund – började dock tidigt bedriva härbärgen och har sedan dess förknippats med denna typ av verksamhet.

I Sverige finns det inte så många studier av härbärgssystemets uppkomst och funktioner, det har istället varit vanligare att gästerna blivit föremål för undersökningar och beskrivningar (t.ex. Inghe 1962, Hagelin 1977, Remaeus 1994, Beijer 1998, Halldin 2003, Socialstyrelsen 2004). Inom forskningen om hemlöshet i USA finns studier som behandlar härbärgesfrågan och som tar upp systemets uppkomst, funktioner och varför utformningen av härbärgena förändrats så lite över tid (Hopper 1987, 1990, Lipsky & Smith 1989, Desjarlais 1997). Enligt Hopper (1990) fungerade härbärgssystemet ursprungligen som en buffert för de cykliska förhållanden på arbetsmarknaden som den tidiga industrialismen skapade på 1800-talet. Hopper menar att härbärget kan betraktas som ett slags *hybridorganisation* eftersom det i praktiken fått hantera både motsägelsefulla och oförenliga krav. I de officiella målsättningarna har akutfunktionen betonats: hemlösa skall bo på härbärgena under kortare perioder för att sedan återgå till ett vanligt boende. Dessa institutioner har också fungerat som en tillfällig hjälp, men oftast har de fått utgöra den sista utposten för människor med sociala problem. Gästerna har inte haft någon annanstans att ta vägen då de sorterats ut både från bostadsmarknaden och från vården.

För att härbärgena skall fungera som akutinstitutioner med kortare boendetider, har komforten och möjligheterna till privatliv inskränkts. Men eftersom många gäster stannar kvar under långa perioder har den dåliga standarden och bristen på vård och rehabiliteringsambitioner ansetts leda till att gästerna blir "shelterized"⁶ (Hopper 1990, Gounis 1992, DeOllos 1997). Jim Baumohl (1996) menar att denna motsättning – att härbärgena är avsedda för akutboende men i realiteten fungerar som permanentboende – varit genomgående under hela 1900-talet. Förespråkarna för systemet menar att härbärgena minimerar antalet uteliggare och att det bör vara en rättighet för hemlösa att garanteras en härbärgesplats. Motståndarna framhåller, att härbärgena permanentar hemlösheten, sprider en "hemlöshetskultur" som gör att de boende blir oförmögna att klara sig i samhället (DeOllos 1997). Hela systemet kan till och med förhindra att mer kraftfulla åtgärder vidtas för att normalisera hemlösas situation.

Även om det finns skillnader mellan utvecklingen i USA och svenska förhållanden finns det också likheter, till exempel härbärgenas hybrida funktioner och ständiga

⁶ Se Marcus (2003) för en kritisk diskussion kring fenomenet "shelterized". Han menar bland annat att tillämpningen av metaforen "total institution" på härbärgen har hindrat forskare från att ta hänsyn till härbärgenas omgivning. Utifrån sina egna empiriska studier framgick det att det var väldigt få personer som kunde betraktas som avskärmade från "världen utanför" och de resurser som fanns till buds i omgivningen (Marcus 2003:140).

motsättningar i synen på härbärgen som en rättighet för hemlösa eller som ett system som permanentar eller "cementerar" ett problem (Svärd 1998).

Ingrid Sahlin (1996) pekar på fyra olika funktioner som det moderna härbärget fyller i förhållande till den kommunala socialtjänsten. Dess första funktion är att vara ett *väntrum*. Härbärget blir den plats på vilken klienten kan utredas och observeras innan det bedöms om han eller hon är lämplig att slussas vidare till den sekundära bostadsmarknaden, det vill säga den allt större bostadsmarknad där socialtjänsten hyr ut lägenheter i andra hand. För det andra fyller härbärget funktionen av att vara en *sanktion*, det vill säga att det kan användas som hot för att upprätthålla ordningen inom andra boendeformer. En tredje funktion är att *reglera efterfrågan* på bostäder. När klienter hänvisas till härbärgen istället för till andra mer attraktiva logiformer sjunker antalet personer som ansöker om hjälp till logi eftersom många behövande inte kan tänka sig att bo kollektivt. Härbärget fungerar också som *slutstation* för gäster som exkluderas från andra vård- och boendeformer. Blotta existensen av denna slutstation kan, enligt Sahlin, öka benägenheten inom andra delar av bostadsmarknaden och vården att exkludera hyresgäster/patienter då de inte behöver hamna på gatan (se även Busch-Geertsema & Sahlin kommande, Järvinen 1998).

Härbärget – kritiserat, avskaffat och åter i bruk

Exempel på kritik av härbärgen återfinns i studier och debatt under hela 1900-talet (Alfvén 1913, Tengdahl 1897, Inghe & Inghe 1970, Svärd 1998, Länsstyrelsen 2000:12). Framför allt under 1960- och 1970-talen växte det fram en omfattande kritik mot ungarshotell, härbärgen och andra institutioner (se t.ex. Ågren 2004). Denna kritik i kombination med att bostadsbristen höll på att hävas i Sverige genom det så kallade miljonprogrammet, ledde till en spridd uppfattning om att denna typ av institutioner borde ersättas med andra boendelösningar med högre standard och med större inslag av vård och rehabilitering. Ambitionen var att hemlösa skulle slussas ut i eget boende.⁷

Normaliserings- och närhetsprincipen är två principer som har varit rådande i utvecklingen av härbärgen och andra institutioner. Normaliseringsprincipen innebar att människor skulle bo i så normala boendeformer som möjligt. Närhetsprincipen har medfört att kommunerna har hämtat hem sina "egna" klienter för att erbjuda öppenvårdsinsatser istället för institutionsplaceringar. Även om inte systemet försvann helt utvecklades många av de gamla härbärgena i storstäderna under 1970-talet (Nordfeldt 1999).

Att en så kritiserad boendeform ändå återkommer som lösning är anmärkningsvärt. Det är också intressant att konstatera att systemet etableras i olika typer av kom-

⁷ I Stockholm lades exempelvis det kritiserade vårdhemmet Högalid ner och istället startades Skarpnäcksgården, Krinolin och Räcksta ålderdomshem och sjukhem. Vid den så kallade Krukisverksamheten utvecklades en egen modell för behandling och rehabilitering av hemlösa män. Vid "Krukis" bedrevs även forskning om hemlöshet (se vidare Isaksson, Norman & Svedberg 1978, Ågren, Beijer & Finne 2000, Börjeson 2004, 2005).

muner, inte bara i storstadsregionerna. Även om bostadslöshet framför allt är ett storstadsfenomen existerar den även i mindre kommuner som inte har brist på bostäder. Förekomsten av härbärgen har därigenom inte något direkt samband med en situation av bostadsbrist. Härbärgen har kommit att relateras till den ”sekundära bostadsmarknaden” (Sahlin 1996) som består av olika boendeformer som administreras och förmedlas av den kommunala socialtjänsten och som vuxit kraftigt i kommunerna sedan slutet av 1980-talet, vid sidan av den ordinarie bostadsmarknaden. En vanlig organisering av kommunernas sekundära bostadsmarknad är att arbeta utifrån en hierarkiskt uppbyggd ”trappstegsmodell”. Denna bygger på föreställningen att hemlösa personer skall kvalificera sig till närmast högre boendenivå genom att ”lära sig att bo” och där slutmålet är att ”klara eget boende” och därmed kvalificera sig till ett första handskontrakt på den ordinarie bostadsmarknaden (Sahlin 1998, Sahlin 2007, Knu-tagård 2006, Socialstyrelsen 2006a). Härbärgesboende är första steget i denna ”trappa”. Praktiken visar dock att många ”fastnar” i boendetrappan och inte kommer vidare samt att det finns ett inbyggt sanktionssystem vid upplevda regelbrott.

Tendensen pekar därmed åt att det har skett en ”reinstitutionalisering” av dem som betraktas som hemlösa, där det inte längre handlar om bostäder för alla, utan snarare om att skapa särskilda boenden för särskilda grupper av människor. Själva avinstitutionaliseringen kan också ifrågasättas och kan snarare ses som ett tillfälligt brott i den historiska interneringstrend som varit gällande för olika grupper i det svenska samhället under lång tid (Markström 2003:88, Wagner 2005:11, Edman 2004).

Härbärgen – frivilliga organisationers nisch

Under 1800-talet fanns såväl kommunala och privata härbärgen liksom härbärgen som drevs av frivilliga organisationer. De härbärgen som drivits under 1990-talet och framåt har främst startats av kristna frivilliga organisationer, även om det också finns exempel på kommunala härbärgen. Det var dock framför allt inom de frivilliga organisationerna som traditionen och handlingsberedskapen fanns för att starta nya härbärgen, vilket också kan förklaras genom deras spårundenhet (jfr Olsson 2007).

Under 1800-talet och början av 1900-talet hade välgörenhetsorganisationer en viktig roll för den sociala välfärden. Gränserna mellan socknarnas och städernas fattigvård och välgörenhetsföreningarna var vaga och otydliga (Lundström 1995). I takt med att välfärdsstaten byggdes upp efter andra världskriget och ansvaret för medborgarnas sociala välfärd fördes över på staten, i förlängningen kommunerna, marginaliserades frivilliga organisationers roll inom det sociala fältet. Offentliga sektorns välfärd har emellertid aldrig varit allomfattande. Inom vissa ”nischer” inom den sociala omsorgen – riktat mot samhällets mest utslagna – har frivilliga organisationer fortsatt att ha en mer framträdande plats. Dessa nischer har framför allt gällt behandling för missbrukare samt att driva härbärgen och andra verksamheter riktade till hemlösa (Lundström 2004, Stenius 1999). Härbärgen har härigenom blivit en nisch som dessa organisationer har ”mutat in” och bibehållit samtidigt som man har utvecklat och utökat sina verksamheter som serviceleverantör till kommunerna. För vissa frivilliga organisationer har hemlösheten blivit något av en ”affärsidé” med soppkök, härbär-

gen och egna boendetrappor (Olsson 2007). Ett exempel är Stadsmissionen i Malmö som har expanderat sin verksamhet genom att nu även driva ett natthärbärge i Kristianstad och en öppen hälsomottagning för hemlösa. Stadsmissionen kommer också att ta över driften av Piletorp – natthärbärget i Lund. Natthärbärget kan ses som en latent lösningsstrategi som ”vandrar” både som en historiskt återkommande lösning och som en geografiskt spridd verksamhet.⁸

Dessa verksamheter har i mångt och mycket drivits i skymundan av välfärdsstatens insatser. Under de senare decennierna har det skett en förändring när det gäller sociala frivilliga organisationers ställning och roll inom den sociala välfärden. Ungefär samtidigt med att en ”ny” hemlöshet uppmärksammades i Sverige under 1990-talet fick dessa organisationer en renässans och deras verksamheter fick en ny form av erkännande (Nordfeldt 1999, Järvinen 1993, 1995). Härbärgen förknippas därför även idag med de socialt inriktade frivilliga organisationerna och det är, som redan påpekats, framför allt dessa organisationer som driver härbärgen.

Som en möjlig förklaring till varför frivilliga organisationer har fortsatt att vara starka inom några områden, såsom missbrukarvård och verksamheter för hemlösa, men inte på andra områden som till exempel inom hälso- och sjukvård, lyfter Lundström (2004) fram betydelsen av historiska mönster – ”spårbundenhet” (se även t.ex. Ahrne & Papakostas 2002, Bengtsson 2006a). I enlighet med detta resonemang är den historiska traditionen att frivilliga organisationer startade härbärgen på 1800-talet en förklaring till att det fortfarande – eller återigen – är frivilliga organisationer som driver dem. Kompetensen och handlingsberedskapen har funnits kvar över tid i organisationerna.⁹

Hemlösheten åter på den politiska ”agendan” – ett policyfönster öppnas

Kingdon (1995) lanserar en *agenda-setting teori*, där han utkristalliserar tre flöden; politik-, policy- och problemflödet. *Politikflödet* består av politiska faktorer. Det handlar till exempel om opinionens attityder, valresultat, lobbyverksamhet eller regerings-skiftet som kan påverka en beslutsprocess, där en hög grad av konsensus möjliggör en förändring. *Policyflödet* består av olika lösningar eller idéer. *Problemflödet* innebär att olika aktörer formulerar problem genom att namnge, skuldbelägga eller formulera krav. Enligt Kingdon krävs en förändring i politik- eller problemflödet för att ett policyfönster skall kunna öppnas. Ett policyfönster kan öppnas om ett tillfälle uppstår där deltagarnas handlingsutrymme gör det möjligt att koppla ihop de tre flödena –

⁸ Jfr Magnusson (2002:77) om hur organisationer genom tendenser till *glupskehet* och *bläckfiskighet* expanderar och kopplas samman.

⁹ En tes som Stinchcombe (1986) för fram är att organisationer präglas av de förhållanden som rådde vid bildandet. Denna tes talar för att de olika organisationerna bibehåller sin särprägel genom sin livscykel.

eller som Kingdon uttrycker det ”a problem is recognised, a solution is available, the political climate makes the time right for change, and the constraints do not prohibit action” (Kingdon 1995:88).¹⁰

Förändringar i problemflödet under 1990-talet och senare i politikflödet ledde till att ett policyfönster öppnades inom hemlöshetssfären. Under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet kom hemlösheten att ”återuppstå” som ett socialt problem i Sverige. Fler omständigheter samverkade vid denna tidpunkt. Under en ovanligt kall vinter år 1987 rapporterade såväl uppsökare vid socialtjänsten som de frivilliga organisationerna i Stockholm om ett ökat antal uteliggare. I Göteborg pågick en avveckling av de sociala hotellen under denna tid, vilket ansågs leda till att hemlösa tvingades sova ute (Löfstrand 2005). Rapporter kom från USA och Storbritannien om en ”ny” hemlöshet med fler yngre personer, fler kvinnor och fler med psykiska problem (Baumohl 1996, Hutson & Clapham 2000).¹¹ Företrädare för bland annat institutionen för socialmedicin vid Karolinska institutet publicerade i slutet av 1980-talet den uppmärksammade boken *Uteliggarna i välfärdssambället* (Stenberg, Svanström & Åhs 1989). De frivilliga organisationerna – speciellt Stockholms Stadsmission men även Frälsningsarmén – bidrog starkt till att öppna policyfönstret genom att gå ut med uppmärksammade annonskampanjer i början av 1990-talet där man larmade om en ökad hemlöshet och misär i Stockholm. Som ett slag i ansiktet fick läsaren möta rubriker som ”För en hemlös kvinna finns det alltid någonstans att sova... om hon betalar” och ”Hon var ensamstående med två barn. Nu är hon bara ensamstående” (Nordfeldt 1999:13, Thörn 2004). På så vis agerade företrädare för härbärgena som policyentreprenörer vars funktion är att: (i) lansera idéer så att de hamnar på den politiska dagordningen, (ii) mjuka upp systemet så att deras förslag kan möta en mottaglig publik när ett policyfönster öppnas och (iii) genom att förena de tre flödena när fönstret öppnas (Tiernan & Burke 2002:88).

En annan viktig aktör är medier. De reportage som tenderar att återkomma i medier behandlar för det första berättelser om frivilliga organisationers hjälparbete under de kallare månaderna. För det andra brukar medier belysa såväl nationella som lokala hemlöshetsräkningar.¹² Ett tredje återkommande tema på lokal nivå är nyttjandet av hotell för att placera hemlösa, där syftet är att visa de kostnader som hotellboende för med sig – trots att härbärgesplatser oftast har en högre dygnskostnad än hotell (Runquist 2003). Rapporteringen och porträtteringen av hemlöshet och av hemlösa

¹⁰ Styrkan med Kingdons *agenda-setting teori* är primärt begreppens funktion av att fungera som analytiska verktyg i analysen av det empiriska materialet. Begreppen kan te sig något abstrakta. Det finns inga flöden som vi kan observera med blotta ögat, ej heller några fönster, utan dessa metaforer har sin plats i den analytiska verktygslådan.

¹¹ Att nya grupper exkluderas från bostadsmarknaden har också uppmärksammats under 2000-talet. Vräkningshotade och hemlösa barnfamiljer är en sådan ”ny” grupp (Löfstrand 2005, SOU 2005:88, Andersson & Swärd 2007).

¹² Hemlöshetens omfattning har visualiserats genom att regeringen har initierat rikstäckande kartläggningar, vilka genomfördes av Socialstyrelsen år 1993, 1999 och 2005 (Socialstyrelsen 1994, 2000, 2006b).

i synnerhet har bidragit till att återföra hemlöshetsfrågorna på dagordningen (Svärd 2001, 2007). Nyhetsrapporteringen ger understöd åt vissa politikernas initiativ i kommunfullmäktige – exempelvis via motioner och så kallade enkla frågor till ansvarigt kommunalråd – samtidigt som den leder till en acceptans bland den breda allmänheten. Det sker således en växelverkan mellan olika aktörer.

Värt att notera i detta sammanhang är att policyentreprenörerna verkar i ett mycket komplext sammanhang. Hur sammankopplingen av de olika flödena går till är en mycket mer komplicerad bild än vad som kan tecknas i denna artikel. Ett exempel är just tillkomsten av Kommittén för hemlösa. Under budgetförhandlingarna 1998 var det miljöpartiet som spelade en central roll för att trycka på att det skulle tillsättas en parlamentarisk kommitté för att belysa problemet och komma med ”innovativa” förslag till lösning. Det fanns en ömsesidig påverkan mellan mediernas rapportering om hemlöshetsproblematiken och det hårbärgestänkande som politikerna föreslog. Trots att miljöpartiet hade en relativt liten parlamentarisk bas kom policyentreprenörernas påtryckningar att få stor betydelse (SOU 2000:14:46–50 samt muntlig kommunikation med sekreteraren för Kommittén för hemlösa, juli 2007).

Hemlöshetsproblematiken omvandlades under 1990-talet från att vara ett bostadspolitiskt problem till att bli ett socialpolitiskt problem, bland annat genom att bostadsdepartementet avvecklades och Socialstyrelsen fick en alltmer dominerande roll som aktör inom hemlöshetsfältet (Sahlin 1999, Nordfeldt 1999). Detta var en del av det ”systemskifte” och nedmontering av den sociala bostadspolitiken som skedde under 1990-talet (Sahlin 2000, 2006), även om statsvetaren Bo Bengtsson (2006b) för sin del hävdar att vissa av dessa åtgärder hade en mer symbolisk betydelse. Bostadsförretagens uthyrnings- och vräkningspolicy har skärpts från början av 1990-talet och framåt (Sahlin 1996, 2000, Flyghed 2000, Löfstrand 2005). En förändring när det gäller hyresvärdarnas bedömning av nya hyresgäster var att man i större utsträckning inhämtar uppgifter genom kreditupplysning, från arbetsgivare samt referenser från tidigare hyresvärdar (Flyghed 1994). Förutom betalningsförmåga eller ”betalningsvilja” krävs av hyresgästen en ”boendeförmåga”. Ingrid Sahlin (1998) har tydligt visat hur bilden av klienten som ”inte kan klara eget boende” konstruerades och hur fastighetsägarna bedriver en gränskontrollerande verksamhet.

Under första delen av 1990-talet skedde också en dramatisk ökning av antalet verkställda vräkningar. Sedan mitten av 1990-talet har det sjunkit något igen men siffrorna ligger konstant högre än vid tidpunkten före 1990 (Flyghed & Stenberg 1993, Flyghed 1995). Forskare som studerat vräkningar har konstaterat att det på grund av hyresvärdarnas skärpta krav blivit svårare att komma tillbaka till hyresmarknaden efter en vräkning. I de uppföljande studier man genomfört på personer som blivit vräkta har det också visat sig att det många gånger varit svårt att lokalisera dessa (Nilsson & Flyghed 2004).

Uppmärksamheten kring en ”ny” hemlöshet i slutet av 1980- och början 1990-talet bidrog också till ett ökat intresse bland forskare. Det medförde också att forskningen breddades. Börjeson (2007) konstaterar att den tidigare forskningen om hem-

löshet i huvudsak vuxit fram inom och präglats av en socialmedicinsk tradition,¹³ men kom under 1990-talet att kompletteras av en forskning som också rymde ett bredare samhällsvetenskapligt perspektiv. Det innebar bland annat att forskningen kom att problematisera synen på hemlöshet som ett socialt problem med i huvudsak individuella orsaker, för att istället lyfta fram olika samhälleliga förhållandens betydelse (som exempelvis bostadsmarknadens funktionssätt). På detta sätt kan även forskare ha bidragit till att öppna policyfönstret och åter föra upp hemlöshetsproblematiken på den politiska dagordningen.

Reproducerande mekanismer

I de fyra undersökningskommunerna har härbärgen återkommit som lösningsstrategi på hemlöshetsproblematiken, framför allt sedan 1990-talet. Med utgångspunkt i Kingdons (1995) teoretiska modell kan ett antal mekanismer identifieras i fallstudiekommunerna. För det första (a) har hemlöshetsproblemet uppmärksammats, det vill säga ett *policyfönster* har öppnats. Vissa av dessa aktörer har (b) latent idéer om hur problemet kan lösas. Det har också funnits tillgång till (c) aktörer som varit villiga att ta sig an uppgiften och som ser härbärgen som (d) en relevant lösning på hemlöshetsproblematiken. Detta resonemang förklarar återkomsten av härbärgen i den lokala kontexten vid en särskild tidpunkt, eftersom öppnandet av policyfönstret möjliggör att härbärgen kan aktiveras som en latent lösning vid just denna tidpunkt.

De intervjuade företrädarna för härbärgena i Malmö och Stockholm menar även att inflyttningen till kommunerna har lett till ett ökat behov av härbärgesplatser. Det finns till exempel en föreställning om att missbrukare söker sig till storstäderna för att de vet att det finns insatser som de kan nyttja. Denna föreställning är dock inte oemotsagd, utan vissa av de intervjuade menar att det inte är den så kallade tak-över-huvudet-garantin¹⁴ som lockar till Stockholm, utan helt andra faktorer. Men förutsättningen för härbärgets återkomst är att det måste till en förändring i något av flödena och att det finns policyentreprenörer som kan koppla ihop dem då ett policyfönster öppnas.

HBF 1: Vi uppfattade i vår församling i huvudsak, men också grannförsamlingen att fler och fler bostadslösa eller hemlösa kom till oss. De bad om pengar, de bad om bidrag, de bad om olika former av hjälp. Att vi skulle trycka på kommunen och hjälpa dem att få någonting på olika sätt. Och det blev fler och fler och en del enträgna och då tog vi kontakt med kommunen och sa att vi ser det här. Och menade att kan, har ni

¹³ Under 1970-talet publicerades dock forskning med en bredare socialvetenskaplig ansats som byggde på studier genomförda vid Kruksiverksamheten i Stockholm se exempelvis Grosin & Norman (1974), Isaksson, Norman & Svedberg (1978).

¹⁴ Tak-över-huvudet-garantin i Stockholm infördes 1999 och innebär att den som söker akut nattlogi före kl. 24 är garanterad en härbärgesplats. Kritiker har dock hävdat att den i sig inte är någon innovativ lösning, eftersom socialtjänsten har det yttersta ansvaret genom socialtjänstlagen där det i 2 kap. 2 § framgår att "Kommunen har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver".

resurser och hjälpa dom vi möter, eller kan vi göra något tillsammans? Och vi funderade då på att göra någon form av enkelt härbärke med några få platser.

När väl problemet har förts upp på dagordningen är det en förutsättning att det finns aktörer som kan ta sig an problemet. Vår studie har visat att dessa aktörer utgörs av olika frivilliga organisationer med en sedan tidigare upparbetad handlingsberedskap och med vissa interna resurser i form av lokaler och tillgång till ideell arbetskraft som gör det möjligt att snabbt mobilisera mot ett bestämt mål (jfr Olsson 2007). Organisationernas traditioner har medfört att de har tillgång till latenta lösningar som kan initieras i lägen när problemen tolkas som akuta. Upplevda krissituationer skapar nya rum för initieringen av nya verksamheter. Mediebevakningen av hemlöshetsproblematiken underbygger också denna utveckling, särskilt inför julfirande. Reportagen lyfter då ofta fram berättelser om frivilligorganisationers hjälpinsatser för att "rädda" människor från kylan. Det är således ingen tillfällighet att regeringen tillsatte en parlamentarisk hemlöshetskommitté strax innan julhelgen 1998 och vars uppdrag bland annat var att initiera "innovativa" åtgärder för att förbättra situationen för hemlösa (SOU 2000:14, 2001:95). Härbärgena har ofta tillkommit efter att andra insatser har genomförts. Soppköket har haft en sådan funktion. I och med att människor besöker soppköken kan organisationerna lyfta fram behovet av att göra någonting mer (se även Johnsen, Cloke & May 2005).

HBF 6: Den idén tror jag mer kom fram genom att soppköket visade på att det fanns bostadslösa, uteliggare. Då kom det ganska naturligt att de också måste ha en tillflykt. Då började mina chefer i församlingen att undersöka härbärgesalternativet. Och åkte upp till Gävle för att se hur verksamheten fungerade där. Gävle är ju lika stort som Eskilstuna så man ville ha en jämförbar stad.

I krislägen anses det inte finnas tid att vänta in nybyggnation eller andra lösningar, utan lokaler öppnas där madrasser läggs ut i stora sovsalar. Från detta blir övergången lättare till att även motivera ett mer permanent behov av husrum.

Avslutningsvis måste de insatser som görs ha en bred acceptans bland allmänheten. I samband med hemlöshetsproblematiken innebär det bland annat att hotellboenden kritiserar. Även om hotellboenden kan anses vara mindre tillfredsställelse av flera skäl – till exempel att de boende måste komma och gå vid vissa tidpunkter, att de inte har någonstans att förvara sina privata tillhörigheter, att matlagningsmöjligheterna är begränsade och att det innebär en otrygg och utsatt situation speciellt för barn som bor på detta sätt (Runquist 2003, Nordfeldt 2007, Susser 1996:418) – så är det även en fråga om vad som kan anses som allmänt acceptabelt.¹⁵ "Hotell" förknippas ofta med semester och som ett boende med hög standard. Kritiken mot hotellboende har

¹⁵ Undantaget är hemlösa barnfamiljer, som uppmärksammats under de senaste åren (Andersson & Swärd 2007). Hemlösa barnfamiljer betraktas ofta som mer tillfälligt och oförskyllt hemlösa (Lofstrand 2005).

varit omfattande i Lund och särskilt utpräglat i Malmö, främst med fokus på ökade hotellkostnader. Härbärgen däremot är en plats som av tradition förknippas med misär och hemlösa människor. Det är en plats som är till för hemlösa. På härbärgen kan hemlösa komma in i värmen och bort från gatan, smutsen och kylan. Härbärgen blir ett slags ”nödvändigt ont” för de hemlösa som kategoriseras som de som ”inte kan klara eget boende” (jfr Sahlin 1998, Cresswell 2001). Placeringen av härbärgen blir också viktig och förläggs ibland i utdömda lokaler i mindre attraktiva bostadsområden.

HBF 2: Nej, där finns, det har vi sluppit helt (grannkonflikter) eftersom det ligger ett växthus runt omkring, där det är verksamhet och några fabriker längre bort. Det är säkert fyra, femhundrameter till närmsta boende, villaboende. Så där har aldrig varit några bekymmer med det. Det ligger helt för sig själv.

Om organisationerna inte tar hänsyn till omgivningens krav kan det få konsekvenser:

HBF 6: Man sökte även pengar från olika fonder och en stiftelse som var villig att ställa upp med ett visst kapital. Men det drogs tillbaks när stiftelsen fick vetskap om att härbärgen skulle ligga i det här huset. Det tyckte dom var olämpligt att det skulle ligga så här nära staden och centrum, vid ån. Så dom tog tillbaks sina pengar.

Sammanfattningsvis innebär en lång tradition och en stark koppling mellan hemlösa och härbärgen att det finns en allmän acceptans för denna latenta lösning samtidigt som det är en lösning som också ständigt kritiserats från till exempel politiker, tjänstemän inom socialtjänsten eller från härbärgesföreståndare.

Hur motiveras härbärgen på 2000-talet?

För att en lösningsstrategi skall få spridning krävs att det är en lösning som kan accepteras som rimlig och adekvat för ett problem, såväl på en politisk nivå som av allmänheten. För att idéer skall spridas räcker det inte med att kunskapen basuneras ut, utan det måste finnas aktörer som är villiga att ta emot transporten och omvandla och införliva den i den egna organisationen (Johnson 2003:26). En central fråga för att förstå härbärgets återkomst som lösningsstrategi i kommunerna är därför utifrån vilka motiv som härbärgen etableras och drivs på 2000-talet. Frågan ställdes i intervjuerna med härbärgesföreståndarna. Med motiv avses här de utsagor som intervjupersonerna har lagt fram och som är en del av den vokabulär som kommer till uttryck (Mills 1940). C. Wright Mills skriver att dessa motivvokabulärer har sitt ursprung i situationer där människan befinner sig i snarare än inom människan själv (1940:906). I analysen av härbärgesföreståndarnas svar framträder tre olika, men sammanlänkade, förklaringsnivåer för hur behovet av härbärgeslösningar motiveras. I den fortsatta framställningen utvecklas dessa förklaringsnivåer där härbärgesföreståndarnas svar tematiserats i enlighet med dessa.

För det första framträder olika former av *klientrelaterade förklaringar* vilket är främst förekommande i de mindre kommunerna. För det andra *organisationsorienterade förklaringar* det vill säga hur nedskärningar och andra organisationsförändringar inom olika hjälpsystem medför att härbärgena får ta över ansvaret för andra verksamheters misslyckanden. Slutligen ges en tredje förklaring som berör *övergripande politiska förklaringar* relaterat till bostadspolitikens förändring och till ett förändrat samhällsklimat. Dessa förklaringar som härbärgesföreståndarna lägger fram avspeglar inte nödvändigtvis hur förhållandena i realiteten ser ut, men de legitimerar härbärgenas existens (Järvinen 2005:31, jfr Tilly 2006). Den gemensamma nämnaren för legitimerande förklaringar och för härbärgesföreståndarnas motivvokabulärer är att de används för att ursäkta eller rättfärdiga ett agerande i relation till andra människors ifrågasättande av denna handling (Scott & Lyman 1968, Buttny 1993, Jacobsson & Wästerfors 2003). Ibland kan ifrågasättandet föregripas, men ofta aktiveras motivvokabulärerna för att återskapa balansen i en social relation.

Klientrelaterade förklaringar

Ett ofta förekommande sätt att motivera härbärgen är att lyfta fram individernas (bristande) karaktärer och egenskaper. Sahlin (1996) och Löfstrand (2005) har tidigare pekat på detta fenomen som viktiga motiv för boendeformer inom kommunernas sekundära bostadsmarknad respektive särskilda boendesfär av olika typer av bostäder eller "boenden" som socialtjänsten tillhandahåller. Gränser skapas mellan dem som "kan bo" och de som "inte kan bo", vilken för den senare kategorin motiverar boendeformer i form av bland annat härbärgen. Att förklaringar uteslutande läggs på individnivå riskerar att institutionalisera föreställningar och "standardberättelser"¹⁶ om dem som "inte kan bo". Berättelserna riskerar att bli allomfattande beteckningar för personer som befinner sig i en situation av hemlöshet och döljer de oftast växelverkande strukturella och individuella grunderna till hemlöshet.

Två exempel på denna typ av berättelser när det gäller härbärgets gäster är för det första deras "oförmåga att ta emot hjälp". Denna förklaring anger att problemet med att vissa är hemlösa beror på att de har en bristande förmåga att ta emot myndigheternas hjälp. Det är inte alternativen som erbjuds som det är fel på, eller att ett mer adekvat alternativ för den enskilde individen saknas, utan det är specifikt den enskildes oförmåga som är förklaringen. Det andra exemplet har en liknande innebörd: "alla som vill kan få tak över huvudet". På samma sätt placeras förklaringen till hemlöshetsproblematiken på den enskilde individen, eftersom om han eller hon själv vill kan denne få tak över huvudet. Om klienten är hemlös beror detta på att vederbörande vill bo på gatan, i parken eller under en bro. Denna typ av berättelser återkommer som förklaringar i medier, bland socialarbetare, politiker och bland allmänheten etcetera.

¹⁶ Standardberättelserna grundar sig på en kategoriindelning av människor vilket leder till att olika gränsmekanismer mellan minst två kategorier aktiveras. För att bevaka och upprätthålla gränsen används berättelser om de som befinner sig på den andra sidan av denna gräns (Tilly 2002, 2006).

Dilemmat med berättelserna är att de utesluter andra typer av förklaringsmodeller som ger ett annat perspektiv på problemet.

I intervjuerna med företrädare för härbärgena kommer detta till uttryck på flera sätt. En härbärgesföreståndare uttrycker att ”det finns en grupp som har kombinerat psykisk sjukdom och missbruk som har en sådan stor oförmåga att klara livet i vårt samhälle, så att det motiverar att vi finns” (HBF 2). Det beskrivs också att det inte bara är det att målgruppen inte kan, utan det handlar även om att de inte vill. Detta belyser standardberättelsernas funktion, det vill säga att orsaker till problemen förläggs till en avgränsad aktör som anses vara självmotiverad och därmed skyldig att ta ansvar för sin egen situation. Om de bara hade velat ta emot hjälp hade det inte varit några problem, men problemet är individen och inte de boende- eller vårdalternativ som erbjuds.

HBF 8: En grupp vill vara i fred och leva sitt liv, de vill inte ha med socialtjänsten att göra, som önskar att det fanns någonstans som de kunde få bo så här utan att vi lägger oss i. Där vi tycker att det är knepigt med härbärgen och direktintag (dvs. att man kan köa utanför på kvällen för en sängplats, förf. kommentar), för vårt jobb är att hjälpa dem till bättre lösningar. Härbärgen innebär att man bevarar en kaotisk livsstil, det är knepigt. Och där är det inte så att det är brist på andra platser det är de själva som inte vill och att vi inte lyckas motivera.

Denna typ av berättelser handlar således om målgruppens karaktär. Vissa klienter anses inte passa in i etablerade boende- eller vårdformer och därför måste härbärget finnas. Härbärget blir så att säga lösningen för den restgrupp som välfärdssamhället inte kan inordna i andra institutioner (Hopper 1990). ”Vissa är för sjuka, både psykiskt och somatiskt. Vi kommer alltid att ha en restgrupp som man får ordna det till det bästa för till exempel härbärg med vissa dygnet runt boende” (HBF 2). Sammantaget beskriver härbärgesföreståndarna en grupp som är för sjuka för sjukhusen, för aggressiva för att placeras på hotell och alltför hotfulla för de kategoriboenden som erbjuds. Därför behövs härbärget som alternativ och i detta sammanhang blir ofta dess funktion att vara en slutstation.

En annan viktig aspekt i detta är målgruppens relation till det sociala välfärdssystemet. En dominerande uppfattning bland härbärgesrepresentanterna är att deras målgrupp inte vill ha kontakt med myndigheter. De beskrivs ha negativa erfarenheter av att ha blivit dåligt bemötta och fått avslag på sina ansökningar. Dessutom ställer myndigheterna krav på motprestationer där kraven anses vara för högt ställda. Därmed kan frivilliga organisationer möta målgruppen bättre, eftersom de inte styrs av socialtjänstlagen och kan välja att ha lägre krav på motprestationer än de kommunala alternativ som finns. En tendens är dock att frivilliga organisationer och därmed också härbärgena allt mer samverkar med olika kommunala myndigheter (Nordfeldt 1999, 2007). Detta innebär att det ställs större krav på att gästerna skall komma vidare i kommunernas ”boendetrappa” och att de skall ha kontakt med socialtjänsten och andra myndigheter. Detta leder till att även härbärgen som drivs av frivilliga or-

ganisationer kan anta karaktären av att vara socialtjänstens förlängda arm, vilket Löfstrand (2005:157–165) visar med exempel från härbärgat i Luleå (se även Hansen Löfstrand 2007:204).

Organisationsorienterade förklaringar

Förklaringar som grundar sig i förändringar inom organisationer tangerar de klientrelaterade förklaringarna såtillvida att härbärgena blir en plats som får hantera samhällets "restgrupper", de som beskrivs som svårplacerade, till exempel de som har en så kallad dubbeldiagnosproblematik. Ofta benämns härbärgen som "den sista utposten" eller som "en förvaringsplats". Dessa förklaringar baseras på företrädarnas upplevelser av att vårdlandskapet förändrats och en viktig del av det är nedskärningar inom missbrukarvården (SOU 2004:3). Härbärgat har därigenom blivit en ställföreträdande organisation för andra organisationers misslyckande.

Hopper (1990, 2003) diskuterar härbärgena som en hybridinstitution utifrån två motsatta funktioner. Dels har härbärgena funktionen och ambitionen att rehabilitera hemlösa män tillbaka till arbetsmarknaden och att fungera som ett tillfälligt boende för en reservarbetskraft. Dels har de funktionen av förvaringsplats för "hopplösa fall". En ökande arbetslöshet under depressionen i USA (1914–1915) innebar att det blev allt svårare att få jobb och många blev "institutionaliserade". Härbärgenas gäster förändrades från att vara "unemployed" till att bli "unemployable". Ambitionen var således ett tillfälligt "warehouse" för arbetskraft men det blev en "municipal disposal for waste men" (Hopper 2003:39). Härbärgat förvandlades från ett *väntrum* till en *slutstation* med Ingrid Sahlins terminologi (1996).

Härbärgesföreståndarna ser den egna verksamheten som ett nödvändigt ont. I intervjumaterialet framkommer åsikter om härbärgenas negativa konsekvenser i form av att upprätthålla ett problem där organisationerna både bevarar kaos men även måste hantera kaos. Detta blir givetvis problematiskt för härbärgena då de inte är anpassade efter de behov som vissa av deras gäster har, särskilt inte somatiska besvär. En av härbärgesföreståndarna berättar om hur de konkret drabbas av andra organisationers brister:

HBF 1: Det har väl hänt att både det som är psykiatriska akutmottagningen och somatiska akutmottagningen, att dom skickar över folk till oss på ett sätt som vi tycker är fullständigt orimligt, det som är deras uppdrag. Att plötsligt så sätter dom ut en man klockan 12 på natten i rullstol och kallar honom medicinskt färdigbehandlad, och har ingenstans att ta vägen, och så förväntar dom sig att vi ska ta hand om en rullstolsbunden person när vi har frivilligarbetare och vi har en trappa upp och vi har inga resurser, va.

Två andra föreståndare lyfter fram en liknande problematik:

HBF 7: Tidigare var det lättare att komma in på behandling och avgiftning och även på psykakuten. Idag måste socialsekreterare planera med en påtänd klient för att sjuk-

huset skall ta emot klienten. Värst av allt är sjukvård och psykiatri, så här illa har det aldrig varit i Stockholms historia. Det krävs oerhört mycket av en människa. Alla människor kan söka akut för allt möjligt men om man är missbrukare kan man inte söka akut. Så får det inte vara. Människor skrivs in och skrivs ut nästa dag.

HBF 8: Härbärgen utnyttjas ibland som sjukhem. Vi har haft klienter med så kallade MRSA-bakterier.¹⁷ Planeringshemmet sa nej, vi sa ja. En satt i rullstol och en som gick med rollator. Alla andra institutionen sade nej, sjukhemmen sa nej, inte på grund av att han var HIV-positiv men på grund av MRSA-bakterier. Då ställer härbärgen upp och det är helt absurt.

Förutom att de intervjuade upplever att olika vårdinstitutioner dumpar sina problem på härbärgen menar de även att det finns en inbyggd problematik i socialtjänstens arbete. I och med att olika vårdinstitutioner har begränsade resurser och att de ställer högre krav på patienterna, innebär det att det är lättare för socialkontorens tjänstemän att vända sig till härbärgena än att motivera och argumentera för att en psykiatrisk klinik eller sjukhus skall ta emot dem. Dessutom anser företrädarna att socialtjänsten har en högre arbetsbelastning idag med fler ärenden och mindre tid att aktivt arbeta med sina klienter.

En paradox i sammanhanget är att de personer som härbärgen inte kan hantera måste inordnas i nya organisationer. Härbärgen skapar därmed nya sociala problem som måste lösas med nya härbärgen. Den målgrupp som natthärbärgena säger sig hjälpa är de som de inte kan hjälpa. En föreståndare uttrycker det så här:

HBF 1: Och sen har vi det här dilemmat att ibland är det, det har hänt två personer under den här tiden som jag då har bedömt, detta är egentligen dom två personer som är dom allra mest behövande av alla för att få bo här, men vi kan inte ha dom. Dom är så störande på grund av psykisk sjukdom eller psykisk i kombination med missbruk, så att dom skapar en sådan stämning och dom skapar våld varenda gång dom är där ute (på natthärbärget, förf. kommentar).

Övergripande politiska förklaringar

En tredje förklaringsnivå förlägger problematiken på ett övergripande politiskt plan, det vill säga att den generella bostadspolitiken och socialpolitiken har förändrats. Vad som lyfts fram är den ökade bostadsbristen och hyresvärdarnas hårdare krav på sina hyresgäster, vilket är särskilt påtagligt i storstadskommunerna där bristen på hyresrätter är stor. Att hyresvärdarnas krav har skärpts från 1990-talet och framåt får stöd i forskning på området. De ökade kraven består i att hyresgäster kontrolleras tydligare när det gäller skulder, betalningsförmåga, arbete och tidigare boenderefrens (SOU 2001:95, Löfstrand 2005, Thörn 2006).

¹⁷ MRSA eller multiresistenta stafylokocker leder till variga sårinfektioner. När det förekommer inom sjukhusmiljöer går det ofta under namnet "sjukhussjuka".

Enligt härbärgesrepresentanterna behövs därför härbärgen som en tillfällig insats under en akut situation. Hur många platser som behövs anses vara en bedömningsfråga, men att det i dagsläget snarare är aktuellt att öka än att minska antalet platser framkommer tydligt. Trots att härbärgena anses vara tillfälliga lösningar tenderar de att bli långtidsboenden (jfr Hopper 1990, 2003 se även Busch-Geertsema & Sahlin kommande), det vill säga en förskjutning från funktionen som väntrum till slutstation (Sahlin 1996).

Att det blir mer eller mindre permanenta lösningar för vissa människor medför att de individer som berörs hamnar i en situation av permanent tillfällighet (Isaksson & Svedberg 1989). Den permanenta tillfällighetens logik innebär även att det finns en tendens till att härbärgena upprätthåller hemlöshetsproblematiken.

HBF 7: Jag kan tänka mig att härbärgen cementerar en taskig bostadspolitik om man ser det i ett större perspektiv. Härbärgen tar bort effekterna av bostadsbristen i vissa regioner. När man har den här typen av lösningar så blir det inte samma situation med uteliggare som man ser i andra storstäder, till exempel i London. Även om det finns här och börjar bli mer och mer synligt så i och med härbärgena... Om man inte hade sådana här lösningar så kanske det skulle påskynda bostadspolitiska förändringar.

En aspekt av den övergripande politiken hänför intervjupersonerna till ett förändrat samhällsklimat. Detta medför att härbärgena behövs för att fånga upp de människor som stängs ute från andra områden. ”Ja, det är ju synen som har förändrats. Men det blir viktigt i den betydelsen att man inte ska frysa, att man inte ska vara hungrig. Där är ju människor som är lite rotlösa på ett positivt sätt, men de får ju inte heller plats nu för tiden” (HBF 3). Detta uttalande riktar uppmärksamheten mot att det är inte enbart de mest utsatta som inte ”får plats” i dagens samhälle, utan att det handlar om en mer generell trend att stänga ute det som uppfattas vara annorlunda och det som inte passar in.

HBF 3: Jag tycker att vi är mer intoleranta. Och det är kanske för att vi politiskt inte riktigt vågar ta i det. Det är inte så att alla har samma goda uppfostran och sedan får vi gilla läget. Alltså jag tror att man ska våga att sätta det avtrycket och säga det. Det kan jag längta efter, det är bara så. Nu är det så att vi ska inte ha de här stora mentalsjukhusen, de ska inte vara där och de har aldrig varit bra, det var fruktansvärt. Och sedan ska inte människor gå och behöva bli så desperata som de blir idag.

Ett ytterligare motiv som kan sorteras in i förändringar i samhällsklimatet är vad man brukar benämna NIMBY (Not In My Back Yard, se t.ex. Dear & Wolch 1987:21). Ett konkret hinder för att bygga nya eller starta upp boenden i befintliga lokaler är protester från kringboende som stoppar etableringen. I undersökningskommunerna finns ett flertal exempel på att förslag på att starta så kallade särskilda boenden har väckt storm bland personer boende i omgivningen.

Slutdiskussion

Jag stannade inte en natt till. Jag gillade inte stämningen där; stället hade, i brist på bättre sätt att uttrycka det, dålig karma – vakterna, ringaktningen, matköerna, hela den där fångelsementaliteten och att man måste vara på sin vakt, tänka på vad man sa och se upp för översittare. Jag bestämde mig för att jag lika gärna kunde pröva lyckan på gatorna. Men en och en halv dag i härbärgets bekräftade det jag hade anat när jag blev vittne till händelsen med ficktjuvarna på Bowery Mission. Att till och med allra längst ner på samhällsstegen är det bara pengar det handlar om. (Stringer 2000:39–40)

En slutsats som kan dras är att oberoende av de olika typer av förklaringar – klientrelaterade, organisationsorienterade, eller övergripande politiska förklaringar – som härbärgesföreståndarna ger ses natthärbärgets som en lösning. Natthärbärgets återkomst och expansion under 1990-talet kan beskrivas som en ”vandrande lösning” – ett fenomen som återkommer över tid och har en rumslig expansion. Användningen av natthärbärgen som en latent lösning ”vandrar” genom att man i olika kommuner inspireras av och härmar varandra när det gäller en speciell problematik. Lösningstrategierna vandrar på detta sätt under olika tidpunkter i historien och färdas från plats till plats. Även i detta sammanhang får dock härbärgets en hybrid karaktär eftersom lösningen tenderar att vandra samtidigt som den mer eller mindre kan ses som en ”evig” lösning i bemärkelsen att den inte försvinner helt utan att ”rotsystemet” finns kvar. Dess många funktioner bidrar till att reproducera natthärbärgets som lösning. Härbärgen behövs för de individer som behöver en tillfällig sovplats i en akut situation, för de som inte får plats på andra institutioner och för de som har varit hemlösa under en lång tid.

Denna vandrande lösning har sin bakgrund i ett flertal händelser i ”problemflödet”. Ett problem uppmärksammas vid ett visst tillfälle då ett policyfönster öppnas, det finns aktörer med en handlingsberedskap att ta sig an problemet och som besitter latent lösningstrategier som kan legitimeras genom omgivningens acceptans. Lösningarna är kopplade till standardberättelsens logik (Tilly 2002, 2006), det vill säga berättelser i form av ett slags myter som sprids och får en legitimerande karaktär (jfr Järvinen 2005). Logiken i det här fallet består av att hemlösa kan få hjälp om de vill; att de kan räddas in i värmen på härbärgets från kylan och smutsen på gatan. Denna lösning behöver inte vara bra men är av tradition legitim och accepterad av omgivningen. Om hemlösa ändå befinner sig i stadens parker, sover i trappuppgångar eller andra tillfälliga sovplatser beror det inte på att vissa samhällsstrukturer brister utan på en individuell ovilja eller oförmåga att ta emot hjälp.

Ett förändrat problemflöde (Kingdon 1995) som studien pekar på som en grund till att härbärgen började återkomma i början av 1990-talet var att hemlösa människor hade börjat synas i städerna och de frivilliga organisationerna upplevde en tilltagande efterfrågan på deras utbud av tjänster. Organisationerna upplevde också att problemet inte i tillräckligt hög grad beaktades av politiker och sociala myndigheter.

De frivilliga organisationerna besatt en handlingsberedskap för att lösa problemet och lösningen blir att starta ett natthärbärge. Denna process kan ha föranletts av provisoriska och ad hoc-baserade lösningar, till exempel att placera ut madrasser och tätsängar i stora lokaler under kalla perioder då problemet har uppmärksammats.

Aktörer inom de frivilliga organisationerna agerar även som policyentreprenörer. De kan sägas arbeta med att koppla ihop olika problemflöden. Detta görs genom att uppmärksamma förändringar i problemflödet, exempelvis genom att initiera annonskampanjer. Samtidigt kan tillhandahållande av enkla och ”lämpliga” lösningar i form av exempelvis soppkök och härbärgen innebära att problemflödet motverkas och att därigenom övergripande politiska förändringar inte kommer till stånd på lokal nivå.

Kunskaper och erfarenheter inhämtas från andra kommuner eller organisationer som har en befintlig verksamhet. Det finns med andra ord bilder av vad det är för platser och rum som bör befolkas av kategorin hemlösa. När dessa utmanas och grupper av människor försöker skapa nya lösningar kan de stöta på patrull. Vi har sett exempel från Hemlösas förening i Malmö och andra kommunala projekt där ursprungliga idéer har omarbetats till lösningar som påminner om insatser som man alltid har gjort.

I artikeln har vi diskuterat de motsägelsefulla förhållanden och oförenliga krav som härbärgen under historien har haft – och fortfarande har – att hantera. Ursprungligen uppstod härbärgen för att lösa akuta bostadsproblem under industrialismen och det militära logementets billiga sovsalar var förebilden. De användes ofta av tillfällighetsarbetare eller människor med oregelbundna inkomster som behövde billiga boendeformer. När dessa grupper sögs upp av den ordinarie bostadsmarknaden fick härbärgena ta hand om människor med större sociala problem, som ofta behövde socialt stöd utöver vad de enkla och billiga logementen kunde erbjuda.

I motiven till härbärgen på individ-, organisations-, respektive strukturell nivå framträder härbärgenas hybrida och motstridiga funktioner. På en individnivå poängteras behovet av ett akut boende för en ”restgrupp” som inte har förmåga att bo på något annat sätt. På detta sätt blir härbärgena ”den sista utposten” (Emerson 1981) eller slutstationen för dessa personer (Sahlin 1996). Härbärgena beskrivs vidare som en ställföreträdande organisation för andra organisationers misslyckande. Då socialtjänsten inte har tillgodosett behoven behövs härbärgena som räddningsanstalter för att fånga upp utsatta grupper och med en ambition att slussa de vidare i den så kallade boendetrappan. Förändringar i missbrukarvården bidrar till att personer dumpas på härbärgena. I och med härbärgenas existens är det även lättare att skriva ut människor som färdigbehandlade i den psykiatriska eller den somatiskt vården, då man vet att det finns andra institutioner som kan ta hand om dem. Natthärbärget dokumenterar sjukdomar och de mediciner som deras gäster tar och riskerar att bli en ”sjukstuga” för hemlösa som inte tas om hand av samhällets övriga vårdinrättningar.

Natthärbärget som en hybridinstitution innebär dock att två helt olika logiker kolliderar. Den ena logiken bottenar i en individualpatologisk syn på människan medan den andra logiken tar sin utgångspunkt i strukturella faktorer (Hopper 1990:15). Utfallet blir dock detsamma: en grupp av samhällets mest utsatta individer, i behov av

vård- och stödinsatser, blir utestängda från välfärdssystemet.

En annan aspekt av detta är den permanenta tillfällighetens problematik. I och med att natthärbärgen ses som en tillfällig lösning på ett akut problem medför det att en rörelse skapas bland målgruppen. De får vandra runt bland olika boendeformer för att få tak över huvudet. Samtidigt beskrivs målgruppen som rotlös. Det kan dock tänkas att det är svårt att rota sig när individen ständigt måste flytta runt.

Två olika förklaringar framträder således för att förklara att natthärbärget blir en vandrande lösning såväl historiskt som geografiskt. I vår studie har det historiska perspektivet varit framträdande där lösningen ”vandrat” över tid snarare än genom en geografisk spridning. I samtliga kommuner framträder dock även denna geografiska vandring bland annat genom inlån av lösningar från andra kommuner, eller som i Kristianstad där en etablerad organisation från Malmö tar över driften av det lokala natthärbärget. Att natthärbärgen återkommer vid ett visst tillfälle kan förklaras med hjälp av öppnandet av ett policyfönster medan natthärbärget som återkommande lösning kan förklaras av dess hybrida karaktär. Tack vare att institutionsformen fyller en mängd funktioner upprätthålls behovet av institutionen samtidigt som avsaknaden av andra alternativ kvarstår.

En av de centrala komponenterna med härbärget som vandrande lösning är omgivningens acceptans. Natthärbärgena kan med svårighet visa upp någon form av effektivitet vad gäller att slussa målgruppen från natthärbärget till egna lägenhetskontrakt. Därmed blir det än viktigare att stämma av omgivningens syn på problematiken och genom att institutionalisera förekommande myter upprätthålla verksamhetens legitimitet genom att fånga upp människor från gatan och ge dem en sovplats, mat och rena kläder.

Referenser

- Ahrne, Göran & Apostolis Papakostas (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Alfvén, Andrew (1913) ”Ungkarlshotell och natthärbärgen i Stockholm. Några av huvudstadens förnämsta pästhärdar”. *Social Tidskrift*, (3): 97–126.
- Andersson, Gunvor & Hans Swärd (2007) *Barn utan hem. Olika perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Bahr, Howard M. (1973) *Skid Row: An Introduction to Disaffiliation*. New York: Oxford University Press.
- Barak, Gregg (1991) *Gimme Shelter: A Social History of Homelessness in America*. New York: Praeger.
- Baumohl, Jim (red.) (1996) *Homelessness in America*. Phoenix: The Oryx Press.
- Beijer, Ulla (1998) *Hemlösa kvinnor i Stockholm*. FoU-rapport 1998:7. Stockholm: Resursförvaltningen för skola och socialtjänst, Stockholms stad.
- Bengtsson, Bo (2006a) ”Varför så olika? Om en nordisk gåta och hur den kan lösas”. I: Bengtsson, Bo (red.) Erling Annaniassen, Lotte Jensen, Hannu Ruonavaara & Jón Rúnar Sveinsson. *Varför så olika? Nordisk bostadspolitik i jämförande historiskt ljus*. Malmö: Égalité.

- Bengtsson, Bo (2006b) "Sverige – kommunal allmännyttan och korporativa särintressen". I: Bengtsson, Bo (red.) Erling Annaniassen, Lotte Jensen, Hannu Ruonavaara & Jón Rúnar Sveinsson. *Varför så olika? Nordisk bostadspolitik i jämförande historiskt ljus*. Malmö: Égalité.
- Busch-Geertsema Volker & Ingrid Sahlin (kommande) "The Role of Hostels and Temporary Accommodation". *FEANTSA Publications*. Bryssel: FEANTSA.
- Buttny, Richard (1993) *Social Accountability in Communication*. London: SAGE Publications.
- Börjeson, Martin (2004) "Vi vet inte vilka metoder vi skall använda". – Om relationen mellan kunskap och praktik i Stockholms kommuns sociala arbete med hemlöshetsfrågor 1965–2000. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 33. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Börjeson, Martin (2005) "Vi vet inte vilka metoder vi ska använda" – om relationen mellan kunskap, praktik och politik när det gäller det sociala arbetet med hemlöshetsfrågor. Doktorsavhandling. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Börjeson, Martin (2007) "Arvet efter Gunnar Inghe. Den socialmedicinska traditionens betydelse för kunskapsuppbyggnaden om hemlöshet". I: Löfstrand Hansen, Cecilia & Marie Nordfeldt (red.) *Bostadslös! Lokal politik och praktik*. Malmö: Gleerups.
- Cresswell, Tim (2001) *The Tramp in America*. London: Reaktion Books LTD.
- Dear, Michael J. & Jennifer R. Wolch (1987) *Landscapes of Despair. From deinstitutionalization to homelessness*. Princeton: Princeton University Press.
- DeOllos, Ione (1997) *On Becoming Homeless: The Shelterization Process for Homeless Families*. Lanham: University Press of America.
- d'Eramo, Marco (2004) *Slakthuset och skyskrapan*. Lund: Arkiv förlag.
- Desjarlais, Robert (1997) *Shelter Blues: Sanity and Selfhood Among the Homeless*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Edman, Johan (2004) *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940–1981*. Doktorsavhandling. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 70. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Emerson, Robert M. (1981) "On Last Resort". *The American Journal of Sociology*, 87 (1): 1–22.
- Flyghed, Janne (1994) *Värden, kronofogden, socialtjänsten och de vräktta*. Stencil. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Flyghed, Janne (1995) "Vräkt till hemlöshet? Vräkningar i Sverige 1982–1994". *Sociologisk tidskrift*, 2 (2): 99–116.
- Flyghed, Janne (2000) "Vräkning – orsak eller verkan? En studie av marginellt boende". I: Runquist, Weddig & Hans Swärd (red.) *Hemlöshet – en antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Flyghed, Janne & Sten-Åke Stenberg (1993) *Vräkt i laga ordning*. Stockholm: Konsumentverket.
- Goffman, Erving (1991) *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and*

- other inmates*. London: Penguin Books.
- Gounis, Kostas (1992) "The Manufacture of Dependency. Shelterization Revisited". *New England Journal of Public Policy*, 8 (1): 685–693.
- Grosin, Lennart & Johan Norman (1974) *Att leva på samhällets botten: rapport om de yngre männens livssituation*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagelin, Lars Anders (1977) "Fyllegubbar på två ungarshotell". *Fataburen*, 75–87.
- Halldin, Jan (2003) *Hemlösas ohälsa ur ett socialmedicinskt perspektiv*. Stockholm: Socialmedicin, Stockholms läns landsting.
- Hansen Löfstrand, Cecilia (2007) "Det är ju ofta drogen som är största boven". Missbruksvård som åtgärd mot hemlöshet". I: Löfstrand Hansen, Cecilia & Marie Nordfeldt (red.) *Bostadslös! Lokal politik och praktik*. Malmö: Gleerups.
- Hoch, Charles & Robert A. Slayton (1989) *New Homeless and Old. Community and the Skid Row Hotel*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hopper Kim (1987) *A Bed for the Night: Homeless Men in New York City, Past and Present*. Opublicerad doktorsavhandling vid Columbia University, New York.
- Hopper, Kim (1990) "Public Shelter as "a Hybrid Institution": Homeless men in Historical Perspective". *Journal of Social Issues*, 46 (4): 13–29.
- Hopper, Kim (2003) *Reckoning with Homelessness*. London: Cornell University Press.
- Hutson, Susan & David Clapham (2000) *Homelessness. Public Policies and Private Troubles*. London: Continuum.
- Hydén, Lars-Christer (1995) "Det sociala misslyckandet som berättelse. Att återställa den moraliska ordningen". *Socialvetenskaplig tidskrift*, (3): 194–207.
- Inghe, Gunnar (1962) *Klientelet på ungarshotellen*. Socialmedicinsk undersökning utförd av professor Gunnar Inghe på uppdrag av socialvårdens planeringskommitté, Stockholm. Stencil.
- Inghe Gunnar & Maj-Britt Inghe (1970, original 1967) *Den ofärdiga välfärden*. Stockholm: Tidens förlag/Folksam.
- Isaksson, Kerstin, Johan Norman & Lars Svedberg (1978) *Överlevnadsstrategier bland hemlösa och socialt utslagna*. Stockholm: Tidens förlag.
- Isaksson, Kerstin & Lars Svedberg (1989) *Permanent tillfällighet – om arbete och socialbidragstagande i en klientgrupp*. Rapport i socialt arbete nr 44. Stockholm: Institutionen för socialt arbete. Stockholms universitet.
- Jacobsson, Katarina & David Wästerfors (2003) "På tal om mutor. Gästfrihet, tacksamhet och sedvänja som korruptionens motivvokabulärer". I: Emanuelsson Korsell, Lars (red.) *Förebyggande metoder mot ekobrott – en antologi*. Rapport 2003:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (BRÅ).
- Johnsen, Sarah, Paul Cloke & Jon May (2005) "Transitory spaces of care: serving homeless people on the street". *Health & Place*, 11: 323–336.
- Johnson, Björn (2003) *Policyspridning som översättning*. Doktorsavhandling. Lund Political Studies 130. Lund: Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Järvinen, Margaretha (1993) *De nye hjemløse. Kvinder, fattigdom og vold*. Holte: Forlaget SOCPOL.
- Järvinen, Margaretha (1995) "Om hemlösa kvinnor i Köpenhamn". *Socialvetenskaplig*

- tidskrift*, (2): 117–130.
- Järvinen, Margaretha (1998) *Det dårlige selskab. Misbrug, behandling, omsorg*. Holte: Forlaget SOCPOL.
- Järvinen, Margaretha (2005) "Interview i en interaktionistisk begrebsramme". I: Järvinen, Margaretha & Nanna Mik-Meyer (red.) *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Kingdon, John W. (1995) *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed. New York: Harper Collins College Publishers.
- Knutagård, Marcus (2006) "Hemlöshet". I: Denvall, Verner & Bo Vinnerljung (red.) *Nytta och fördärv – socialt arbete i kritisk behysning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lindhagen, Anna (1901) "Ett besök på Stockholms asyl för husvilla". *Social Tidskrift*, (2): 43–46.
- Lipsky, Michael & Steven Rathgeb Smith (1989) "When Social Problems Are Treated as Emergencies". *Social Service Review*, 63 (1989): 5–25.
- Lundström, Tommy (1995) "Staten och det frivilliga sociala arbetet i Sverige". I: Klausen, Kurt K. & Per Selle (red.) *Frivillig organisering i Norden*. Oslo: TANO.
- Lundström, Tommy (2004) *Teorier om frivilligt socialt arbete. En diskussion om forskningens läge och organisationernas framtid*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 22. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Länsstyrelsen 2000:12 *Hemlös i Malmö*. Länsstyrelsen i Skåne Län.
- Löfstrand, Cecilia (2005) *Hemlöshetens politik. Lokal policy och praktik*. Doktorsavhandling. Malmö: Égalité.
- Magnusson, Jan (2002) *Ny situation – Ny organisation. Gatutidningen Situation Stblm 1995–2000*. Doktorsavhandling. Lund Dissertation in Social Work nr 9. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Marcus, Anthony (2003) "Shelterization Revisited: Some Methodological Dangers of Institutional Studies of the Homeless". *Human Organization*, 62 (2): 134–142.
- Markström, Urban (2003) *Den svenska psykiatireformen: bland brukare, eldsjälar och byråkrater*. Doktorsavhandling. Umeå: Borea.
- Mills, C. Wright (1940) "Situated Actions and Vocabularies of Motive". *American Sociological Review*, 5 (6): 904–913.
- Nilsson, Anders & Janne Flyghed (2004) "Tryggare kan ingen vara? Vräkning av barnfamiljer: Förekomst, orsaker och konsekvenser". I: Batljan Ilija (red.) *Ekonomiskt utsatta barn*. Ds 2004:41. Stockholm: Socialdepartementet.
- Nordfeldt, Marie (1999) *Hemlöshet i välfärdsstaden. En studie av relationerna mellan socialtjänst och frivilliga organisationer i Stockholm och Göteborg*. Doktorsavhandling. Geografiska regionstudier nr 39. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Nordfeldt, Marie (2007) "Bostadslöshetsarbete i fyra kommuner – boendetrappor, koalitioner och mellanrum". I: Löfstrand Hansen, Cecilia & Marie Nordfeldt (red.) *Bostadslös! Lokal politik och praktik*. Malmö: Gleerups.
- Olsson, Lars-Erik (2007) "Kristna frivilliga organisationer och hemlöshet – relik el-

- ler nisch i det generella välfärdssystemet”. I: Löfstrand Hansen, Cecilia & Marie Nordfeldt (red.) *Bostadslös! Lokal politik och praktik*. Malmö: Gleerups.
- Remaeus, Annika. (1994) *De spärrade – en undersökning om hemlösa män*. FoU-rapport nr 1994:10. Stockholm: Stockholms socialtjänsts FoU-byrå.
- Runquist, Weddig (2003) ”Det stora illusionsnumret eller ‘sociala gäster’ på hotell”. I: Magnusson, Jan, Anna Meeuwisse & Hans Swärd (red.) *2002 års män och kvinnor. Medborgare rapporterar om hemlöshet*. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:3. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Sahlin, Ingrid (1996) *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt*. Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Sahlin, Ingrid (1998) ”Klara eget boende”. I: Denvall, Verner & Tord Jacobson (red.) *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Sahlin, Ingrid (1999) ”Systemskifte på botten våningen: från bostad till ‘boende’”. I: Bengtsson, Bo & Eva Sandstedt (red.) *Systemskifte i bostadspolitiken?* Boinstitutets årsbok 1999.
- Sahlin, Ingrid (2000) ”Den sekundära bostadsmarknaden och dess betydelse för 1990-talets hemlöshet”. I: Runquist, Weddig & Hans Swärd (red.) *Hemlöshet – en antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Sahlin, Ingrid (2006) ”Allmännyttans funktioner”. I: Berglund, Tomas & Hilda Lenartsson (red.) *Vardagslivets korrespondenser. Om arbete, boende och konsten att veta*. Forskningsrapport nr 138. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Sahlin, Ingrid (2007) ”Den sekundära bostadsmarknadens följder och förändring. En kvantitativ studie”. I: Löfstrand Hansen, Cecilia & Marie Nordfeldt (red.) *Bostadslös! Lokal politik och praktik*. Malmö: Gleerups.
- Scott, Marvin B. & Stanford M. Lyman (1968) ”Accounts”. *American Sociological Review*, 33 (1): 46–62.
- Socialstyrelsen (1994) *De bostadslösa situation i Sverige*. Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1994:15. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2000) *Hemlösa i Sverige 1999. Vilka är de och vilken hjälp får de?* Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 2000:1. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004) *Hemlösa män i Stockholm: en femårig uppföljning av 82 hemlösa män i Stockholm – de flesta med psykiska funktionshinder*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2006a) *Lokala hemlöshetsprojekt 2002–2005 – resultat, slutsatser och bedömningar*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2006b) *Hemlöshet i Sverige 2005. Omfattning och karaktär*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1993:82 *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Rapport från Socialtjänstkommittén.
- SOU 2000:14 *Adressat okänd. Om hemlöshetens bakgrund, orsaker och dynamik*. Del-

- betänkande av Kommittén för hemlösa.
- SOU 2001:95 *Att motverka hemlöshet – en sammanhållen strategi för samhället*. Slutbetänkande från Kommittén för hemlösa.
- SOU 2004:3 *Tvång och förändring – Rättssäkerhet, vårdens innehåll och eftervård*. Betänkande från LVM-utredningen.
- SOU 2005:88 *Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn*. Slutbetänkande av Utredningen om vräkning och hemlöshet bland barnfamiljer.
- Stark, Louisa R. (1994) "The Shelter as 'Total Institution'. An Organizational Barrier to Remediating Homelessness". *The American Behavioral Scientist*, 37 (4): 553–562.
- Stenberg, Leif, Leif Svanström & Stig Åhs (1989) *Uteliggarna i välfärdssamhället*. Stockholm: Tidens förlag/Folksam.
- Stenius, Kerstin (1999) *Privat och offentligt i svensk alkoholvård: arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet*. Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Stinchcombe, Arthur (1986) *Stratification and Organization. Studies in Rationality and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stringer, Lee (2000) *Vinter vid Grand Central. Historier från gatan*. Stockholm: Norstedts.
- Ström-Billing, Inger (1991) *Ungkarlshotell, Föreningen Söderhem, enskild filantropi och allmän socialvård 1900–1986*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Strömberg, Ann-Marie (1998) *.....och det fanns plats på härbärgen. Kvalitetsvärdering av härbärgen för bostadslösa i Stockholms stad*. FoU-rapport 1998:11. Stockholm: FoU-enheten, Resursförvaltningen för skola och socialtjänst, Stockholms stad.
- Sundberg, Isidor (1911) "Natthärbärgen". *De värnlösa*, 81–87.
- Susser, Ida (1996) "The Construction of Poverty and Homelessness in Us Cities". *Annual Review of Anthropology*, 25: 411–435.
- Swärd, Hans (1998) *Hemlöshet. Fattigdomsbevis eller välfärdsdilemma*. Lund: Studentlitteratur.
- Swärd, Hans (2001) "Porträtterad nöd – berättelser om hemlösa". *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1–2): 54–76.
- Swärd, Hans (2007) "Den publika hemlösheten". I: Löfstrand Hansen, Cecilia & Marie Nordfeldt (red.) *Bostadslös! Lokal politik och praktik*. Malmö: Gleerups.
- Tengdahl, Knut A. (1897) "Material till bedömning af hamnarbetarnes i Stockholm Lefnadsförhållanden". *Skrifter utgifna av Lorénska stiftelsen nr 13*. Stockholm: Lorénska stiftelsen.
- Tiernan, Anne & Terry Burke (2002) "A Load of Old Garbage: Applying Garbage-Can Theory to Contemporary Housing Policy". *Australian Journal of Public Administration*, 61 (3): 86–97.
- Tilly, Charles (2002) *Stories, Identities, and Political Change*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Tilly, Charles (2006) *Why? What happens when people give reasons... and why*. New Jersey: Princeton University Press.
- Thulin, J. (1919/1920) "Från det mörkaste Berlin. Bilder från arbetet bland de hem-

- lösa". *De värnlösa*, 18–33.
- Thörn, Kerstin (1997) *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*. Doktorsavhandling. Idéhistoriska skrifter 20. Umeå: Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet.
- Thörn, Catharina (2004) *Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet*. Doktorsavhandling. Stockholm: Égalité.
- Thörn, Catharina (2006) *Att bo eller inte bo. Om satsningen "Bra boende" i stadsdelen Bergsjön i Göteborg och om strategier för att motverka hemlöshet*. Rapport 2006:3. Göteborg: FoU i Väst.
- Wagner, David (2005) *The Poorhouse: America's Forgotten Institution*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Wijkström, Filip & Tommy Lundström (2002) *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.
- Ågren, Gunnar, Ulla Beijer & Erik Finne (2000) "Hemlösa i Stockholm". I: Runquist, Weddig & Hans Swärd (red.) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ågren, Gunnar (2004) "Hemlöshet i Stockholm under tre decennier". *Socialmedicinsk tidskrift*, 81 (1): 22–33.

Pertti Alasuutari, PhD, is professor of sociology and Director of the International School of Social Sciences at the University of Tampere, Finland. He is editor of the *European Journal of Cultural Studies*, and has published widely in the areas of cultural and media studies and qualitative methods. His books include *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies* (Sage, 1995), *An Invitation to Social Research* (Sage 1998) *Rethinking the Media Audience* (Sage 1999), and *Social Theory and Human Reality* (Sage 2004).

Pertti Alasuutari

The Relevance of Qualitative Research

Recent years have seen a resurgence of interest in quantitative methods and an increasingly pluralist attitude toward different modes of enquiry. For instance, textbooks on mixed-methods research (Brannen 1992, Bryman 1988, Creswell 2003, Tashakkori and Teddlie 2003) have been published, many researchers have incorporated quantitative approaches of qualitative data (Alasuutari 1995, Clayman and Heritage 2002, Silverman 1985, 2000); and texts have appeared that go beyond the traditional qualitative-quantitative distinction (e.g. Ragin 1987, 2000). It is also commonly agreed that new generations of sociologists should get a better training of quantitative methods, partly because evidence-based, scientifically validated research has gained in momentum since the early 1990s in healthcare and social policy. For instance in Britain the Economic and Social Research Council (ESRC) has expressed a concern for a lack of methodological pluralism despite the employer needs for quantitative research skills related to quasi-experimental methods and evidence-based policy (Payne et al. 2004: 154).

The demand for better training of quantitative methods made in the name of their societal relevance begs the question, what explains the rise of qualitative research during the past decades? If the need to revive the practice of quantitative research among sociologists stems from its usefulness for society, there must also be factors that help us understand why qualitative methods became increasingly popular within social research since the 1970s. Academic sociologists must have seen qualitative research somehow relevant for their attempts to study contemporary social phenomena, and therefore it is feasible to think that it resonates with some emergent features of advanced capitalist societies since the 1970s, when its forward march began. The question is particularly important since, despite the recent resurgence of interest in quantitative methods, qualitative research has a strong foothold, particularly in European countries (e.g. Payne et al. 2004, Platt 2006, Räsänen et al. 2005).

Unfortunately there is hardly any research that sets out to ask why qualitative research has gained in momentum since the 1970s. There are empirical studies that document changes in sociology's diversity of theoretical, methodological and substantive foci (Clark 1999, Payne et al. 2004, Platt 2006, Räsänen et al. 2005), but these authors often refrain from the sociology of knowledge perspective that would ask why the changes have taken place. On the other hand, there are historical accounts of the development of qualitative research, typically found in methods textbooks, but they view the development from within the paradigm in question, presenting the history

as a narrative of scientific progress that inevitably leads to the current state of the art. For instance, according to Denzin and Lincoln's (2000b) well-known narrative about its seven "moments", qualitative research has developed from a discipline inspired by an ethos of objective ethnography into reflexive practice that questions a simple representation of truth and seeks for new forms of expression as a form of literature closer to art than science.

The development of a discipline or research field certainly also follows its internal dynamics: scholars address and solve the problems and flaws of previous research and come up with new ideas and frameworks. Yet, the progress narrative of science is problematic, and particularly so in the social sciences. In natural science, "normal science" development can be described as gradual accumulation of knowledge, but in a long term historical perspective – as Thomas S. Kuhn (1970) has taught us – one can point out scientific revolutions that sweep away the foundations of a scientific paradigm, and the quest for knowledge is started anew. In the social sciences even the accumulative phases of "normal science" progress are scarce, and there is a multitude of more or less divergent schools of thought operative at any given time. The social sciences are more like a running commentary on the cultural turns and political events of different societies, communities, institutions and groups that changes over time. Social science research not only speaks to particular social conditions, it reflects the social conditions of a society and the theories that dominate at the time. Because there is no unidirectional progress in social and societal development, the theoretical and methodological apparatus available to social scientists change therefore as they too are shaped by historical, structural and cultural contexts. Therefore, in order to understand why a particular theoretical or methodological trend, such as qualitative research, becomes popular at a particular time, it is worthwhile to ask how it is related to simultaneous social changes and how it is relevant for the researchers' attempts to grasp those changes.

* * *

So how is the rise of qualitative research related to changes in advanced capitalist societies? The timing and the way in which it happened give us some hints. Qualitative methods have gained popularity particularly during the past two or three decades. For instance in British sociology, as Carl May (2005: 522) points out, "after the political watershed of the early 1980s, much explicitly Marxist analysis disappeared, to be subsumed by social constructionism and postmodern theoretical positions that also privilege subjectivity and experience over objectification and measurement". He emphasizes that in different ways, subjectivity seems to have been one of the central concerns of British sociology since the 1980s, which according to him also explains the popularity of qualitative investigation. Indeed, a recent study shows that only about one in 20 of published papers in the mainstream British journals uses quantitative analysis (Payne et al. 2004).

More or less the same story can be told about Finnish sociology (Alasuutari 1999a).

An interest in cultural studies and constructionist research grew up out of a need to take distance from economic Marxism and structural sociology to take account of people's everyday life. By the early 1980s qualitative research had established a foothold, and by the early 1990s qualitative methods had become mainstream Finnish sociology (Alastalo 2005). Theory-wise, different strands of constructionist thought have gained popularity, and the development has meant an increased interest in questions of identity.

In the United States qualitative research developed particularly in response to "scientific" sociology and to research techniques that require a deductive model of hypothesis testing. The more inductive approach of qualitative research was seen not only as a better way to explain social phenomena by understanding the meaning of action. It was also seen as a way to "give voice" to the underdog, to help see the world from the viewpoint of the oppressed rather than the oppressor (Becker 1967, Becker and Horowitz 1972). Like European sociology, the rise of qualitative research has meant a trend from passive to active agency and to questions of subjectivity.

In terms of social changes in advanced capitalist societies, these two or three decades are marked by a forward march of neoliberal policies, or what could be called the market regime. The onset of the new regime can be dated back to Reaganism in the USA and Thatcherism in UK, whereas at the international level the publication of the McCracken report (1977) by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) meant that the organization abandoned Keynesianism and started to promote neoliberal policies. In the public sector this meant that the OECD became a key adversary of new public management (NMP), which refers to reforms that aim to make a shift from resource steering to market steering. The adoption of the new policy has meant that many public services have been outsourced and allocation of resources within the remaining public administration has been made dependent on the success of civil servants and their organizations in selling their services in real or quasi markets. Consequently, governance is less based on the authority of public administration to impose rules or restrictions on the actors at the lower level of power hierarchy. Instead, government works through the creation, shaping, and utilization of human beings as subjects. Thus power works through, and not against, subjectivity (Foucault 1982). Because the guidance of human beings is increasingly based on one's ability to foresee and manage individuals' acts of choice, there is demand for an expertise on subjectivity (Rose 1996: 151). Qualitative research and its interest in subjectivity and experience has been an adequate response to this development.

The link between neoliberal reforms and an increasing demand for qualitative research can be quite direct. For instance, when the deregulation of the Finnish electronic media system started during the first part of the 1980s, YLE, the national public broadcasting company quite fast launched a fairly big qualitative research program to study the audiences, their way of life and viewing preferences to fight for its share of the audience. There appears to be a similar link between media research and changes in media policy throughout the OECD countries: while the deregulation of public broadcasting, promoted and reviewed by the OECD (OECD 1993, 1999), was

started during the 1980s, reception studies and qualitative audience research gained in momentum from the 1970s onward.¹ For the most part, however, the increased interest in subjectivity and identity construction within academic (qualitative) research is only indirectly related to its policy relevance. It is only that recent policy changes in advanced capitalist societies have foregrounded questions of subjectivity in many ways.

The turning of the passive subject role of citizens into customers is not the only way in which recent policy changes have incited active choice and agency. Particularly from the 1990s onward, there has been a turn toward “inclusive liberalism”, by which David Craig and Doug Porter (2003, 2004) depict market liberalism with a more inclusive face. This Third Way (Blair 1998, Giddens 1998) social policy, also endorsed by the OECD (Mahon 2007, forthcoming), draws attention to “opportunity”, “empowerment” and “security”, and to social investments designed to promote them. The objective is to improve the effectiveness of welfare provisions by supporting and vitalizing civil society and by requiring that the objects of social policy become active agents and members of local communities. The emphasis on community stems from the importance accorded to ethics. In conceiving of individuals as agents, they are not considered maximisers of self-interest but, rather, individuals are now considered to be ethical creatures. According to Nikolas Rose, the problems that human societies are undergoing are increasingly often made intelligible as ethical problems, and individuals are bound into communities or subcultural groups by concepts such as responsibility, obligation, trust, honor, and duty (Rose 2000: 1398–1399). Rose emphasizes that this new politics of community can be articulated in a variety of forms. In the United States, communitarian thinkers aligned with neoconservatives and the religious Right in the idea that the revitalization of community values and civic engagement is the best way to fight crime and poverty (Rose 2000: 1403). The new communitarian or inclusive liberal regime entails a shift from the image of the melting pot to that of the rainbow in the sense that it stresses the existence and legitimacy of incommensurable – or at least distinct – domains of culture, values, and mores. However, at the same time the provision of social services is conditioned by the subjects’ commitment to the core values of honesty, self-reliance, and concern for others. Those who fail to comply are punished or excluded altogether. Thus, the compassionate talk about community is complemented by a strict policy line, which can be seen in slogans such as zero tolerance, “naming, blaming, and shaming,” and parental responsibility for the crimes of their children (Rose 2000: 1407).

* * *

Arguing that qualitative research is relevant for neoliberal policies does not mean that researchers would necessarily be conscious of it, or see themselves as little helpers of neoliberalism. On the contrary, sociologists typically represent an opposition to un-

¹ For the development of qualitative audience research, see Alasuutari 1999b.

restrained capitalist development. That is in fact how their research is relevant: it addresses the problems related to current development. On the other hand, because qualitative researchers approach social reality from their particular, sometimes quite narrow perspective, they may end up in attitudes that are amazingly similar to the ideas that are central to the policy they oppose.

A recent trend toward a moral view among a postmodernist fraction of qualitative research is a prime example. Rejecting all references to empirical observations “remnants of the empiricist project” (Smith and Deemer 2000: 884), the proponents of this view suggest that qualitative inquiry be evaluated on moral and ethical grounds. As Norman Denzin and Yvonna S. Lincoln (2000a: 873) put it, “good or bad inquiry in any given context is assessed in terms of (...) the criteria that flow from a feminist, communitarian moral ethic of empowerment, community, and moral solidarity”.

This emphasis on moral principles is remarkably similar to the views expressed in the inclusive liberalist policy discussed above. In both instances we find the emphasis that different cultures or communities have incommensurable or at least distinct values and mores, coupled with the stress laid on a moral community’s civic values that purport to be timeless and natural. Furthermore, in both cases the idea that social ills can be remedied by creating and revitalizing communities stems from communitarianism.

The way in which the moral fraction of qualitative researchers, in their attempt to be on the side of the underdog, end up on the same side, defending the same objectives as the dominant policy regime is a good example of the problems of critical social science. Because the perspective of the moral fraction stems from a hierarchical notion power as outer limits to freedom, it fails to realize that in capitalist societies power works precisely by inviting individuals and communities as subjects and by supporting their active engagement or “empowerment”.

* * *

Since changes in social research methodology and theory, for instance the increased interest in questions of subjectivity and identity can be explained by the neoliberal turn in advanced capitalist societies, one could argue that social science is only a tool of governance. Thus, quantitative research about the population was particularly appropriate in the service of the more state-centered resource steering of the Keynesian era, whereas the governance through subjectivity characteristic of neoliberal policies creates more demand for qualitative research and constructionist theory. Such a bleak view of the function of social research is partly justified, but it is hardly the whole picture. Because social science is indeed more like running commentary on changing societies than accumulating knowledge about a steady object, it is understandable that scholars speak more or less the same language as their objects of study and that they address questions that are relevant within the frameworks guided by current forms of governance. That does not mean that social research is necessarily subservient to go-

vernment. There is variation as to how applied or policy relevant social research is, and invoking the prevalent discourses is also necessary when one takes critical distance from them.

Of course, as said, a critical analysis of a phenomenon such as a form of government may also be useful for the governors, not only for the governed. There is no way we can distinguish good and bad knowledge. Any knowledge that is worthwhile in adding our understanding about the human reality may be used for different purposes. For instance the idea that qualitative researchers should support people's empowerment by studying the underdog and their worlds of experience is no solution. On the contrary, neoliberalism has increased the need of the policy makers to understand the citizen-consumers' subjective worlds, and even historically, empirical social research has served government by studying the general public.

Finally, since power and knowledge are always intertwined in the sense that forms of government produce domains of knowledge and new knowledge may be turned into new practices of power, it is obvious that as researchers we are always partisans, and there is no such thing as objective truth. On that basis one might question whether there is any sense in trying to ground one's interpretations about the social world in empirical evidence. Could we quite as well base our interpretive work on moral principles?

Rejecting the whole idea of empirical evidence because we cannot reach objective truth would be the same as to conclude that because a perfectly aseptic environment is impossible one might as well conduct surgery in a sewer². As was discussed at the beginning of this paper, the idea that all observation is theory laden stems from science studies that analyze the natural sciences. However, that has never stopped natural scientists from doing empirical observations and building and criticizing new theories on the basis of their observations and interpretations. The way reality is described in a theory or within a paradigm is no picture of reality out there, because the description and the ways in which the observations supporting the description are made are part of our practical relationship to the world. Yet that does not mean that any description is equally adequate, because the description and the practices based on it have to work in practice.

In other words, we know that no matter how meticulous we are in making empirical observations, they are always theory laden and reflect our position as researchers. Disciplined use of methods is the only way we can try to do Baron Munchausen's trick, who according to the story pulled himself out of the swamp by his own hair. Although both theories and methods are part of the same episteme as the practices we study do applying them, at best they are independent enough from each other that they can shed light on each other and challenge our prejudices. That is the best we can do. And besides, the observations and interpretations we make are only suggestions to the academic community and the general public.

² This comparison is based on a paraphrase of the economist Robert Solow, which Clifford Geertz 1973: 30 uses.

Recensioner

Judith Butler *Genustrubbel – Feminism och identitetens subversion*. Göteborg: Daidalos (2007)

Mycket har skrivits om Butlers bok *Gender Trouble* innan publiceringen av den svenska översättning som recenseras här. Första upplagan av boken kom ut 1990 och följdes upp av en nyutgåva 1999 med ett nytt förord, i vilket Butler (som är professor i retorik och jämförande litteraturvetenskap) försöker besvara den kritik som boken fått. Översättningen är gjord av Suzanne Almqvist och fångar Butlers stil väl, då hon lyckas med att överföra hennes språkliga flyt till svenska. En ny inledning är skriven av Ellen Mortensen vilken ger en mycket god översikt till bokens grundläggande idéer. Fokus för denna recension är dock primärt bokens innehåll och dess bäring för en sociologisk förståelse av genus.

Butlers centrala idéer kan beskrivas enligt följande. Genus är den ”produktionsapparat” (s. 56) genom vilken det biologiska könet blir till och därmed bör tanken om det biologiska könet som ontologisk grund för genus överges. Kön är alltså liksom genus en social konstruktion. Genus görs genom diskursiv handling, så kallade performativa upprepningar. Detta ska dock inte förstås som att genus görs i interaktions-situationer, utan dessa handlingar är en effekt av diskurser och det är dessa diskurser som aktörerna utgörs av. Det är alltså inte agerande subjekt som gör genus, utan dessa subjekt *blir till* genom att samhällets institutioner (så som staten och lagen) hela tiden utför så kallade *talakter* som utnämner oss som genusbestämda subjekt. Våra kroppar blir alltså mänskliga vid den tidpunkt då vi benämns som pojke eller flicka. Detta innebär att det vi säger och gör kopplas till ett symbolsystem med på förhand sammanlänkade meningar, inlemmade i en heteronormerande matris som bestämmer relationen mellan kön eller genus, vår åtrå och våra sexuella uttryck. Den etablerade logiken innebär exempelvis att vi tar för givet att män åtrår kvinnor och att kvinnor skall agera så att de åtrås av män, vilket förstås kräver att män och kvinnor som kategorier går att urskilja.

Butler använder samma tankegodis och ibland uttryck som Hegel, Nietzsche, Freud, Beauvoir, Lacan, Foucault, Wittig med flera men förskjuter delar av den logik de bygger sina argument på genom att ändra vissa begrepp eller förflytta dem till ett nytt sammanhang. Det är också på detta sätt som Butler menar att vi ska handskas med genusnormernas tvingande kraft. Hon menar att vi inte på något sätt kan ta oss ur detta diskursiva system, eftersom det är det som gör oss begripliga som människor. Istället måste vi upprepa dess former men låta upprepningarna bli skeva, förändra dem lite grann i taget tills det visar sig att många olika typer av genusformer är och bör vara möjliga. På så sätt ska de hegemoniska (dominerande) genusuttrycken späs ut med de uttryck som annars befinner sig i periferin. Hon skriver: ”Makten kan alltså varken upphävas eller avfärdas, endast flyttas om” (s. 199). Detta sker även auto-

matiskt menar hon, eftersom det inte går att härma helt rätt. Förändringspotentialen finns alltså inbyggd i den tvingande lagen.

Det finns dock akter som är mer subversiva än andra: Butler menar att dragartisten på ett särdeles tydligt sätt blottlägger konstruktionen av relationen kön/genus, yttre och inre. Hans eller hennes iscensättningar av genus följer nämligen inte normen om enhetlighet mellan den biologiska kroppens kön och dess yttre genusrepresentation, utan gör på samma gång ytan som dess ursprung till konstruktioner. Själva osäkerheten om relationen mellan yttre och inre, vad som är äkta och oäkta avtäcker att det inte finns några naturliga (eller onaturliga) kön, genus, begär eller sexuella uttryck.

Att se genus som ett verktyg för att göra vardagen begriplig samt att belysa våra förgivettagna antaganden om relationen mellan kön och genus har gjorts av sociologer sedan 1960-talet, bland annat av: Harold Garfinkel i *Studies in Ethnomethodology* (Cambridge: Polity, [1967] 1984: 116–185) i analysen av transsexuella Agnes, före och efter operationen av genitalierna; Erving Goffman i ”The Arrangement Between the Sexes” (i *Theory & Society*, 4, 1977: 301–331) där han analyser hur våra praktiker är organiserade på ett sätt som återskapar, förutsätter och naturliggör genus genom ritualiseringar; samt Don Zimmermann och Candace West som i ”Doing Gender” (i *Gender & Society*, 1, 2, 1987: 125–151) utvecklar Garfinkels och Goffmans teorier.

Man kan hävda att *Genustrubbels* styrka i relation till tidigare sociologiska studier på området är att den har en större politisk sprängkraft, och med större tydlighet lyfter fram sexualiteten, medan de äldre sociologiska teorierna bidrar till en mer konkretiserad förståelse av hur det som tas för givet (kön, genus och sexualitet) formas processuellt i konkret interaktion (och där det sociala inte enbart likställs med diskurser som hos Butler). Problemet med Butlers genusanalys är att hon försöker bestämma och beskriva olika genuspraktikers *mening* utifrån strikt teoretiska resonemang. Vilken mening som skapas i vardagen i människors liv får läsaren ingen insikt i. Denna brist på konkretion i Butlers genusteori har blivit kritiserad tidigare men förtjänar att betonas. Således är det mer fruktbart för en sociolog som är intresserad av att undersöka hur genus *skapas* och hur heteronormativitet tas för given att gå till den etnometodologiska och interaktionistiska traditionen av genussociologi. Med hjälp av dessa teorier kommer vi lättare åt tolkande subjekt och hur genusuttryck som framstår som subversiva i ett sammanhang inte är det i andra.

Även om Butlers syfte i denna bok (och andra texter) är att bryta med universaliserande identitetsformationer blir effekten av hennes teori i hög grad totaliserande eftersom hon utgår från att genusnormernas *mening* i alla instanser är tvingande, inklusive innebörden av subversiva akter. Det tas för givet att subversiva uttryck som ”drag” får ett omvälvande genomslag, vilket ju inte är fallet eftersom det beror av kontext.

För att förstå samhällens dynamik måste man även studera de samhälleliga rörelser som i praktiken förändrar genus- och sexualitetsnormerna och då måste de handlande och tolkande subjekten inkluderas. För även om genus är ett verktyg för begripliggörande så har subjektens tolkningar av dess innebörder också betydelse för genusnormernas effekter. Denna kritik innebär dock inte att teorierna i *Genustrubbel* är helt utan värde för en sociolog, utan de kan inspirera till förtydligande genom empirisk

forskning. I de fall Butler används som representant för genusteorier utan att ställa henne i relation till sociologiska teorier på området med andra utgångspunkter än hennes tror jag dock att sociologin gör sig en otjänst.

Caroline Dahlberg

Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Jens Ploug (red) *Social arv og social ulighed* Köpenhamn:
Hans Reitzels Forlag, (2007)

I inledningen till antologin *Social arv og social ulighed* beskrivs begreppet socialt arv som ett till vissa delar komplext och besvärligt begrepp. Det för tankarna till något närmast deterministiskt, något som kan placeras nära det biologiska eller genetiska arvet. En förhållandevis vanlig föreställning är att om ett barn växer upp under förhållande som innehåller fattigdom, missbruk, psykiska problem, arbetslöshet etc. så styr detta, närmats per automatik, barnets utveckling och chanser i livet på ett negativt sätt.

Detta synsätt kan emellertid kritiseras för att lägga allt för stor tyngdpunkt på föräldrarnas ansvar; det finns fler faktorer, såväl i barnens närmaste omgivning som i mer övergripande samhällliga strukturer, som påverkar barns framtidsmöjligheter. Författarna till boken tar på olika sätt hänsyn till dessa risker och använder en förhållandevis bred definition av socialt arv (jfr figur s. 17). Trots att begreppet är omdiskuterat har man i ett omfattande forskningsprogram fokuserat på olika aspekter av relationen mellan just socialt arv och social olikhet. Delar av resultaten från detta projekt redovisas i denna antologi.

Av utrymmesskal är det svårt att göra varje kapitel rättvisa. De olika bidragen innehåller bland annat forskningsinsatser kring samhällliga institutioner som barn och ungdomar möter under sin uppväxt, det vill säga barnomsorg och skola. Vidare diskuteras utsattheten bland barn som växer upp i resurssvaga familjer, hälsans ojämlika fördelning i förhållande till social position samt hur social "mönsterbrytning" kan förstås. Boken bjuder på en rad intressanta nedslag när det gäller problematiseringar av barns och ungdomars uppväxtvillkor och pekar därmed på en rad utmaningar för välfärdsstaten.

Det inledande kapitlet innehåller en presentation av forskningsprojektet samt en diskussion kring tidigare forskning om socialt arv. Kapitel 2 rymmer ett smörgåsbord av teoretiska ansatser och perspektiv kring olika sätt att betrakta sociala ojämlikheter och dess reproduktion. Författaren förhåller sig delvis till de olika ansatserna men inte till exempelvis Goldthorpe som i sammanhanget kan betraktas som mer kontroversiell. I kapitel 3 tecknas en skrämmande bild av de sociala skillnader som finns avseende små barns uppväxtvillkor. Kapitlet är i hög grad empiriskt. Författaren av kapitel 4 för en intressant diskussion när det gäller barnomsorgens förutsättningar, möjligheter och hinder för att möta och stödja barn som kan karaktäriseras som sårbara. Författaren placerar inledningsvis forskningsområdet i ett bredare teoretiskt perspektiv.

Inledningsvis presenteras även en spännande ansats, nämligen att analysera hur de möjligheter och barriärer som påverkar institutionerna i deras arbete med att främja kvalitén i det pedagogiska arbetet kan förstås i ljuset av det postmoderna samhällets nya utmaningar. Denna ansats följs dessvärre inte upp i det fortsatta kapitlet. Blicken lyfts sällan till några samhälleliga förändringsprocesser.

I kapitel 5 behandlas skolan och det sociala arvet. Metodologiskt bryter detta kapitel mot flera av de andra då det bygger på observationsstudier (av undervisningssituationer). Kapitelförfattaren bjuder på intressant läsning där skolans möjligheter att möta och stödja ”svaga” elever problematiseras. Vidare vänds blicken bort från effekt- och resultatstudier, (apropå dagens svenska skoldebatt) för att istället uppmärksamma andra dimensioner, som känsla av sammanhang, rekontextualisering och ethos. Emellertid innehåller kapitlet problem när det gäller operationaliseringen av socialt arv. Socialt arv används på flera olika sätt vilket skapar en osäkerhet hos läsaren. Det tycks både handla om ”problemfamiljer” och om arbetarklassen samt om olika typer av kategorier däremellan. Socialt arv tycks täcka det mesta från negativ inställning till skolan, koncentrationssvårigheter, inlärningssvårigheter till att ha föräldrar från arbetarklassen. I och för sig är det förmodligen möjligt att argumentera för en bred definition av socialt arv men i detta kapitel saknas en definition eller problematiserande diskussion. Det är svårt att ta ställning till olika typer av insatser i skolan när det inte är klarlagt vilken typ av problematik insatserna riktas mot.

Kapitel 6 fokuserar på unga utan utbildning. Bland annat förs en argumentation kring att inte enbart utbildningsinstitutioner utan även arbetsgivare kan ges ett ansvar för ungdomars möjlighet på arbetsmarknaden. Även om kapitlet är intressant är inte kopplingen till antologins överordnade tematik särskilt tydlig. Kapitel 7 utgörs av ett bidrag vilket diskuterar hälsa som en välfärdsindikator bland andra välfärdsarenor. Socialt arv används på flera sätt, som ett sätt att närma sig problemkategorier och som differentiering bland olika sociala grupper. När det gäller hälsa används begreppet mer ”bourdieuskt” än i andra kapitel där det snarare handlar om en snävare problemkategori (jfr t.ex. kapitel om barnomsorgen).

Det avslutande bidraget (kap 8) behandlar frågor om sociala ”mönsterbrytare”, det vill säga sådana som i sitt yrkesval i första hand placerar sig ovanför men även nedanför sina föräldrar (i detta sammanhang fadern) i en tänkt socioekonomisk hierarki. Kapitlet bygger på kvantitativa data till skillnad från flera tidigare studier kring den aktuella tematiken som istället bygger på kvalitativa data. Författarna för en förvånansvärt onyanserad diskussion kring kvantitativa respektive kvalitativa metodernas förtjänster; emellertid tonas detta ner något i kapitlets avslutning. Kapitlet är intressant men återigen ställs läsaren inför nya användningar av konceptet socialt arv. Kapitlet skiljer på ett förtjänstfullt sätt ut sig i förhållande till de övriga då det även innehåller en diskussion kring betydelse av samhälleliga strukturer när det gäller möjligheter att bryta mönster. Det faktum att det empiriska materialet bygger på personer födda 1954 kunde emellertid ha blivit föremål för en diskussion kring hur samhällets förutsättningar avseende mönsterbrytning förändrats.

Sammantaget är antologin intressant och ger uppslag till flera nya frågeställningar.

Boken ger vidare en god inblick i utsatta gruppers problem och möjligheter i förhållande till det danska samhället och några av dess centrala välfärdsinstitutioner. I flera av bidragen problematiseras och utmanas traditionella insatser och föreställningar kring hur utsatta barn och ungdomar bör stödjas. Antologin är vidare bred och gör nedslag bland allt från mindre barn till vuxna vilket innebär att läsaren får en överblick över den problematik det kan innebära att vara "socialt missgynnad". Överlag är de olika bidragen välskrivna.

Som jag redan nämnt finns det även anledning att förhålla sig kritisk till delar av antologin. Det jag framför allt vill lyfta fram som problematiskt är begreppsglidningen beträffande begreppet socialt arv. Användningen av begreppet skiljer sig åt såväl mellan som inom de olika kapitlen. Socialt arv används ibland i förhållande till "problemfamiljer" (missbruk, psykisk sjukdom) och ibland i relation till bredare samhällsgrupper, till exempel arbetarklass. Denna begreppsglidning innebär att läsaren kan bli osäker på vilken problematik som egentligen avses. Avslutningsvis hade antologin vunnit på en summerande diskussion där de olika kapitlen kunde ha diskuterats i förhållande till antologins överordnade problemställningar. I en sådan diskussion kunde även det sociala arvet ha problematiserats i förhållande till samhällsliga och strukturella faktorer som försvårar respektive möjliggör olika gruppers förutsättningar och möjligheter. Det finns en risk att förklaringar gällande social ojämlikhet stannar vid föräldrarnas och individens "kvalitéer". Eftersom boken säkerligen kommer att läsas av många utanför forskarsamhället (till exempel praktiker inom människobehandlande verksamheter) hade ett tydligare fokus på alternativa förklaringar till uppkomsten och reproduktionen av social ojämlikhet varit önskvärd.

Trots mina kritiska synpunkter vill jag rekommendera antologin till läsning för läsare såväl inom som utanför vetenskapssamhället. Boken borde även kunna fungera som litteratur för studenter på en rad olika utbildningar.

*Torbjörn Hjort,
Institutionen för socialt arbete och vårdvetenskap,
Växjö universitet*

Markus Arvidson: *Den fabricerande människan. Om bedrägeri som vardaglig interaktionsform*. Karlstad: Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper, Avdelningen för sociala studier, Sociologi, Karlstads universitet, (2007)

Syftet med Markus Arvidsons avhandling *Den fabricerande människan* är tredelat:

- Att argumentera för bedrägeri som socialt fenomen
- Att bidra till förståelsen av de sociala färdigheter som krävs i bedrägerier
- Att spegla såväl vardagligt samspel som samhällsklimat i den "bedrägliga" formen av social interaktion

Avhandlingen har en interaktionistisk ansats och Georg Simmel har varit en viktig inspirationskälla. Författaren har med utgångspunkt i främst olika textmaterial valt ut lämpliga teoretiska begrepp och sammanfogat dem till en modell, vilken slutligen illustrerats med hjälp av empiriskt material.

I forskningsöversikten redogör författaren för forskning om olika former av bedrägligt handlande. Han presenterar bland annat tre olika teorier om bedräglig kommunikation. Utgångspunkten är en teori om manipulation av information som ger sändaren större möjligheter att styra kommunikationen med mottagaren. En annan teori kritiserar den ensidiga fokuseringen på sändaren och lyfter i stället fram interaktionen mellan sändare och mottagare. Denna teori går ut på att sändaren måste övertyga sig om att det som sänds ut får avsedd verkan hos mottagaren och då är det inte tillräckligt att manipulera informationen, utan relationen mellan den som sänder och den som tar emot måste kontrolleras. En tredje teori flyttar fokus från information och interaktion till själva kommunikationen. Huvudpoängen är att bedräglig och ärlig kommunikation består av samma beståndsdelar. Denna teori ser också bedrägeri som ett relationsspel.

I forskningsöversikten görs vidare några nedslag i interaktionistisk forskning om bedrägeri med utgångspunkt från studier av bondfångare, så kallade "confidence men". Dessa studier visar bland annat att offrets förtroende är helt centralt för att lyckas med den här sortens bedrägeri. I sammanhanget nämns också Goffmans klassiska artikel "On cooling the mark out", vilken beskriver hur bedrägerier ibland behöver en person som lugnar ner och tröstar offret genom att hjälpa till att omdefiniera det genomförda bedrägeriet.

I analysen av bedrägeri använder Markus Arvidson Simmels begrepp interaktionsform för att förstå bedrägeriet som socialt fenomen. Johan Asplund och Jürgen Habermas används för att beskriva grundläggande interaktionsformer, vilka enligt författaren skiljer sig fundamentalt från den interaktionsform som han anser kännetecknar bedrägeri. Enligt författaren är grundläggande interaktionsformer spontana, icke-kalkylerande och icke-strategiska, medan bedrägeri är exempel på motsatsen. Bedrägeriet beskrivs som en "subtil asymmetrisk relation" där bedragaren är beroende av offrets medverkan. Författaren beskriver sedan vad det innebär att en grundläggande interaktionsform exploateras. Mot den bakgrunden görs följande definition av bedrägeri som interaktionsform:

"...bedrägeri är en icke-grundläggande och asymmetrisk interaktionsform där den ena parten är egocentrisk och har en annan intention än den andra men agerar som om han är altercentrisk och har samma intention som motparten." (s 82)

Författaren konstaterar att interaktionsformer förutsätter sociala tekniker som han benämner social kompetens. Arvidson väljer att låna Lyttkens förståelse av social kompetens: en teknik för strategiskt samspel. Mot denna bakgrund hävdar han att den sociala kompetens som bedrägeri innefattar har tre aspekter: strategisk, normativ och dramaturgisk kompetens. Alla tre beskrivs som instrumentella sociala förmågor.

Strategisk, normativ och dramaturgisk kompetens diskuteras i avhandlingen både teoretiskt och empiriskt. Empirin utgörs av berättelser om bedragare, skojare och sol-och-vårare som hämtats från böcker, kvällstidningsartiklar och TV-program. Här kan vi bland annat läsa om en bedragare som uppträdde som falsk sociologilärare, ett bedrägeri som lyckades genom inläsning av kurslitteraturen kvällen innan föreläsningarna och erfarenhetsbaserad undervisning.

Avhandlingen avrundas genom att författaren vidgar ramen i två steg. Först tar han hjälp av Goffmans begrepp *fabrication*, vilket är en utveckling av begreppet definition av situationen i en "bedräglig" riktning, för att tillverka en typologi som skiljer mellan lagliga och olagliga bedrägerier i den ena dimensionen samt välmenande och exploaterande bedrägerier i den andra. Arvidson menar att även om begreppet *fabrication* spränger vardagsförnuftets ram för vad vi menar med bedrägerier, och gör bedrägligt handlande till en ganska normal företeelse, finns det anledning att behandla bedrägeri som en särskild interaktionsform.

Avhandlingen avslutas med en diskussion som pekar på tendenser i dagens samhälle som tyder på "att bedrägerier eller fabrikationer är vanliga och i mångt och mycket nödvändiga förhållningssätt" (s. 143). Dagens samhälle präglas av ett slags marknadsföringskultur där vi både framställer oss själva som framgångsrika och är rädda för att bli avslöjade, menar Markus Arvidson.

Bedrägeri är ett fascinerande fenomen som förtjänar att diskuteras. Här ska jag inskränka min diskussion till det som jag upplever som kärnan i Markus Arvidsons framställning, nämligen hans normativa förhållningssätt till bedrägeri som socialt fenomen. Jag anser att det hindrar den sociologiska analysen av bedrägeri.

Centralt i avhandlingen är det som med hänvisning till Asplund och Habermas kallas grundläggande interaktionsformer, vilka i bedrägeriet (enligt författaren) exploateras och förvandlas. Social responsivitet innebär enligt Asplund att "...den ena partens beteende är ett äkta gensvar på den andra partens beteende". Om Asplund menar det som avhandlingsförfattaren tror att han menar blir den centrala frågan hur man kan veta vad som är "äkta". Det tror jag egentligen inte att man kan, varför den diskussionen helt enkelt kan läggas åt sidan. På samma sätt när Arvidson kopplar samman Asplunds sociala responsivitet med "den klassiska sociologins svar på samhällsordningens problem" och skriver att samhällets fundament "har... sig själva som mål och används inte som medel för att uppnå något annat mål". Men hur vet man att något är mål i sig själv?

Normativiteten präglar också definitionen av bedrägeri som interaktionsform där det görs en skarp skillnad mellan egocentriskt och altercentriskt handlande. Några av avhandlingens empiriska illustrationer antyder emellertid att både bedragare och offer har egocentriska motiv för sitt handlande. Det normativa förhållningssättet blir, såvitt jag kan bedöma, en omväg. Jag undrar om inte en bättre väg hade varit att helt enkelt använda sig av begrepp hos Goffman såsom intrycksstyrning, definition av situationen och *fabrication*.

Jag tycker att det är en god tanke att försöka beskriva bedragarens kompetens men jag är inte säker på att rätt väg går via Lyttkens synsätt. Vad är det som talar för att

social kompetens betraktad som förmåga endast ska inskränkas till det som Lyttkens kallar samspelsteknik och som han i synnerhet förbinder med det så kallade hjälpan- de skiktets speciella umgängesform med klienter? Detta snävar in diskussionen på ett onödigt sätt. Ett inslag som jag saknar i beskrivningen av bedragarens sociala kompetens är kreativitet. Om det är något som berättelserna om bedrägerier visar så är det ett stort mått av fantasi och kreativitet. Här hade Arvidson kunnat göra kopplingar till forskning om kreativitet och kanske också om entreprenörskap.

Arvidsons syfte är förvisso ganska allmänt hållet men jag anser att han uppnår det – inte riktigt på det sätt som jag skulle ha önskat, men den diskussion om bedrägeriets karaktär som avhandlingen bidrar till är ju också en del av kunskapsbildningen.

*Anders Persson,
fakultetsopponent*

Janicke Andersson *Konsten att leva länge. Föreställningar om livets förlängning i handböcker 1700–1930*. Carlssons förlag: Stockholm (2007)

Hur länge är det möjligt att leva? Vad kan vi göra för att leva ett så långt och hälsosamt liv som möjligt? Det är frågor som många människor idag ställer till experter såsom läkare och kostrådgivare. I Janicke Anderssons avhandling, framlagd vid *Tema äldre och åldrande* vid Linköpings universitet, visar hon hur samma frågor har ställts och besvarats av olika auktoriteter och experter sedan hundratals år tillbaka. Svaren må ha sett olika ut genom historien men de har alltid haft konsekvenser för individen.

Föremål för Anderssons analys är rådgivningslitteratur som anknyter till vetenskapen om hur man förlänger livet, *prolongevitet*. Det empiriska materialet delar hon upp i två delar: dels legender (om langlevare, ”hyperborélegender”, syndaflovslegender eller legender om ”ungdomens källa”), dels handfasta råd. De förstnämnda används ofta för att exemplifiera de sistnämnda.

Janicke Andersson är idéhistoriker med bakgrund i samhälls- och kulturanalys. Teoretiskt anlägger hon ett diskursanalytiskt perspektiv. Ansatsen utgår från Michel Foucault men innefattar även historisk sociologi, såsom Mitchell Deans vidareutveckling av Foucaults tankar. Utmärkande för historisk sociologi är bland annat ett pragmatiskt och hantverksmässigt förhållningssätt till historien, något som syns i Anderssons användning av sin empiri.

För att undersöka kopplingen mellan kunskap och makt inom fältet *prolongevitet* använder Janicke Andersson styrningsmentaliteter som analytiskt verktyg, närmare bestämt *governmentality*. *Governmentality* är ett begrepp som utvecklats av Nikolas Rose och Mitchell Dean och används för att undersöka hur individer styr respektive styrs på individ-, interaktions-, institutions- eller statsnivå.

I analysen presenteras tre dominerande diskurser om *prolongevitet*: naturdiskur-

sen, den kristna diskursen och den vetenskapliga. Genom det långa empiriska tids-
spannet – 250 år – kan Andersson redovisa hur olika diskurser har avbytt varandra
beroende på samhällsförändringar och rådande ideal. Exempelvis kopplades 1800-ta-
lets metaforer om kroppen till naturen och djurriket i sann naturromantisk anda, vilket
innebar en omförhandling av 1700-talets syn på kroppen som en maskin. Vid 1900-
talets början äger ytterligare en diskursiv omförhandling rum när en vetenskaplig och
sekulariserad diskurs ersätter den lutheransk-religiösa diskursen om kropp, moral, liv
och död.

Det centrala i Anderssons argument är hur handböckerna blir ett redskap för att
utöva makt och kontroll genom självkontroll. Individens livsstil skulle förändras på
individens egna initiativ och teorierna om ett gott leverne internaliserades i samhälls-
ideologin. De hade karaktären av att vara folkbildande. Självhjälpsförfattarnas auk-
toritet byggde ofta på deras medicinskt vetenskapliga profession. Även idag grundar
sig till exempel Deepak Chopra och Atkinsons legitimitet att uttala sig om hälsa och
kost i att de är läkare.

Men den här formen av litteratur vände sig inte till alla samhällsmedborgare. Ja-
nicke Andersson ser handböckerna som ”guider eller handlingsprogram i utformandet
av en hegemonisk borgarklass som vid det gamla ståndsamhällets kollaps övergick till
ett projekt för en uniform medelklass” (s. 205). Böckerna vänder sig också främst till
männen och det är ”det manliga” som fokuseras i teorier om sexualitetens och virili-
tetens betydelse för ett långt liv. Mannen *tilltalas* medan kvinnan *omtalas*. Hur dis-
kurserna innehåller tydliga spår av klass och genus lyfts fram genomgående i avhand-
lingen. Men även ”ras” och etnicitet kopplas till råden om hur man kan uppnå ett
långt liv, exempelvis genom valet av föda. I Lorands bok från 1913 framlägger han sin
övertygelse om vegetarianer som mer fridsamma och uthålliga än köttätande männi-
skor men att vegetarianerna saknar ”den intellektuella vakenheten” (s. 158). Läsarens
skratt fastnar i halsen när Andersson visar hur detta antagande används av Lorand
både för att förklara och motivera kolonialmakternas position.

När Andersson avslutningsvis återkopplar till vår samtid slår hon fast att begreppen
sucessfull ageing, *active ageing* och *productive ageing* styrs av ”samhälleliga värderingar
om nytta och moral” och därför håller individen ansvarig för sitt eget åldrande inför
resten av samhället. Åldrandet kan därmed sägas ha blivit en kollektiv angelägenhet.

Andersson förhåller sig till spännande teoretiker och visar hur tankar om ”de an-
dra”, klass, sexualitet, maskulinitet och femininitet vävs samman i rådgivningsböck-
erna samt hur kopplingarna mellan omoral och hälsa sett ut och förändrats från 1700
till 1930. Mest spännande finner jag dock det avslutande kapitlet där författaren
kopplar de funna diskurserna till samtida fenomen. Här syns hennes egna tankar och
resonemang tydligare och det är lätt att identifiera sig i beskrivningen av ett samhälle
näst intill besatt av ungdom, hälsa, kost och motion. Jag har dock svårt för att avgöra
om detta kapitel är tänkt som ett avslut på boken (i så fall fungerar det bra) eller om
det är en slags förlängd analys. I förhållande till den historiskt tillbakablickande em-
pirin blir framställningen av nutiden något obalanserad.

Tidigt i avhandlingen uppmärksammar Janicke Andersson hur forskningsresultat

påverkas av forskarens egen positionering, som i hennes eget fall hemvisten på *Tema äldre och åldrande*. Men därefter är hon ganska osynlig i sitt författande. Först på sidan 200 syns hon ”bråka” med sitt material för första gången. Det är intressant och jag hade velat läsa mer om hennes förbryllande upptäckter och frågor inför hur delar av det empiriska materialet kan tolkas. Andersson tar visserligen upp paradoxer i materialet, till exempel i form av motdiskurser till livets förlängning. Ciceros bok *Ciceronis tankar om ålderdomen uti et samtal med Cato* (1743) förespråkar exempelvis inte ett förlängt liv men jag saknar en längre diskussion om vad denna motdiskurs beror på eller hur den kan tolkas. Och vilka motsvarigheter kan vi finna i dagens samhälle? Ytterligare ett önskemål hade varit en mer noggrann korrekturläsning. Nu upprepas vissa formuleringar och exempel flera gånger.

Konsten att leva länge presenterar en spännande och stundvis rolig empiri. Men det är Anderssons metodologiska val, att tolka empirin utifrån diskursanalytisk teori och med hjälp av historisk sociologi, som fångar mig. I hennes empiri kommer diskurser till liv, liksom i de paralleller Andersson drar till motsvarande fenomen och deras effekter idag. Genom begrepp som *active ageing* och *productive ageing* internaliseras fortfarande moralen om samhällsnyttan i vetenskapen. Likaså handlar diskurser om ett långt och friskt liv – nu precis som då – om olika former av styrning och kontroll av individen.

*Maria Norstedt,
Sociologiska institutionen, Lunds universitet*

Sofia Seifarth *Råd i radion – Modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968*. Linköpings universitet: Linköping Studies in arts and Science No 832, (2007)

Det kan te sig svårt för dagens yngre och ständigt mediekonsumerande medborgare att föreställa sig den betydelse som radion hade under många decennier i det förra århundradet. Radions suveränitet som kommunikationsmedel under framförallt 1930-till 1960-tal möjliggjorde en gemensam plattform för informationsgivande och informationstagande som inte finner senare motstycke och som står i bjärt kontrast till dagens hysteriskt multimediala brus och kommunikationsflöde i västvärlden. Radions unika ställning och genomslagskraft som sändare och opinionsbildare men också som kommunikatör mellan samhällets övriga huvudaktörer – medborgarna och makthavarna – kan delvis förstås genom dess vida utbredning och relativa lättillgänglighet. Radiopratarerna kunde nå direkt in i den privata sfären och det enda som krävdes var, förutom tillgången till en radioapparat, att man lyssnade.

Det som Sofia Seifarth studerat och analyserat i avhandlingen *Råd i radion – modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968* är den svenska public-service-radions roll som upplysare, men också dess roll som normgivare och medborgarfostrare i de ideal som definierade och innefattade det moderna projektet i Sverige. Studien av-

handlar den rådgivning som skedde till medborgarna genom radions brevlådeserier, närmare bestämt två av dessa serier under tre decennier då radion dominerade.

Den första programserien *Vart skall jag vända mig* (1939–1956) leddes de första tolv åren av Anna Lisa Söderblom, och mellan 1951 och 1956 av Åke Elmér. Den andra programserien, *Människor emellan*, startade 1956 och leddes av Lis Asklund fram till 1968. Det är dessa två program (och de tre redaktörerna) som är utgångspunkten i Seifarths studie, vars syfte är att undersöka hur brevskrivare och upplysare använde radiobrevlådorna. Det empiriska materialet är omfattande och består bland annat av intervjuer, programmaterial såsom brev, inspelade program och programmanus, samt diverse ”kringmaterial”.

Urvalet av de två brevlådeserierna motiveras av att de väl och kronologiskt exemplifierar implementeringen av det moderna projektet och den senare övergången från ett samhällsfokuserat modernitetsprojekt till ett mer individualiserat och intimiserat dito, vilket sägs vara början på det kulturradikala genombrottet och det senmoderna samhället. I den första programserien ges socialpolitiken och välfärdsreformerna således störst utrymme medan det i den andra programserien *Människor emellan* fokuseras på det inre själslivet genom en problematisering och psykologisering av brevskrivarnas dilemma utifrån deras berättelser. Trots skillnaderna finner Seifarth många likheter i de två programserierna. Samtliga tre redaktörer konstituerade och implementerade det moderna projektet och dess utveckling över tid genom de svar de gav brevskrivarna. Brevskrivarnas berättelser användes som exempel på vad som definierades som riktiga respektive oriktiga attityder och beteenden utifrån de fastställda idealen och normerna. På detta vis iscensattes folkhemmet i radion. Den kritik som framfördes av en stor del av brevskrivarna, och som handlade om hur illa praktiken stämde överens med visionerna, bemöttes av redaktörerna med förståelse men också med förklaringar där redaktörerna försökte inta den andra partens (till exempel lokala nämnder) perspektiv.

Enligt Seifarth värderades brevskrivarnas berättelser utifrån visionerna om hur det *borde* vara och därför tillrättavisades och dirigerades också kommunala tjänstemäns och politikers bemötande av medborgarna. Brevskrivarna hänvisade också till de visioner som redaktörerna förespråkade, och använde å sin sida dessa som retoriska resurser i sina argumentationer och i de anspråk som eventuellt fördes fram.

Eftersom brevskrivarnas berättelser på så vis regisserades i föreställningen om det (snart) perfekta samhället, var de tre redaktörerna, trots olikheter i framställningsform och ton, alla propagandistiska och med nutidens mått mätt ensidiga i sina idoga försök att förespråka det motsatta. I den andra programserien framhövdes medborgarens roll. *Mens sana in corpore sano* (lat. ”en sund själ i en sund kropp”) förespråkades. Enligt Lis Asklunds resonemang var inte bara de rent fysiska och yttre livsvillkoren i övrigt föremål för förbättring. Det individuella psykiska välbefinnandet beskrevs tillika vara en grundförutsättning för det välfungerande kollektivet och samhällsbygget. Ett annat utmärkande drag i redaktörernas framställningar är, enligt Seifarth, deras ambitioner att anonymisera medborgaren i syfte att dels skydda avsändaren, dels bibehålla det speciella förtroende som brevskrivarna förmodat kände för redaktörerna

då de blottlade sina privata angelägenheter för offentligheten.

Seifarth konkluderar således att brevlådorna hade en dikotomisk funktion. Å ena sidan var de emanciperande – för medborgarna i allmänhet och kvinnorna i synnerhet, som genom brevlådorna gavs en plats i offentligheten. Brevlådorna blev en frigörande och individstärkande resurs som stärkte medborgarskapet, det vill säga ett av demokratins viktigaste värde. Å den andra sidan skedde förstärkningen och demokratiseringen genom en fostran som förutsatte självklar lydnad och följsamhet gentemot de fastställda idealen.

I det avslutande kapitlet drar Seifarth ut linjerna något, då hon visar på likheterna mellan Lis Asklunds rådgivningsverksamhet och dagens realityserier. I bägge fallen handlar det om att utgå från den enskilda människans berättelse i den offentliga vägledning som ges. I Asklunds program liksom i exempelvis Dr Phils program används individens berättelse som kommunikativ resurs av såväl rådgivaren som rådtagaren, även om gradskillnaden är påfallande stor när det gäller till exempel dramaturgin och intimiseringen.

Sofia Seifarths avhandling är en i första hand utförligt deskriptiv studie. Boken är essäistisk, välskriven och den språkliga tonen är kreativ och nyanserad. Studien har en hög validitet genom den triangulering som gjorts i insamlingen och studiet av det empiriska materialet. Transparensen är hög genom de många exemplen, vilket tillika ger en underhållande läsning. Avhandlingen ger en i det närmaste etnografisk beskrivning, en *thick description*, vilket bjuder in läsaren till egna reflektioner och jämförelser, dels kring modernitetsprojektets implementering i 1930-talets Sverige och övriga västländer, dels till den ständigt aktuella tvistefrågan om hur demokratin i allmänhet och medborgarskapet i synnerhet ska realiseras.

Möjligen skulle den utförliga beskrivningen kunna kortas något då flera tematiska beskrivningar och slutsatser återkommer mer än en gång, om än i olika formuleringar och med nya utdrag ur brev och annat. Det är först efter mer än 80 procents läsning som Seifarth egentligen lyfter blicken och lämnar empirin något. Med andra ord, även om den detaljerade beskrivningen är "talande" i sig själv och inspirerar till egna tankeutflykter, vore det önskvärt att få ta del av Seifarths vidare paralleller genom en analys i likhet med den som görs först på de sista tio till trettio sidorna. I några koncisa meningar visar Seifarth här prov på utmärkt förmåga att elegant konkludera hur det moderna samhället successivt övergår till det senmoderna. En något djärvare analytisk ansats vore därför önskvärd tidigare i avhandlingen även om forskaren därmed riskerar att lämna "säker" mark.

Den andra synpunkten handlar om att det är svårt att avgöra Seifarths ämnesmässiga hemvist. Avhandlingen presenteras såsom hemmahörande vid Linköpings universitet, vid filosofiska fakulteten, från Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, från Tema Kultur och samhälle (Tema Q); utgiven i serien "Linköping Studies in Arts and Science", från forskningsprogrammet "Kommunikation, kunskap, makt" som är finansierat av *Verket för innovationssystem*. Den mångvetenskapliga ansatsen är givetvis intressant och ger säkerligen synergieffekter i många avseenden, men en djupare anknytning till ett specifikt ämne skulle troligen göra Seifarths

kontextualisering tydligare och kopplingen till exempelvis andra modernitetsforskare lättare att förstå. Seifarths egen röst i ett samtal med andra forskare på området är tyvärr något som saknas.

Konsistenta resultat, välgrundade i empiriska data och framställda på ett intresseväckande sätt gör emellertid avhandlingen till en trovärdig studie. Avhandlingen är ett berikande bidrag både till forskningen och i allmänhetens tjänst.

Marja Åkerström,

Medie- och kommunikationsvetenskap, Lunds universitet

Replik

Frihet och förnuft gör en god sociolog?

I sociologisk forskning nr 2, 2007 kunde vi bland några utvalda texter från årets årsmöteskonferens i Lund läsa fil. dr. Sverre Wides text *Sociologi som erotik* (Wide, 2007). Wides text utgjorde på konferensen tillsammans med professor Hedvig Ekerwalds text två uppmaningar att rikta blicken på oss forskande sociologer snarare än på de produkter vi skapar. Det var dock först vid publiceringen av numret av sociologisk forskning som detta slog mig. Denna replik riktar sig till Wides text där jag vill diskutera hans ansats att bedriva sociologi som erotik, vilken sticker ut från den gängse diskussionen om sociologiska teorier och i min mening förtjänar en fortsätt diskussion i en större krets än de som hade tillfälle att besöka teorisessionen under konferensen.

För de som har läst Wides avhandling (Wide, 2005) kommer det inte som någon större överraskning att han för in erotiken i sociologin. Bara genom att titta på avhandlingens första sida, där författarens motto ges – *Ålska och gör som du vill* – förstår vi att hans gärning kräver såväl frihet som hängivelse. Åtminstone i min översättning förstås detta motto som att du så länge du hänger dig fullt ut har rätt – eller till och med förtroende – att hänge dig på det sätt som faller dig i smaken. Det erotiska, eller det hängivna, ska här inte förstås sexuellt. Snarare handlar det om en fråga om metodologisk hängivenhet och frihet. Det handlar om att ta det fenomen som utforskas på allvar och ge sig in i en närkamp med det; att utforska det sociala på det socialas egna villkor, snarare än att stå utanför det som en betraktare som återger vad som kan ses från denna position.

Den fråga som behandlas är ingalunda ny, utan handlar snarare om en långvarig diskussion inom sociologin. Jag vill dock hävda att den alltjämt är aktuell, och jag välkomnar den i nutida svensk sociologi.¹ Den diskussion som Wide för med begreppen *erotik* och *socialitet* liknar i mycket den diskussion som C. Wright Mills för i *Den sociologiska visionen* (Mills, 1971). Den består således av en milt inlindad och varsamt uttryckt, men likväl hård kritik av den utveckling som sociologisk forskning har genomgått. Mills tar sin utgångspunkt i våra klassiska tänkare och visar genom dem hur sociologi är när den är som bäst; när den inte är underkastad en teoriapparat eller en specifik metod, och inte heller använder dessa som rena medel för att uppnå resultat. I kontrast till detta står en stor del sociologi som antingen blir en alltför vag och generell teori eller en alltmer utbredd empiricistisk sociologi som genom förälskelsen i att

¹ Om inte annat känns detta aktuellt som doktorand under de villkor som råder efter förändringen av doktorandutbildning i Sverige 1998, där ansatsen att minska den tid det tar att producera en avhandling inom framförallt humaniora och samhällsvetenskap skulle kortas ner. En tänkbar konsekvens av detta är att avhandlingar inte kan förväntas vara lika genomtänkta eller omfattande som tidigare.

tillämpa en specifik metod begår ett instrumentellt misstag (Jmf Skjervheim, 1992) och därmed blir svag i sin giltighet. Forskning köps upp för sin nytta genom anslag från vetenskapsråd och organisationer vilket bidragit till att friheten att fascineras av något socialt har inskränkts. Den utveckling som Mills reagerar över kan väl knappast sägas ha avstannat. Och även om vi har riktat kritik på vårt hantverk som sociologer genom olika diskussioner om etik, datahantering och validitet så har det inte under min tid inom svensk sociologi förts någon kritik som liknar Mills kriterier för en god sociolog. Wides text och uppmaning gör dock detta och jag vill övergå till några reflektioner av huruvida det är möjligt att bedriva sådan sociologisk forskning i dag.

Klassikerna utgick, i Mills mening, rätt och slätt från sitt problem när de forskade. Deras frihet låg framförallt i att de fascinerades av ett fenomen och ställde sig undrande inför det, vilket resulterade i deras problemformulering. Vartefter deras undersökning fortgick kom såväl teoretiska som metodologiska diskussioner upp och behandlades i anslutning till problemet i fråga. De underkastade sig varken en teori eller en metod, kan vi läsa. Att låta sig underkastas en metod, eller en teori, innebär enligt Mills att vi hindrar oss själva från att arbeta (Mills, 1971:121). Om klassikerna använde sig av någon metod, var det metoden av ett *intellektuellt hantverk*, ett utövande av *sociologisk vision*. Denna metod, om vi vill lära oss den, består enligt Mills av frihet och förnuft!

Det är här på sin plats att fråga vad det innebär att skriva utifrån frihet och förnuft. När våra klassiker var verksamma var de på många sätt pionjärer på sitt fält. De var bland de första som undersökte det som senare har klassats som sociologi. På så sätt stod de med nödvändighet utanför eller före dagens teori- och metod diskussioner. Det var framförallt de själva som utförde de studier som i efterhand har analyserats och gett oss riktlinjer för såväl teoretiska begreppsapparater som tillvägagångssätt för att samla in data. Vi som idag bedriver sociologisk forskning är åtminstone delvis beroende av deras redan formulerade beskrivningar och teorier och kan betrakta oss som Weberianer, Meadianer neo-Marxister etc., och vidareutveckla eller använda redan formulerade teorier eller metoder. Våra nutida studier låter sig inte (åtminstone inte utan ifrågasättande) utföras utan att vi förhåller oss till våra föregångare och framförallt våra klassiker. Det är omöjligt att göra vårt fält nytt och orört igen och stå fria från att förhålla oss till det redan utförda arbetet. Allt eftersom forskningen har utvecklats har själva forskningsprocessen analyserats och därmed splittrats. Genom att identifiera olika delar i processen har problemformulering kommit att stå för sig själv, teoridiskussionen för sig själv och metoddiskussionen för sig själv.² Forsknings-

² Det kanske mest extrema utförandet av detta är American Psychological Associations (APA) manual för hur en vetenskaplig artikel ska skrivas, och om när, hur, i vilken omfattning och i vilken följd delar av skriften ska formuleras. Denna finns även i en sociologisk variant (ASA) med vissa avvikelser från APA i referenshanteringen. Att inte följa manualen kan vara det som faller en spännande text, då den inte håller sig till det förväntade eller snarare krävda formatet. Känslan jag får av APA-manualen är att allt måste paketeras på samma sätt för att vi ska kunna ta ställning till dess kvalitet, avvikelser undanbedes och uppfattas i sig som tecken på dålig kvalitet.

projektet som en helhet (enhet) har splittrats till särskiljda delar som ibland till synes existerar oberoende av sin relation till varandra, som om de inte var nödvändiga för varandra. För klassikerna kan vi dock, enligt Mills, se forskningsprojektet enbart som helhet. Dess olika delar finns enbart, eller är enbart relevanta, i relation till varandra. Utanför den specifika frågan blir de inget annat än abstraktioner utan värde. Men frihet innebär inte enbart att göra som man vill, eller att välja mellan redan fastslagna alternativ. Friheten som Mills poängterar är vår möjlighet att formulera de alternativ som är lämpliga och sedan välja något av dem. Därav krävs också förnuftet som stöd för friheten (Mills, 1971:192).

Wides såväl som Mills kritik mot en sociologi som låter sig underkastas metodologiska regler och teoretiskt tvång är lätt att stämma in i. Forskarens frihet står alltid som ett slagord i den akademiska debatten, men de frågor som jag vill lyfta till Wide, och även andra sociologer, är hur möjligheterna ser ut att bedriva sådan forskning idag. Hur öppet är dagens sociologi för forskning genom en sociologisk vision eller genom (erotisk) hängivelse? I den bästa av världar, i en ideal forskningssituation, kanske forskningen präglas av denna frihet förenad med förnuft. Men det är en formulering som samtidigt kan tyckas få förunnad, då den kräver tid, och ekonomiska anslag. De tankar som mognar inom det intellektuella hantverk som Mills och Wide efterspråkar kräver ofta eftertanke, mognad, och därmed tid. Vilka har rätt och möjlighet att bedriva sociologisk forskning på detta sätt och hur lätt får vi ekonomiska anslag för ett projekt där vi ännu inte tagit ställning till hur metoden, eller teorin för den delen, ser ut? Hur formulerar vi i en forskningsansökan att vi betraktar metoddiskussionen som en berättelse av hur vi kom fram till det vi kom fram till, vilket vi omöjligt kunnat göra på förhand om vi inte vill förhålla oss till redan givna alternativ? Kraven på ställningstagande och positionering på förhand kan uppfattas som så pass omfattande att det inte är helt rumsrent att ställa sig utanför det, eller åtminstone inte om vi ska vara sociologer. Det kan lätt uppstå en klick av "intellektuella fritänkare" inom den stora massan av metodiskt skickliga empiriker. Jag ser på så sätt inga svårigheter att *tala* om sociologen på detta fria, eller erotiska sätt, men desto svårare att *vara* sociolog på det sättet, inom givna ramar för svensk sociologi. Om klassikerna anges som förebilder i detta intellektuella hantverk efterfrågar jag en diskussion om nutida sociologer som behärskar detta, att varken bli teoretiker eller empiriker, utan alldeles lagom i balansen mellan en empirisk verklighet och abstraktioner. Jag efterlyser en diskussion om den gyllene vägen, eller möjligen den få förunnade fria tänkarens sociologi.

Det är mycket möjligt att den sociologiska visionen och sociologi som erotik är åsikter i minoritet, eller att betrakta som ett ideal att sträva efter. Forskningen kan betraktas som om den gått in i en annan fas där detta inte är rimligt önskvärt längre. Men Wides uppmaning visar ändå att tankarna om den fria och förnuftige forskaren lever kvar på sina ställen, även om den här förs med nya begrepp. Jag uppfattar nämligen Wides huvudidé som att sociologen varken bör underkasta sig eller använda sig av sitt studieobjekt som medel för att nå resultat (mål). Det är snarare problemet som ska styra oss, likt en dialog, där vi hänger oss åt samtalet, låter frågor och svar följa på varandra utan på förhand bestämda regler, helt enkelt genom att låta forskningen vara

styr av sin inre logik. Med spänning ser jag fram emot en diskussion om nutida erotiska sociologer och hur diskussionen om sociologi som erotik (eller mildare uttryckt som en sociologisk vision) tas emot i dagens svenska sociologiska forskningsklimat.

Referenser

- Mills, C. W. (1971). *Den sociologiska visionen*. Stockholm: Prisma.
- Skjervheim, H. (1992). Det instrumentalistiske misstaket. In *Filosofi og dømmekraft*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wide, S. (2005). *Människans mått. Om sociologi, statistik och människan som socialt vara*. Stockholm
- Stehag: Symposion.
- Wide, S. (2007). Sociologi som erotik. *Sociologisk forskning*, 2, 80–85.

Jessica Mjöberg

Svar på replik

Sociologi, metod och smak

Dilige, et quod vis fac – Älska, och gör som du vill. Att använda detta uttryck som motto för ett vetenskapligt verk skulle kanske kunna försvaras eller åtminstone ursäktas som ett utslag av akademisk frivolitet, men att anse det vara ett gott metodologiskt råd, är inte det rena galenskapen? Svaret på den frågan beror naturligtvis på hur uttrycket tolkas. Vi har aldrig haft någon svensk Augustinus (blott barbariet var en gång fosterländskt, sade Tegnér), men frågan om hur man skall handskas med hedningar har varit aktuell också för hans sentida kolleger i norr. Från en sådan har vi uttrycket ”genom ett kärleksfullt lirkande” (den gången det gällde kanske inte hedningar, men väl schartauanska präster i Bohuslän). I inget av fallen handlar det om att upphöja godtycke eller hänryckt känslostorm till ideal, utan om att förstå att handskas med frågor så svåra att ingen enkel metod (hur komplicerad den än är) duger; principen för sådant handlande kan inte reduceras till en teknik, utan ligger istället i öppenheten, respekten, hängivenheten, ja kärleken såsom den manifesteras i själva *relationen* till det som skall behandlas. Om detta, och om det ovan nämnda metodologiska rådets fruktbarhet, är Jessica Mjöberg och jag överens. I detta svar på hennes kommentar till mitt tidigare inlägg i *Sociologisk forskning* skulle jag emellertid vilja göra ett par förtydliganden, samt försöka besvara eller åtminstone kommentera några av de frågor hon tar upp.

Mjöberg gör en koppling mellan *metod* och *smak*. Detta är såvitt jag kan förstå viktigt och fruktbart. Men man måste komma ihåg att smak inte är ett subjektivt begrepp; smaken – omdömesförmågan – förstås sedan länge som den förmåga med vars hjälp allmänna regler tillämpas i ett konkret sammanhang. Det betyder att den inte kan beskrivas med allmänna regler (vilket skulle förutsätta en oändlig regress av regler som styr regler som styr regler ...), att den inte kan underställas en strikt metod. Å andra sidan kan man ingalunda reducera ett genuint smakomdöme till något rent subjektivt.¹ Jag vill därför, på grundval av vad jag tidigare sagt om bl.a. mål, medel, objekt, subjekt och socialitet i ”Sociologi som erotik”, dra en lans för den sociologiska smaken, ett begrepp som dessutom tycks mig ganska väl täcka det Mjöberg beskriver med orden frihet och förnuft. Jag tror vidare att bevarandet, utvecklandet och förfinandet av denna smak hör till det viktigaste sociologin kan bidra med i dagens samhälle.

Den sociologiska smaken är betydelsefull av åtminstone två skäl. För det första behövs den för att vi skall kunna bedöma den sociologiska kreativiteten hos oss själva och andra sociologer. För det andra behövs den för att vi skall få syn på och kunna förstå den kreativitet som utspelar sig i samhället i stort, för att förstå dess villkor och

resultat, dess möjligheter, hinder och hämningar. Det kan nog hända, vilket Mjöberg befarar, att utövandet av att denna sociologiska omdömesförmåga är en ganska svår sak, och en sak som kräver övning. Men å andra sidan är det, till skillnad från metodisk expertkunskap, en konst som faktiskt alla kan utöva; det finns inte och har aldrig funnits några smakexperter, vare sig på sociologins eller på något annat område.

Jag för min del har ingen klar uppfattning om vilket utrymme den sociologiska omdömesförmågan (den erotiska sociologin) har inom svensk sociologi. Men jag delar Mjöbergs misstanke att det nog är ganska begränsat och att uppdelningen av vårt ämne i empiri, teori, och metod beskär utrymmet ytterligare. Det är naturligtvis önskvärt att våra studenter och doktorander lär sig sociologiska fakta om vårt samhälle, att de lär sig teorier som kan förklara dessa fakta och att de lär sig olika metoder för att samla in sådana fakta och för att pröva sådana teorier. Men det viktigaste vi har att lära dem är, tror jag, inte detta utan förmågan att umgås med och förstå den sociala verkligheten som just social, *att förstå och vidareföra idén om det sociala som ett kvalificerat begrepp*. Om vi kan bidra till detta är mycket vunnet. Kan vi dessutom vidareutveckla det sociologiska smakbegreppet, bättre förstå dess relation till traditionen, dess förutsättningar inom en allt mer byråkratiserad forskningsvärld, ja, då har vi antagligen en klarare uppfattning om vad vi kämpar för och mot och därmed kanske också större möjligheter att överleva den kampen.

Nu måste ju smakomdömen prövas offentligt. Jag gläds därför åt Mjöbergs inlägg och hoppas att även andra vill delta i denna diskussion och ge sina synpunkter på de viktiga frågor hon reser.

Referenser

- Bourdieu, P. (1994). *Kultursociologiska texter*. Stockholm – Stehag: Symposion.
Gadamer, H.-G. (1997). *Sanning och metod (i urval)*. Göteborg: Daidalos.

Sverre Wide

Sociologförbundet har ordet

Om jag minns rätt så deltog jag i min första årsmöteskonferens i regi av Sveriges sociologförbund (SSF) någon gång i slutet av åttiotalet. Sedan dess har jag varit med ungefär tio gånger. Då och då har jag varit koordinator för en arbetsgrupp (oftast teorigruppen) och en gång varit med att arrangera ett årsmöte (Örebro 2003). Under dessa närmare två decennier av årsmöten har det mig veterligen sett ungefär likadant ut år från år. Gästföreläsarna har naturligtvis skiftat. Vissa arbetsgrupper har visserligen försvunnit och ersatts, men även återuppstått. Paneldebatter och bokseminarier har ofta förekommit, men inte alltid. Det skulle dock vara svårt att hävda att SSF och dess årsmöten under denna period har präglats av förnyelse. Det har snarare handlat om en ganska stillastående organisation. Det skulle i och för sig kunna ses som något positivt. Nu när högskolepolitik på alla nivåer (i enlighet med den flexibla kapitalismen i allmänhet) tycks tillämpa den leninistiska principen om den permanenta revolutionen, kanske man skall vara rädd om de få fasta hållpunkter som trots allt ännu finns kvar. Å andra sidan: Även om jag för min egen del alltid har uppskattat dessa årsmöteskonferenser och de haft stor betydelse för min kunskap om vad som pågår inom svensk sociologi så kan man knappast påstå att årsmötena blomstrat under denna period. Visserligen var det ett glädjande högt deltagande nu senast i Lund, men generellt har vi fått vara nöjda om deltagarantalet legat någonstans mellan 100 och 150 personer. Medlemsantalet är, om jag är rätt informerad, sämst in Skandinavien (Island har fler medlemmar än det svenska förbundet!). Den som har varit med om en amerikansk eller tysk årsmöteskonferens vet också att en nationell ämneskonferens kan ha en betydligt större vetenskaplig vikt än den för närvarande har i Sverige. Därför vill SSF:s styrelse nu inför årsmötet i Östersund inbjuda till en allmän diskussion om förnyelse av SSF och årsmöteskonferensen. Vad kan göras för att SSF skall kunna spela en större roll för sociologin i Sverige och accelerera den (måttliga) ökningen av medlemmar och deltagare som trots allt har skett under det senaste året?

Här och nu vill jag framförallt ta upp ett förslag som diskuterats i styrelsen (och som i någon del redan har börjat realiseras), nämligen en förändring av SSF som hämtar inspiration från hur de Europeiska, Amerikanska och Internationella sociologiförbunden är organiserade. Det skulle t.ex. innebära att arbetsgrupper blir fastare organiserade och inte dör och uppstår för varje nytt årsmöte. Arbetsgruppen förväntas istället ha någon typ av verksamhet mellan årsmöteskonferenserna och en mer stabil ledning. Nätverk skulle då få ansöka om status som arbetsgrupp inom SSF. Det bör då finnas två typer av arbetsgrupper; sådana som är helt etablerade och sådana som ännu väntar på full status (jfr t.ex. Europeiska förbundet som skiljer mellan "Research

¹ Se Gadamer (1997), kap. 1. Att sociologin också använder begreppet *smak* på ett delvis annat sätt behöver inte bekymra oss här. Jfr Bourdieu (1994).

Network” och ”Research Stream”). I enlighet med detta skulle medlemmar inte längre organiseras via (mer eller mindre avsmnade) lokalföreningar utan via arbetsgrupper. Skulle man göra på detta sätt talar dock mycket för att årsmöteskonferensen enbart skall gå av stapeln vartannat år. Däremellan skulle arbetsgrupperna – åtminstone en gång – mötas var och en för sig. Kanske skulle en sådan organisation på ett relativt enkelt sätt kunna innebära ett stöd för olika sociologiska forskningsmiljöer i Sverige. Det skulle kunna göra det möjligt för SSF att i någon mån stödja arbetsgrupper ekonomiskt, öka möjligheterna för arbetsgrupper att söka medel från andra finansiärer och allmänt skapa förutsättningar för att stärka disciplinära forskningsmiljöer i landet.

Som bekant befinner sig idag mångvetenskapliga miljöer och internationalisering i fokus för olika forskningspolitiska ansträngningar. På samma sätt som jag i *Sociologisk forskning* (nr 3 2006) har hävdad att en framgångsrik internationalisering av svensk sociologi förutsätter en kraftsamling på nationell nivå, så är det lätt att inse att starka mångvetenskapliga miljöer förutsätter starka discipliner (det är enbart som kompetenta sociologer som vi har något att bidra till en mångvetenskaplig miljö). Just i dessa sammanhang skulle sociologiförbundet kunna spela en viktigare roll om vi lyckats vidareutveckla organisationsformen och lyckas locka en betydligt större del av svenska sociologer att delta. Utlysandet av ett pris för bästa avhandling (se www.sociologforbundet.se) kan också ses i ljuset av detta.

Styrelsen efterlyser som sagt respons på ovanstående förnyelseidéer, men är naturligtvis också tacksam för alla möjliga idéer och förslag. Låt oss diskutera detta i Östersund, men glöm inte för den skull bort debattforum på Sociologförbundets hemsida. Det står öppet inte bara för diskussioner i denna fråga utan alla möjliga frågor relaterade till sociologi.

Mikael Carleheden
Vice ordförande i Sveriges sociologförbund

En förutsättning för publicering i Sociologisk forskning är att din artikel är en forskningsartikel och inte tidigare publicerad eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Artiklar

1. Sänd ett exemplar av ditt manuskript som word-dokument till tidskriftens redaktör e-post; sociologiskforskning@soc.lu.se
2. Texten skall utifrån författarens synvinkel betraktas som en färdig artikel.
3. Tidskriften har ett upplägg som består av korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, samt långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler. Om inte annat avtalats med redaktionen ska artikeln vara författad på skandinaviskt språk.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två anonyma lektörer för bedömning. Av det skälet anges endast titel på artikelns första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges artikelns titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
5. Manuskriptet ska innehålla engelskt abstrakt med engelsk titel samt ca fem key words.
6. En kort författarpresentation (två rader) ska bifogas arbetet.
7. Fotnoter ska läggas på sidan där noten förekommer, d.v.s. ej slutnoter.
8. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten.
9. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor – ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285–308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner omfattar såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur och kurslitteratur på ämnet. Omfånget för dessa är 1 000 ord. Ange bokförfattarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att skapa en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – lämnas utrymme för att svara på kommentaren.

Forskningsnotiser

Dessa kan behandla konferenser, forsknings-, politiska, eller andra nyheter i det sociologiska fältet. Omfånget är ca 1 000 ord.

POSTTIDNING B

Avs.

Sociologisk forskning

c/o Sociologiska institutionen

Lunds universitet

Box 114

221 00 Lund

Revisorn och den institutionaliserade misstron
– professionalisering av svensk bolagsrevision

Natthärbärgat som vandrande lösning

The Relevance of Qualitative Research

Recensioner

Replik

Svar på replik

Sociologförbundet har ordet